

Utlåtande 2017: RVI (Dnr 155-1324/2016)

Program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017 – 2020

Förslag från socialnämnden

Kommunstyrelsen föreslår att kommunfullmäktige beslutar följande.

Program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017 – 2020 godkänns i enlighet med bilaga 2 till utlåtandet.

Föredragande borgarrådet Åsa Lindhagen anför följande.

Ärendet

Socialnämnden har efter uppdrag i budget 2015 reviderat stadens program för kvinnofrid – mot våld i nära relationer. *Förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck* har tagits fram i samarbete med representanter från stadens verksamheter.

Programmets målgrupper är alla stockholmare i ett preventivt syfte, våldsutsatta vuxna och barn samt personer som utövar våld. Programmet har ett tydligt fokus på det förebyggande arbetet som sker på olika nivåer, från tidiga universella insatser riktade till alla barn, unga och vuxna innan våldet och det hedersrelaterade våldet har skett, till insatser riktade mot våldsutövare. I programmet framhålls även vikten av samverkan inom staden och med externa aktörer.

Beredning

Ärendet har initierats av socialnämnden och remitterats till stadsledningskontoret, samtliga facknämnder, samtliga stadsdelsnämnder, Stockholms Stadshus AB, Kommunstyrelsens pensionärsråd, Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor, Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter, Alla kvinnors hus, Fryshuset, Järfälla kommun, Kvinnors Nätverk, Länsstyrelsen i Stockholms län, Länsstyrelsen Östergötland, Mångkulturellt centrum, Nationellt centrum för kvinnofrid (Uppsala Universitet), Origo, Polismyndigheten Polisregion Stockholm, RFSL Stockholm, Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadime, Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer Roks, Rädda Barnens Stockholmsdistrikt, Solna stad, Somaya kvinnojour, Stockholms läns landsting, Stockholms tingsrätt, Sveriges Kvinnolobby, Södertälje kommun, Terrafem och Unizon.

Stockholms Stadshus AB har remitterat vidare till samtliga dotterbolag inom koncernen. Bostadsförmedlingen i Stockholm AB, Stockholm Business Region (SBR), S:t Erik Livförsäkring AB, S:t Erik Försäkring AB, S:t Erik Markutveckling AB, Skolfastigheter i Stockholm AB (SISAB), Stadsteatern, Stockholms Hamn AB och SGA Fastigheter AB har valt att inte svara på remissen.

Exploateringsnämnden, miljö- och hälsoskyddsnämnden, stadsbyggnadsnämnden, trafikenämnden, Solna stad och Stockholms tingsrätt har avböjt att svara. Kyrkogårdsnämnden, Alla kvinnors hus, Fryshuset, Järfälla kommun, Länsstyrelsen i Stockholms län, Mångkulturellt centrum, Somaya kvinnojour, Sveriges Kvinnolobby, Södertälje kommun och Terrafem har inte inkommit med svar.

Därutöver har HSO Stockholms stad, RFSU Stockholm, TRIS – Tjejers rätt i samhället och Varken hora eller kuvad har lämnat svar på remissen.

Stadsledningskontoret lyfter fram programmets tydliga struktur som en styrka styrningsmässigt. Kontoret betonar även vikten av att samverka med lokalpolisområdena.

Arbetsmarknadsnämnden uppskattar programmets tydlighet och struktur och önskar inkluderas i flera delmål i programmet.

Fastighetsnämnden välkomnar programmet och lyfter stadens ansvar utifrån ett arbetsgivarperspektiv för att stötta våldutsatta anställda.

Idrottsnämnden välkomnar ett mycket innehållsrikt program och efterfrågar en sammanfattande text för att göra kunskaperna mer tillgängliga och lättare att sprida.

Kulturnämnden lyfter det våldsförebyggande arbete som bedrivs på de kulturverksamheterna som möter barn och unga och anser att detta bör inkluderas i programmet.

Servicenämnden välkomnar att programmet lyfter hedersrelaterat våld och förtryck genom att ägna hela avsnitt åt frågan, till skillnad från stadens tidigare program.

Utbildningsnämnden betonar skolans centrala roll i det våldsförebyggande arbetet och har frågor kring genomförande av programmet.

Äldrenämnden välkomnar att programmet uppmärksammar särskilt utsatta grupper genom att beskriva olika sårbarhetsfaktorer. Nämnden anser att utbildningsinsatser till berörd personal kring dessa grupper är viktiga.

Överförmyndarnämnden uppmärksammar att programmet är relevant, och menar att nämnden är särskilt berörd av det eftersom huvudmännen ofta ingår i de riskgrupper som lyfts i programmet.

Bromma stadsdelsnämnd anser att arbete med våldsutövarna bör betonas ännu mer i programmet samt att barn i vårdnadstvisters situation borde uppmärksammas.

Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsnämnd vill förtydliga att primärvården och specialistvården bär en del av ansvaret i den tertiärpreventiva nivån av det våldspreventiva arbetet.

Farsta stadsdelsnämnd ställer sig positiv till programmet och välkomnar att stadsdelarnas ansvar tydliggörs.

Hägersten-Liljeholmens stadsdelsnämnd välkomnar att funktionshindersperspektiv lyfts i programmet. Nämnden anser att kompetensutvecklingen ska även fortsättningsvis erbjudas av staden centralt.

Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd anser att våld mot äldre respektive personer med funktionsnedsättning behövs lyftas ytterligare.

Kungsholmens stadsdelsnämnd anser att det är positivt att problematiken om hedersrelaterat våld och förtryck omfattas av stadens nya program.

Norrmalms stadsdelsnämnd välkomnar att stadens ambitionsnivå höjs genom att fokusera även på våldsutövarna och anser att stödet till målgruppen bör samordnas centralt.

Rinkeby-Kista stadsdelsnämnd anser att barn- och funktionshindersperspektivet samt tillgänglighetsaspekten behöver lyftas mer i programmet.

Skarpnäcks stadsdelsnämnd lyfter fram vikten av att sprida anpassad och tillgänglig information om stödinsatserna till hushållen över hela staden, förslagsvis via stadens bostadsbolag.

Skärholmens stadsdelsnämnd anser att barn- och funktionshindersperspektivet borde stärkas ytterligare.

Spånga-Tensta stadsdelsnämnd delar programmets andemening.

Södermalms stadsdelsnämnd är positiv till programmet och lyfter vikten av samverkan med externa aktörer som polisen, sjukvården och rättsväsendet samt civilsamhället.

Älvsjö stadsdelsnämnd instämmer helt i förslaget till program. Vidare vill nämnden uppmärksamma funktionsnedsatta barn som en särskilt utsatt grupp.

Östermalms stadsdelsnämnd lyfter fram ett behov av utbildning och vägledning för att kunna bemöta och hjälpa särskilt utsatta grupper såsom äldre och personer med funktionsnedsättning. Vidare lyfter nämnden frågan om boende efter en placering på skyddat boende.

Stockholms Stadshus AB lyfter några konkreta frågor kring hur programmet ska verkställas.

Kommunstyrelsens pensionärsråd anser att våld mot äldre bör uppmärksammas mer i programmet.

Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor anser att målgruppen personer med funktionsnedsättning bör uppmärksammas tydligare i programmet och att tillgänglighetsaspekten skärps.

Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter anser att programmet har en viktig funktion för att strukturera och systematisera stadens arbete mot våld.

Kvinnors nätverk betonar vikten av barnperspektivet och de mänskliga rättigheterna lyfts tydligt i programmet.

Länsstyrelsen Östergötland anser att barnrättsperspektivet måste stärkas och förtydligas i programmet och att hedersrelaterat våld och förtrycks särskilda drag och specifika våldsmönster ska tydliggöras.

Nationellt centrum för kvinnofrid har synpunkter kring programmets struktur och disponering.

Origo vill betona HBTQ-personers särskilda utsatt för våld. Origo understryker behovet av metodutveckling för att erbjuda stödinsatser till våldsutövare.

Polismyndigheten, Polisregion Stockholm anser att förebyggande åtgärder riktade mot nyanlända stockholmare, som bland annat upplyser om gällande svensk lagstiftning ska bedrivas i staden.

RFSL Stockholm välkomnar ett inkluderande program och föreslår en rad förtydliggande angående skrivningarna om gruppen HBTQ-personer samt maskulinitetsnormen.

Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadime anser att hedersrelaterat våld och förtrycks specifika drag ska förtydligas och har del förslag av språklig karaktär.

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer, Roks lyfter vikten för staden att samverka internt och externt. Roks anser att frågan om implementeringen och uppföljningen av programmet är avgörande för att uppnå målen.

Rädda Barnens Stockholmsdistrikt understryker behovet av en kompetensutveckling för att lyckas samtala med våldsutsatt barn – i synnerhet barn med funktionsnedsättning. Organisationen har en rad konkreta förslag,

Stockholms läns landsting välkomnar stadens ambitiösa program. Inga särskilda synpunkter.

Unizon betonar vikten av samverkan mellan lyfter kommunerna i länet avseende frågan om rätt till pedagogiskt verksamhet under den tid då de vistas på skyddad boende.

HSO Stockholms stad anser att våld mot personer med funktionsnedsättning samt tillgänglighetsaspekten bör lyftas mer i programmet.

RFSU Stockholm anser att gruppen HBTQs utsatthet för våld bör förtydligas och en mer omfattande normkritiska analys av våldsproblematiken.

TRIS – Tjejers rätt i samhället anser att programmet borde innehålla ytterligare punkter kopplade till hedersvåldsproblematiken och ger konkreta förslag.

Varken hora eller kuvad efterfrågar skarpare beskrivningar av hedersproblematiken samt om HBTQ-personers våldsutsatthet och har flera konkreta synpunkter, både språkliga och sakliga.

Mina synpunkter

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är allvarliga samhällsproblem som innebär en upprepad kränkning av grundläggande mänskliga rättigheter. Våldet och förtrycket orsakar ett omfattande mänskligt lidande och medför dessutom stora samhällsekonomiska kostnader. Många stockholmare lever under hot om våld, våld och förtryck. Vi kan aldrig acceptera att människors liv begränsas på det sättet.

Därför ska vi nu anta ett nytt program som tydligt pekar ut hur staden ska arbeta, inte minst förebyggande med ambitionen att våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck ska upphöra. Med utgångspunkt i fem övergripande långsiktiga mål och 35 konkreta delmål ges samtliga nämnder och bolagstyrelser i uppdrag att bidra till den övergripande visionen i

programmet, att Stockholm ska vara en stad fri från våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. En referensgrupp ska också bildas inom socialförvaltningen, i syfte att fungera som en plattform för att utbyta erfarenheter kring implementeringen av programmet.

Våld som utövas i nära relationer eller i en hederskontext riktas i stor utsträckning mot kvinnor och flickor. Att motverka våld och förtryck är därför avgörande för att skapa ett jämställt samhälle. Men även män utsätts för våld i nära relationer, och de pojkar och unga män som lever i en hederskontext kan såväl utsättas för våld som tvingas att utöva våld mot kvinnliga släktingar. Därtill är transpersoner en särskilt utsatt grupp, både sett till att den har en särskild utsatthet för våld och till att det kan finnas ett behov av ökade kunskaper hos professionella.

Genom att i grunden förändra de destruktiva normer som finns i vårt samhälle kan vi på lång sikt bidra till att våld och förtryck upphör. Därför har programmet ett genomgående normkritiskt perspektiv såväl som ett antirasistiskt och feministiskt förhållningssätt.

En särskilt angelägen fråga är att ta krafttag i arbetet mot normer knutna till heder. I en statlig utredning från år 2014 uppskattas att ungefär 10 procent av landets ungdomar från högstadiet upp till 25 år, det vill säga cirka 100 000 personer, är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Andra undersökningar som har gjorts, bland annat studien Elvahundra, visar att det i vissa områden i vår stad finns ett stort antal flickor och unga kvinnor som varje dag begränsas i hur de lever sina liv. Vi kan aldrig acceptera att det ser ut så här. Därför är det av yttersta vikt att hedersproblematiken lyfts fram och det är ett viktigt steg framåt att insatser mot hedersrelaterat våld och förtryck nu för första gången ingår i stadens program.

Barn och unga är särskilt prioriterade i arbetet mot våld och förtryck. Barns rättigheter ska respekteras och ett tydligt barnperspektiv ska finnas i alla verksamheter och beslut som berör barn. I programmet finns därför ett särskilt avsnitt om hur staden ska arbeta med barn som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck. En viktig målsättning är att barn i skyddat boende ska erbjudas skolundervisning inom en vecka från ankomst till boendet och att de skyddade boenden som tar emot vuxna med barn är barnanpassade.

I programmet slås fast att medarbetare i alla stadens verksamheter ska ha kunskaper i våldsförebyggande arbete. Därtill har socialtjänsten, tillsammans med skola, förskola, vuxenutbildning, fritidsverksamheter och kultur- och idrottsverksamheter, ett särskilt ansvar att arbeta med frågor som rör våld och förtryck. Här är kunskaper om särskilda sårbarhetsfaktorer som att vara

HBTQ-person, ha en eller flera funktionsnedsättningar, leva i missbruk, vara äldre eller ha utländsk bakgrund viktiga.

I det akuta skedet ska socialtjänsten alltid verka för att ge skydd och stöd till den som utsatts för våld. Men för att våld och förtryck på sikt ska upphöra är insatser som riktar sig till våldsutövare avgörande. Att motivera våldsutövare till att förändra sitt beteende och ta ansvar för de handlingar de begått är centralt för att skapa ett samhälle fritt från våld.

Civilsamhället har en viktig roll att spela i det våldspreventiva arbetet där begränsande och skadliga normer och värderingar kan bemötas och förändras. Den ideburna sektorn är även en viktig aktör för att ge våldsutsatta stöd och skydd samt för att staden ska kunna nå människor och grupper, våldsutsatta såväl som utövare, som inte kommer i kontakt med stadens verksamheter. I programmet slås fast att staden ska arbeta för en väl utvecklad samverkan med civilsamhällets aktörer.

Efter kloka inkomna remissvar från en bred remissrunda har bland annat programmets beskrivning av hedersproblematiken och våldsmönstren i en hederskontext förtydligats och kompletterats och barnrättsperspektivet har betonats ytterligare. Så när vi nu fattar beslut om detta program startar vi ett långsiktigt arbete för att stockholmarna ska kunna leva sina liv fria från våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck. På så sätt bidrar vi till att skapa en stad som håller samman och ett Stockholm för alla.

Bilagor

1. Reservationer m.m.
2. Program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020

Borgarrådsberedningen tillstyrker föredragande borgarrådets förslag.

Reservation anfördes av borgarrådet Joakim Larsson (M) och borgarrådet Lotta Edholm (L) enligt följande.

Vi föreslår att kommunstyrelsen föreslår att kommunfullmäktige beslutar följande.

1. Föredragande borgarrådets förslag till beslut bifalls delvis.
2. Därutöver anfördes följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att det har gjorts ett gediget arbete med

programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Förslaget till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck har samtidigt varit ute på bred remiss och många viktiga punkter har lyfts fram av experter inom området som är värda att belysa.

Remissinstanserna konstaterar att barnperspektivet lyser med sin frånvaro. Över hälften av de utsatta som har varit i kontakt med den nationella stödtelefonen för hedersrelaterat förtryck är personer under 18 år och utöver dem finns det ett stort mörkertal när det gäller utsatthet hos barn. Det är därför anmärkningsvärt att programmet inte tar fasta på barnperspektivet. Exempelvis nämns inte problematiken kring minderåriga som förs utomlands, tvingas till äktenskap eller blir könsstympade, det är allvarliga ingrepp i barnens integritet och rättigheter som förtjänar plats i programmet.

Programmet behöver även tydliggöra de konsekvenser som följer när minderårig utsätts för hedersförtryck och vilka insatser som bör genomföras. Det handlar inte bara om att förebygga, utan också hur om personal som kommer i kontakt med exempelvis könsstympade flickor ska bemöta dem på bästa möjliga sätt.

Vi välkomnar de utbildningssatsningar och kompetenshöjningar hos stadens medarbetare som anges i programmet, emellertid bör det understrykas att det också är en fråga om värderingar. Samhället får aldrig kompromissa om grundläggande fri- och rättigheter, oavsett kultur eller traditioner. Alla invånare i Stockholm måste ha kännedom om vilka fri- och rättigheter som gäller i Sverige. Exempelvis inom ramen för samhällsutbildningen bör det finnas ett tydligt fokus kring hedersrelaterat våld och förtryck som inkluderar kvinnors och barns rättigheter. Det kan även vara informationsträffar i andra sammanhang, som BVC, föräldrakurser, SFI m.m. Det är viktigt att från samhällets sida informera och tydliggöra vilka lagar som gäller i Sverige. Kulturella värderingar som begränsar människors frihet och som står i bjärt kontrast till det svenska samhällets lagar och regler är totalt oacceptabelt.

Den socialdemokratiskt ledda majoriteten har inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, därför efterfrågar vi mer konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Utan denna konkretion blir programmet tunt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ned, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld tar sig till uttryck på olika sätt. När det gäller hedersrelaterat våld anges det i programmet att förövarna är kärnfamiljen eller släktingar i den utsattes närhet. Men det kan likväl vara påtryckningar från avlägsna släktingar eller från samhället i stort. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är förekommande i utanförskapsområdena och har växt på senare år, det gäller inte bara ett förtryck från familjemedlemmarna utan även från det omgivande lokalsamhället i stadsdelarna. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när de tvingas upprätthålla hedersnormer.

I programmet sägs att arbetet ska vara könsneutralt och att både män och kvinnor som utsätts för våld ska få rätt hjälp. Vi anser att programmet i större grad behöver belysa våld mot män i nära relation samt våld i samkönade relationer. Ett HBTQ-perspektiv i arbetet är mycket angeläget för att förstå att våld i nära relationer kan se olika ut.

Vi vill också och särskilt belysa äldre perspektivet. Aktuell forskning visar med all tydlighet att äldre generellt och i synnerhet äldre kvinnor som utsätts för sexuellt våld har svårare att få hjälp på grund av omgivningens okunskap. I det nämnda programmet hänvisas förvisso till en studie om våldsutsatthet och hälsa vilken visade att hjärtinfarkt är två till fyra gånger vanligare hos kvinnor i åldern 56–74 år, som varit utsatta för våld, än hos dem som inte har varit det. Äldre kvinnor påverkas av flera av de i rapporten omnämnda faktorer som gör dem extra sårbara vid våldsutsatthet. Ett kompetent och respektfullt bemötande hos de olika aktörer som kommer i kontakt med våldsutsatta äldre är viktigt. Lika viktigt är att personalen genom ett lyhört förhållningssätt upptäcker tidiga tecken på att allt inte står rätt till och förmår agera utifrån det. Utbildning är i sammanhanget viktig för att personalen ska våga fråga om våld.

Slutligen är det förvånande att den socialdemokratiskt ledda majoriteten ännu en gång inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete. Programmet hade förtjänat det, dels för att det ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels för ett mer långsiktigt och hållbart arbete över tid.

Kommunstyrelsen delar borgarrådsberedningens uppfattning och föreslår att kommunfullmäktige beslutar följande.

Program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck
2017 – 2020 godkänns i enlighet med bilaga 2 till utlåtandet.

Stockholm den

På kommunstyrelsens vägnar:
KARIN WANNGÅRD

Åsa Lindhagen

Kerstin Tillkvist

Remissammanställning

Ärendet

Socialnämnden fick i uppdrag i budget för 2015 att revidera stadens program för kvinnofrid – mot våld i nära relationer, då den förra programperioden sträckte sig till och med år 2014.

Programmets syfte

Programmet syftar till att motverka att våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck uppkommer och att det upptäcks om det likväl sker. Programmet syftar också till att stöd och skydd till våldsutsatta personer och barn som har upplevt våld, respektive insatser till våldsutövare för att de ska förändra sitt beteende, är samordnat, evidensbaserat och av hög kvalitet, samt likställt oavsett var i staden de bor.

Programmets innehåll och struktur

Programmet består huvudsakligen av en målstruktur med ett övergripande mål, eller vision, och fem långsiktiga mål. Vart och ett av de långsiktiga målen har ett eller flera tillhörande delmål. De långsiktiga målen är tänkta att omfatta en längre period än programperioden medan delmålen är prioriterade och i fokus under programperioden.

Programmet omfattar stadens alla nämnder och bolag. I fokus är att förebygga att våld i nära relationer och hedersvåld och förtryck uppkommer och/eller upprepas om det har skett. Det finns således ett par grundläggande, bredare mål som riktar sig till alla nämnder och bolag, liksom mer djupgående som kräver mer kunskap och arbete, som riktar sig till verksamheter som arbetar nära barn, ungdomar och vuxna, exempelvis skolan och socialtjänsten.

I programmet finns också texter, kopplade till de olika målen, om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna och barn, normer kring maskulinitet och våldsutövande samt förebyggande arbete i olika former.

Programmets målsättningar

Programmets övergripande mål/vision lyder: Stockholm är en stad fri från våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

De fem långsiktiga målen lyder:

1. Medarbetare i stadens verksamheter arbetar våldsförebyggande utifrån ett normkritiskt förhållningssätt.
2. Stockholmare och medarbetare i stadens verksamheter vet vart man ska vända sig om en vuxen våldsutsatt person vill ha stöd alternativt om ett barn upplever våld, eller om en person som utövar våld vill söka hjälp för att förändra sitt beteende.
3. Vuxna stockholmare som har utsatts för våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck, får stöd och skydd utifrån sina behov, oavsett vart i staden de bor.
4. Barn i Stockholm som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck, får stöd och skydd utifrån sina behov, oavsett vart i staden de bor.
5. Stockholmare som utövar våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck, erbjuds stöd för att sluta utöva våld, oavsett vart i staden de bor.

Målgrupper

Programmet har följande fyra målgrupper:

- Alla stockholmare – tidigt förebyggande arbete
- Vuxna stockholmare som har utsatts för våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck – stöd och skydd samt arbete för att förhindra fortsatt våldsutsatthet
- Barn i Stockholm som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck - stöd och skydd samt arbete för att förhindra fortsatt våldsutsatthet
- Stockholmare som utövar våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck – arbete för att personer ska upphöra med att utöva våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck

Programperiod

Programperioden föreslås vara åren 2017-2020.

Socialnämnden

Socialnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 23 augusti 2016 att godkänna förslaget till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020 och att överlämna ärendet till kommunstyrelsen.

Reservation anfördes av Andréa Ström m.fl. (alla M) och Isabel Smedberg-

Palqvist m.fl. (alla L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Stina Bengtsson (C) och Sofia Modigh (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Socialförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 27 juni 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att en helhetssyn är viktig i arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Vuxna som utsätts för våld liksom barn som upplever våld ska få stöd och skydd. Personer som utövar våld ska motiveras till att ändra sitt beteende och sluta utöva våld. Arbetet behöver ske på flera nivåer och olika arenor samtidigt. Förvaltningen anser att programmet har en viktig funktion som en sammanhållande ram och struktur för detta arbete, samt för att tydliggöra olika nämnders och bolags roller.

En grundläggande förutsättning för att arbetet ska bli framgångsrikt är att kompetens om våldsförebyggande arbete, såväl tidigt förebyggande som sådant som sker i syfte att våldet inte ska upprepas eller bli grövre, finns hos medarbetare och chefer i staden. Det handlar om insatser för att ge barn och ungdomar en trygg tillvaro i och utanför skolan. Det handlar också om att den som har upplevt eller blivit direkt utsatt för våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck ska få adekvat stöd och skydd av hög kvalitet, oavsett vart i staden personen bor. I arbete med personer som utövar våld handlar det om att kunna motivera dem till att söka stöd att förändra sitt beteende och sluta utöva våld.

En annan viktig förutsättning för framgångsrikt arbete är samverkan internt i staden och med externa aktörer exempelvis från det civila samhället.

Avslutningsvis menar förvaltningen att en utvärdering av programmet inom FoU bör övervägas, som ett bidrag till det fortsatta arbetet framåt.

Beredning

Ärendet har initierats av socialnämnden och remitterats till stadsledningskontoret, samtliga facknämnder, samtliga stadsdelsnämnder, Stockholms Stadshus AB, Kommunstyrelsens pensionärsråd, Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor, Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter, Alla kvinnors hus, Fryshuset, Järfälla kommun, Kvinnors Nätverk, Länsstyrelsen i Stockholms län, Länsstyrelsen Östergötland, Mångkulturellt centrum, Nationellt centrum för kvinnofrid (Uppsala Universitet), Origo, Polismyndigheten Polisregion Stockholms, RFSL Stockholm, Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadime,

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer Roks, Rädda Barnens Stockholmsdistrikt, Solna stad, Somaya kvinnojour, Stockholms läns landsting, Stockholms tingsrätt, Sveriges Kvinnolobby, Södertälje kommun, Terrafem, Unizon.

Stockholms Stadshus AB har remitterat vidare till samtliga dotterbolag inom koncernen. Bostadsförmedlingen i Stockholm AB, Stockholm Business Region (SBR), S:t Erik Livförsäkring AB, S:t Erik Försäkring AB, S:t Erik Markutveckling AB, Skolfastigheter i Stockholm AB (SISAB), Stadsteatern, Stockholms Hamn AB och SGA Fastigheter AB har valt att inte svara på remissen. Exploateringsnämnden, miljö- och hälsoskyddsnämnden, stadsbyggnadsnämnden, trafiknämnden, Solna stad och Stockholms tingsrätt har avböjt att svara. Kyrkogårdsnämnden, Alla kvinnors hus, Fryshuset, Järfälla kommun, Länsstyrelsen i Stockholms län, Mångkulturellt centrum, Somaya kvinnojour, Sveriges Kvinnolobby, Södertälje kommun och Terrafem har inte inkommit med svar.

Därutöver har HSO Stockholms stad, RFSU Stockholm, TRIS – Tjejers rätt i samhället och Varken hora eller kuvad har lämnat svar på remissen.

Innehållsförteckning	Sid
Stadsledningskontoret	14
Arbetsmarknadsnämnden	15
Fastighetsnämnden	17
Idrottsnämnden	18
Kulturnämnden	18
Servicenämnden	20
Utbildningsnämnden	22
Äldrenämnden	26
Överförmyndarnämnden	27
Bromma stadsdelsnämnd	28
Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsnämnd	29
Farsta stadsdelsnämnd	30
Hägersten-Liljeholmens stadsdelsnämnd	30
Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd	31
Kungsholmens stadsdelsnämnd	32
Norrmalms stadsdelsnämnd	33
Rinkeby-Kista stadsdelsnämnd	35
Skarpnäcks stadsdelsnämnd	36
Skärholmens stadsdelsnämnd	38
Spånga-Tensta stadsdelsnämnd	40

Södermalms stadsdelsnämnd	40
Älvsjö stadsdelsnämnd	41
Östermalms stadsdelsnämnd	42
Stockholms Stadshus AB	43
Kommunstyrelsens pensionärsråd	45
Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor	47
Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter	49
Kvinnors nätverk	52
Länsstyrelsen Östergötland	58
Nationellt centrum för kvinnofrid	65
Origo	65
Polismyndigheten, Polisregion Stockholm	67
RFSL Stockholm	67
Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadime	69
Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer, Roks	82
Rädda Barnens Stockholmsdistrikt	85
Stockholms läns landsting	92
Unizon	92
HSO Stockholms stad	93
RFSU Stockholm	98
TRIS – Tjejers rätt i samhället	103
Varken hora eller kuvad	104

Stadsledningskontoret

Stadsledningskontorets tjänsteutlåtande daterat den 23 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat förtryck har en viktig funktion som en sammanhållande ram och struktur för stadens arbete samt för att tydliggöra olika nämnder och bolags roller. Stadsledningskontoret anser att förslaget program är i linje med det nationella jämställdhetspolitiska delmålet *Mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Kvinnor och män, flickor och pojkar, ska ha samma rätt och möjlighet till kroppslig integritet*. Vidare ger programmet stöd i stadens arbete för att nå visionen om *Ett Stockholm för alla* samt verksamhetsmålet *Stockholm är en stad där ingen behöver vara rädd för våld*. (4.5) Stadsledningskontoret anser inte att programmet medför större kostnadsökningar för staden på lång sikt.

Stadsledningskontoret vill lyfta fram att en styrka med programmet är en tydlig målstruktur med ett övergripande mål, fem långsiktiga mål samt tillhörande delmål med uppföljning 2017-2020. Delmålen ska prioriteras under gällande programperiod och kan med fördel arbetas in i nämndernas ordinarie styrning och uppföljning. Detta

underlättar den interna styrningen med tydligt ägarskap men även uppföljning och analys av programmets mål. Det underlättar även stadens samlade uppföljning av programmet och framtida prioriteringar.

Stadsledningskontoret ser positivt på att programmet omfattar alla Stockholmare inklusive viktiga målgrupper som äldre och personer med funktionsnedsättning. Kontoret ser positivt på att programmet har ett tydligt fokus på det förebyggande arbetet som sker på olika nivåer, från tidiga universella insatser riktade till alla barn, unga och vuxna innan våldet och det hedersrelaterade våldet har skett, till insatser riktade mot våldsutövare. En förutsättning för att tidigt upptäcka våldsutsatta, kartlägga och mäta resultat inom alla verksamhetsområdena är att kartläggnings- och bedömningsinstrument som staden använder innehåller frågor om våldsutsatthet.

Stadsledningskontoret instämmer i att en förutsättning för att arbetet ska bli framgångsrikt är att kompetens om våldsförebyggande arbete, såväl tidigt förebyggande som sådant som sker i syfte att våldet inte ska upprepas eller bli grövre, finns hos medarbetare och chefer i staden. För att säkerställa kunskapen på lång sikt krävs regelbundna utbildningsinsatser inom socialtjänst, skola och förskola. Socialnämnden bör samordna dessa utbildningar samt utgöra ett stöd för verksamheter avseende prioritering av medarbetare som berörs av utbildningsinsatser. Ett gott exempel är Skärholmens relationsvårdsteam som terminsvis utbildar medarbetare i den egna organisationen

I programmet framhålls vikten av samverkan inom staden och med externa aktörer, såväl på strategisk nivå som runt enskilda våldsutövare eller våldsutsatta. Stadsledningskontoret menar att avgörande för att upprätthålla ett kontinuerligt och strategiskt samarbete är att berörda myndigheter fastställer betydelse, definierar former för- och omfattning av samverkan. I den befintliga lokala samverkansöverenskommelsen mellan respektive stadsdelsförvaltning och lokalpolisområde, med syfte att minska brottsligheten och öka tryggheten, inryms inte frågor om våld i nära relationer. Däremot skulle med fördel en liknande samverkansöverenskommelse kunna ingås mellan staden och polisens nya sektioner för brott i nära relationer, Syd, Nord och City. Detta skulle säkerställa att resurser tilldelas från respektive myndighet och att förväntningar på samverkansformer blir tydliga och förutsägbara över tid. Stadens förvaltningar bör samverka i samma regioner.

Arbetsmarknadsnämnden

Arbetsmarknadsnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 22 november 2016 att besvara remissen med hänvisning till förvaltningens tjänsteutlåtande, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Per Henriksson (L), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Johanna Sjö m.fl. (alla M), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Ofelia Namazova (KD) i enlighet med det särskilda uttalandet från Moderaterna.

Arbetsmarknadsförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 10 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Arbetsmarknadsförvaltningen anser att programmet utgör en tydlig strategi för stadens samlade arbete med att förebygga våld i nära relationer och ge stöd och skydd om det ändå uppstår. Programmets målstruktur är tydlig och förvaltningen ser positivt på att olika nämnders och bolags ansvar klagörs och synliggörs.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är en komplex problematik som förutsätter en tydlig och gemensam strategi. Förvaltningen anser att programmets helhetssyn och sammanhållna struktur ger en god grund för samverkan inom staden liksom med externa aktörer. Det ger förutsättningar för ett stärkt arbete för att uppmärksamma och motverka våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Förvaltningen anser även att det är en fördel att hedersrelaterat våld och förtryck är integrerat i programmet men att det samtidigt lyfts fram som ett särskilt område med riktade åtgärder utifrån dess särdrag.

Målgruppen *Alla stockholmare*

Enligt programmet ska det allmänna förebyggande arbetet rikta sig till *alla stockholmare* som stadens förvaltningar och bolag möter.

Förvaltningen instämmer i programmets beskrivning av skolans viktiga roll i det våldsförebyggande arbetet. Däremot saknar förvaltningen ett vuxenutbildningsperspektiv i beskrivningen av skolans ansvar.

Arbetsmarknadsnämnden ansvarar för stadens vuxenutbildning bestående av utbildning i svenska för invandrare (SFI), kommunal vuxenutbildning (Komvux), särskild utbildning för vuxna (Särvux) och stadens yrkeshögskoleutbildningar (YH).

Vuxenutbildningen ska, liksom övriga skolformer, enligt skollagen förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

Förvaltningen anser även att samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete. Samhällsorientering är en lagstadgad utbildning för nyanlända som fyller en viktig funktion i att förmedla demokratiska och humanistiska värderingar. Samhällsorienteringen syftar till att underlätta de nyanländas etablering i arbets- och samhällslivet. Samhällsorienteringen ska ge en grundläggande förståelse för det svenska samhället och en grund för fortsatt kunskapsinhämtande. Målsättningen för samhällsorienteringen är bland annat att deltagarna utvecklar kunskap om de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna samt den enskildes rättigheter och skyldigheter.

Socialtjänstens uppsökande arbete, via fältassistenter och uppsökare, är en

verksamhet som lyfts fram som kan ha en stödjande roll i det förebyggande arbetet. Arbetsmarknads-förvaltningen bedriver ett omfattande uppsökande arbete genom det kommunala aktivitetsansvaret för ungdomar 16-19 liksom genom uppdraget att nå unga vuxna 20-29 år utan känd sysselsättning.

Utifrån ovanstående resonemang bör arbetsmarknadsnämnden inkluderas i följande delmål för programmet.

- Medarbetare i stadens verksamheter med särskilt ansvar för förebyggande arbete har fördjupade kunskaper i våldsförebyggande arbete och om kopplingen mellan maskulinitetsnormer och våld i nära relationer. (SoN, UtbN, IdN, KuN, ÄN, SDN).
- Medarbetare i stadens verksamheter med särskilt ansvar för förebyggande arbete har fördjupade kunskaper i att arbeta förebyggande mot hedersrelaterat våld och förtryck, och om kopplingen mellan normer och våld och förtryck. (SoN, UtbN, KuN, ÄN, SdN).

Målgruppen *Barn i Stockholm som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck*

För målgruppen *Barn i Stockholm som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck* tar programmet upp anmälningsskyldigheten, dvs. skyldigheten för anställda på vissa myndigheter och i vissa verksamheter som berör barn och unga att anmäla om de i sitt arbete misstänker att ett barn far illa. Programmet tar också upp vikten av medarbetaras kunskap för att våga fråga om våldsutsatthet.

Arbetsmarknadsnämnden har kommunövergripande ansvar för arbetsmarknadsfrågor genom stadens jobbtorg. Inom detta område fullgör nämnden socialtjänstuppdrag. Därmed omfattas medarbetare inom Jobbtorg Stockholm av anmälningsskyldigheten. Nämnden ansvarar även för det kommunala aktivitetsansvaret som omfattar ungdomar 16-19 år som inte genomför eller har fullföljt utbildning på nationella program i gymnasieskola, gymnasiesärskola eller motsvarande utbildning. I detta uppdrag arbetar förvaltningen direkt med barn genom uppsökande arbete som även innefattar ”dörrknackning” i hemmiljö. Medarbetare har stort behov av kunskap för att bli tryggare i att uppmärksamma, våga ställa frågor samt agera och kunna hänvisa till rätt stöd.

Utifrån ovanstående resonemang bör arbetsmarknadsnämnden inkluderas i följande delmål för programmet:

- Medarbetare i socialtjänst, skola, förskola, kultur- och idrottsverksamhet har kunskaper om barn som upplever våld i nära relationer och våldets konsekvenser, är medvetna om anmälningsskyldigheten och vågar fråga om våldsutsatthet. (SoN, SdN, UtbN, KuN, IdN)
- Medarbetare i socialtjänst, skola, förskola, kultur- och idrottsverksamhet har kunskaper om barn som upplever hedersrelaterat våld och förtryck och våldets konsekvenser, är medvetna om anmälningsskyldigheten och vågar fråga om våldsutsatthet. (SoN, SdN, UtbN, KuN, IdN)

Fastighetsnämnden

Fastighetsnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att godkänna och överlämna kontorets tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Reservation anfördes av Richard Bengtsson m.fl. (alla L) och Henrik Sjölander m.fl. (alla M), *bilaga 1*.

Ersätтарыttrande gjordes av Hamid Ershad Sarabi (C) och Lisa Fuglesang (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Liberalerna och Moderaterna.

Fastighetskontorets tjänsteutlåtande daterat den 26 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Fastighetskontoret ställer sig positivt till förslaget men konstaterar att kontoret endast berörs indirekt. Det är bra att alla stadens medarbetare ska utbildas för att få grundläggande kunskaper i våldsförebyggande arbete men kontoret hade gärna sett att programmet tydligare gav vägledning kring hur staden som arbetsgivare kan stötta och skydda anställda som eventuellt utsätts för kvinnofridsbrott och våld i nära relationer.

Fastighetskontoret kan slutligen utifrån sitt uppdrag söka vara behjälpligt med lokaler för verksamhet som bedrivs av socialtjänst och frivilligorganisationer.

Idrottsnämnden

Idrottsnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 25 oktober 2016 att hänvisa till förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Idrottsförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 26 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att förslaget till program är heltäckande och ger vägledning för nämnderna i arbetet med att ta fram åtgärder inom det egna ansvarsområdet. Det är ett ambitiöst dokument som är väl underbyggt.

En mindre anmärkning på programmet är att det i kraft av sin omfattning kan uppfattas som svåråtkomligt. En sammanfattande text eller en kortare version skulle kunna sprida kunskap om stadens arbete i dessa viktiga frågor på ett bättre sätt. Förvaltningen uppfattar att den sammanfattade versionen av stadens idrottspolitiska program fått just denna funktion hos andra förvaltningar och bolag i staden samt andra kommuner.

Kulturnämnden

Kulturnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att besluta i enlighet med förvaltningens svar, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Rasmus Jonlund m.fl. (alla L) och Sophia Granswed m.fl. (alla M), *bilaga I*.

Ersättaryttrande gjordes av Pelle Thörnberg (C) och Ulf Lönnberg (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Liberalerna och Moderaterna.

Kulturförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 25 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Kulturförvaltningen instämmer med programmets analyser och förslag till mål och delmål. Våld i nära relationer och hedersvåld och förtryck är ett stort problem som i första hand innebär lidande för den direkt drabbade men som också får stora konsekvenser för anhöriga och ytterst samhället i form av ökad otrygghet och kostnader för sjukvård och rehabilitering.

Under rubriken "Förebyggande arbete i olika verksamheter" (s. 15) nämns flera av stadens förvaltningar som arbetar för barn och unga, dock inte kulturverksamheter som festivaler, bibliotek och kulturskola. Dessa avdelningar inom kulturförvaltningen har med tiden fått vidgade sociala roller, framför allt i ytterstadsdelarna, och dessa bör beskrivas närmare i programmet.

För att staden ska nå resultat vad gäller barns rätt till en uppväxt utan våld krävs många olika insatser. Forskning och kartläggning är viktigt liksom samverkan mellan olika institutioner och förvaltningar.

Programmet anger att alla medarbetare i Stockholms stad ska ha grundläggande kunskaper i våldsförebyggande arbete och hedersrelaterat våld och förtryck. Detta ställer krav på utbildningsinsatser för medarbetare i de förvaltningar som berörs, i kulturförvaltningens fall främst de publika verksamheterna.

Kulturens mötesplatser

Kreativitet och självbild hänger nära samman. Barnets självkänsla växer många gånger i en kreativ miljö som ger spelrum för fritt tänkande. Kulturförvaltningen erbjuder flera sådana arenor: Kulturskolan, biblioteken, Stadsmuseet, Medeltidsmuseet och Liljevalchs konsthall, samt flera festivaler som samlar stor publik.

Men även i kreativa miljöer kan frön sås till våld; där många människor samlas uppstår lätt friktion. Flera bibliotek har de senaste åren rapporterat om incidenter där besökare uppträtt stökigt eller hotfullt mot personal och andra besökare.

Ungdomsfestivalen "We are Stockholm" har sett ett ökat antal anmälningar om sexuella övergrepp.

Medarbetare på stadsdelsbiblioteken och Kulturskolan arbetar nära kollegor inom skolan, förskolan och stadsdelarnas fritidsverksamheter. De möter samma barn men har olika uppdrag och ansvar i förhållande till exempelvis utsatta barn. Detta understryker behovet av samarbete och gemensamma utbildningsinsatser inom staden oavsett vilka roller man har i det våldspreventiva arbetet.

Kulturförvaltningens våldsförebyggande arbete

Kulturförvaltningens våldsförebyggande arbete utgår från verksamheternas behov av att fungera som trygga miljöer för besökare och medarbetare men det kan även ge preventiva effekter för ett Stockholm fritt från våld i nära relationer. Dels genom att vuxna medarbetare regelbundet möter barn och unga och därmed kan reagera och agera om misstanke om våld uppstår. Dels genom att förvaltningens verksamheter bidrar till normkritiskt tänkande och till arenor som stärker barnets självkänsla.

Kulturskolan

Kulturskolans våldspreventiva ansvar är formulerat i handlingsplaner mot diskriminering och trakasserier. Diskrimineringslagen utgör grunden i planerna som i övrigt handlar om jämställdhet och andra värdefrågor utifrån normkritisk pedagogik, genus, mångfald och jämställdhet. Alla medarbetare ska ha kännedom om diskrimineringsgrunderna och vilket ansvar varje medarbetare har för att förebygga och undvika att diskriminering och trakasserier sker.

I handlingsplanen finns en uppföljningsmetod som stöd för Kulturskolans personal. Den underlättar för pedagogen att upptäcka, kartlägga och utreda kränkande behandlingar och ger utsatta elever möjlighet att berätta om sin situation.

Stockholms stadsbibliotek

Stadsbibliotekets medarbetare har inte anmälningsplikt gällande barn och unga som kan tänkas fara illa, däremot ska anställda agera i enlighet med handlingsplaner kopplade till de hot- och våldspreventionsplaner som finns på respektive bibliotek. På utbildningsdagar träffar skyddsombud och chefer bland annat socialförvaltningen. På vissa bibliotek förekommer handledning kring svåra situationer.

Evenemangsavdelningen

Evenemangsavdelningen bedriver ett kontinuerligt säkerhets-, trygghets- och brottsförebyggande arbete inom ramen för sitt uppdrag. De senaste åren utveckling med en ökad hotbild har medfört en fördubbling av säkerhetsresurserna. En egen operativ säkerhetschef ansvarar för säkerhetsarbetet, samordning och samverkan med berörda myndigheter som polis och socialtjänst men även frivilligorganisationer. I år har även ett arbete påbörjats på uppdrag av SLK att ta fram riktlinjer för samtliga

evenemang som anordnas i Stockholm.

Evenemangsavdelningen startade under 2016 ett fokuserat förebyggande arbete mot sexualbrott. En trygghetskoordinator har anställts och driver nu projektet "Respekt och Självrespekt". Projektet har ett tydligt förebyggande budskap mot våld/övergrepp och har som mål att nå 24 000 elever i Stockholm under 2017. Projektet drivs tillsammans med Socialtjänsten.

Utöver det löpande preventiva och operativa säkerhetsarbetet, som omfattar ca 3 heltidstjänster, så används även festivalerna som plattform för budskap och information. Ett stort antal organisationer har deltagit på festivalen "We are Sthlm" och informerat men även utbildat besökare i frågor som jämställdhet, sexualkunskap, sexualbrott, antivåld, antirasism etc.

Servicenämnden

Servicenämnden beslutade vid sitt sammanträde den 22 november 2016 att åberopa förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Särskilt uttalande gjordes av Henrik Sjölander m.fl. (alla M), *bilaga 1*.

Ersätтарыttrande gjordes av Gunilla Hansson (C) i enlighet med det särskilda uttalandet från Moderaterna.

Serviceförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 4 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen stödjer förslaget till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Det finns skäl att anta att många medarbetare inom staden träffar våldsutsatta barn och vuxna i det vardagliga arbetet och därmed finns det möjligheter att uppmärksamma våldet och erbjuda stöd, skydd och behandling. Stadens program ger en gemensam struktur för att styra, genomföra och följa upp stadens insatser på området.

Arbetet med att i samhället motverka våld i nära relationer samt stödja offer för våldet kan erfarenhetsmässigt försvåras av att den som erfar en misstanke om våld ofta känner sig osäker eller rädd inför tanken att agera. För att våga fråga den som är berörd, hantera det som framkommer på ett bra sätt och när så är påkallat göra en anmälan till socialtjänsten behöver stadens medarbetare goda kunskaper om dessa frågor. Det är därför positivt att man i programmet framhåller vikten av att medarbetarna har erforderlig kompetens på området.

Förvaltningen konstaterar att programmet innehåller en tydlig ansvarsfördelning för berörda nämnder och bolagsstyrelser vilket är en förändring jämfört med stadens

tidigare gällande program för kvinnofrid. Med tanke på att stadens insatser för att motverka våld och ge stöd till de som drabbas kräver samarbete mellan många olika aktörer är denna samordning väl motiverad. För att de angivna målen och delmålen ska kunna uppnås förutsätts att även en mer detaljerad handlingsplan tas fram. Vidare bör det säkerställas att de angivna uppföljningarna genomförs och rapporteras i stadens ILS-system.

Det kan konstateras att programmet (till skillnad från föregående program om kvinnofrid) innehåller särskilda avsnitt om hedersrelaterat våld samt krav om att medarbetare ska ha kompetens på området. Med tanke på de speciella kunskaper som kan krävas för att hantera dessa frågor och ge ett individuellt anpassat stöd, är det bra att frågan nu lyfts fram tydligt.

I en statlig utredning som ska ligga till grund för en nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor (SoU 2015:55) görs bedömningen att våld i nära relationer, utöver att det orsakar ett omfattande mänskligt lidande, även är mycket samhällsekonomiskt kostsamt och att kostnaderna kvarstår under mycket lång tid. Utredaren menar därför att långsiktiga investeringar i människor som får effekter på framtida beteenden och utgifter för samhället är en viktig väg mot målet om att mäns våld mot kvinnor ska upphöra. Mot bakgrund av detta kan det vara värt att pröva möjligheten till sociala investeringar för långsiktiga insatser mot våld i nära relationer inom ramen för stadens insatser för social hållbarhet.

Utbildningsnämnden

Utbildningsnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen med tillägg enligt nedan, samt att omedelbart justera beslutet.

Det är av stor vikt att staden nu inför ett gemensamt program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. För att åstadkomma förändringar på detta område krävs det att hela staden med alla dess nämnder och bolag arbetar gemensamt mot samma mål. Vi delar förvaltningens bedömningar i flera avseenden men vill också förtydliga följande:

I själva programmet framgår det vilka delmål som berör utbildningsnämnden och dess verksamheter och vilka som inte gör det. Hur dessa delmål sedan ska konkretiseras inom respektive nämnds verksamhetsområde lämnar programmet utrymme för respektive förvaltning att komma fram till. Vi vill lyfta fram de möjligheter och det utrymme som programmets mål skapar. Stadens förvaltningar sitter på värdefull kompetens om hur arbetet för att motarbeta våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck bäst genomförs inom deras respektive förvaltnings

verksamhetsområde utifrån de delmål som satts upp i programmet. Vi ser därför fram emot att följa utbildningsförvaltningens arbete med detta framöver.

Vi vill också påpeka att ett ökat fokus på arbetet med våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck också ligger väl i linje med de satsningar som vi i majoriteten genomför för en bättre och mer närvarande elevhälsa, satsningar på jämställdhet och normkritiska perspektiv samt satsningar på våldsprevention och hedersförtryck.

Reservation anfördes av Lotta Edholm (L), *bilaga 1*.

Reservation anfördes av Cecilia Brinck (M) till förmån för förvaltningens förslag till beslut.

Särskilt uttalande gjordes av Cecilia Brinck (M), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av John Kåberg (C) och Christian Carlsson (KD) i enlighet med Liberalernas reservation.

Utbildningsförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 3 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Övergripande synpunkter

Förvaltningen anser att ansatsen i programmet är god och att det är positivt att programmet anlägger ett normkritiskt och förebyggande perspektiv på frågan om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Förvaltningen anser även att programmet för skolans del lyfter elevhälsans viktiga roll.

Programmets koppling till andra program, gällande lagstiftning och policydokument

Förvaltningen anser att för att visionen i programmet ska bli verklighet är det av yttersta vikt att programmet tydligt kopplas ihop med de program som redan finns, exempelvis program för kvalitetsutveckling och Stockholms stads förskoleprogram. Dessa nämns endast i ett kort stycke (sidan 10) där det står att programmet har sin utgångspunkt i ett antal övergripande policydokument men det saknas en tydlighet i exakt hur de är ihopkopplade med varandra. Dessutom nämns inte program för kvalitetsutveckling bland dessa (sidan 33). Vidare vill förvaltningen lyfta fram att det är nödvändigt att ytterligare program som planeras inom områdena HBTQ, barnrätt och jämställdhetsintegrering tydligt kopplas ihop.

Förvaltningen ställer sig även frågande till om tidigare program, Stadens program för kvinnofrid- mot våld i nära relationer, har utvärderats och på vilket sätt

erfarenheter och resultat från tidigare program har legat till grund för utformningen av det nya programmet.

Vidare vill förvaltningen särskilt lyfta fram att det saknas en koppling till gällande skollagsstiftning, exempelvis vad gäller att arbeta främjande och förebyggande samt motverka kränkande behandling, arbetet med trygghet och studiero samt läroplanernas skrivningar om skolans värdegrund och övergripande mål och riktlinjer. Det saknas en beskrivning kring hur eller om de långsiktiga målen går utöver de skyldigheter och det uppdrag som skolan och förskolan redan har genom gällande författningar.

Genomförande och implementering

Det framgår inte på vilket sätt målen ska genomföras och implementeras. Förvaltningen anser att det finns en risk för att det skapas många och motstridiga mål genom flera olika program och gällande styrdokument. Det kan medföra svårigheter i att avgöra hur dessa ska prioriteras.

Förvaltningen ställer sig även frågande till om det är varje nämnd som ska bryta ned målen och om genomförandet av delmålen ska ske för varje nämnd eller i samarbete/samverkan med socialnämnden. Vidare vill förvaltningen framhålla att programmets innehåll kommer att innebära stora utbildningsinsatser för skolans personal, samt att det inte är tydligt om en prioritering ska ske vad gäller personalgrupper i skolan som berörs av utbildningsinsatser.

Uppföljning och utvärdering

Förvaltningen anser att kopplingen till budget och verksamhetsplan inte är helt klar. Det framgår att programmet ska följas upp i ILS-systemet men förvaltningen vill framhålla att det inte får finnas en övertro till att ILS kommer att lösa uppföljningen av programmet eller kopplingen till redan existerande styrsystem. Om alla program ska följas upp med aktiviteter och indikatorer i ILS riskerar dessa att dels konkurrera med varandra och dels leda till en otydlighet i styrkedjan, något som kommer att motverka grundtanken med alla program. Förvaltningen vill även framhålla att ILS, när det gäller aktiviteter, enbart pekar ut vad som ska följas upp men inte på vilket sätt detta ska ske.

Det framgår av programmet att en kartläggning ska göras 2017 och att det ska genomföras en ny kartläggning 2020. Förvaltningen anser att en första kartläggning bör göras innan programtidens början för att säkerställa att effekter av mål och delmål kan följas upp på ett adekvat sätt.

Förvaltningens synpunkter gällande mål och delmål

Långsiktigt mål 1 samt delmål

Förvaltningen anser att målen inom detta område är relevanta i det förebyggande arbetet utifrån verksamheternas uppdrag. Dock anser förvaltningen att målen är otydliga utifrån att det inte definieras vad som ingår i ”grundläggande kunskaper” eller ”fördjupade kunskaper” i delmål 1.1–1.2. Det framgår inte heller tydligt hur dessa mål ska följas upp eller vem som ansvarar för att konkretisera och följa upp målen.

Förvaltningen vill särskilt lyfta att det är otydligt vilka personalgrupper som utbildningsinsatserna berör, framförallt vad gäller skrivningen ”medarbetare i stadens verksamheter med särskilt ansvar” i delmål 1.3 - 1.5. Förvaltningen ställer sig frågande till om det enbart är elevhälsan inom skolan som avses för fördjupade kunskaper utifrån vad som anges i programmet (s.16).

Långsiktigt mål 4 samt delmål

Förvaltningen anser att det är positivt att barn som upplever våld lyfts fram i programmet som en egen och särskild målgrupp. Förvaltningen ser även positivt på användandet av begreppet ”barn som upplever våld” istället för ”barn som bevittnar våld” då detta vidgar synen om vilka barn som berörs och barns faktiska upplevelser av våld. Genom detta synliggörs därmed fler möjliga sätt för verksamheterna att ge barnet och föräldern stöd. Begreppsförändringen framhåller även vikten av att vara uppmärksam på fler signaler hos barn än att barnet har bevittnat våld vid misstanke om att ett barn får illa på grund av våld i nära relationer.

I programmet saknar förvaltningen en analys och problembeskrivning av situationer där barn används som ett medel för maktdominans och maktspel i en relation där våld förekommer och vilka konsekvenser detta får för såväl barnet som den vuxna som utsätts för våld. Denna maktdominans kan ibland utspela sig på andra arenor än hemmet. Detta kan komma till uttryck genom situationer där exempelvis förskolan kan bli föremål eller en arena för konflikter mellan föräldrar om barnet, eller problem vid vårdnadstvister och umgängesbegränsning.

Vad gäller delmål 4.1 och 4.2 anser förvaltningen att målen är särskilt relevanta för berörda verksamheter. Förvaltningen noterar att skollagen och stadens regler för intagning och plats ger stöd och goda förutsättningar för att dessa mål ska kunna uppfyllas.

Förvaltningen anser vidare att en stadsövergripande strategi och rutiner bör finnas för att erbjuda kunskap och stöd till förskoleverksamheterna för hur personalen ska förhålla sig och agera, exempelvis när barn och föräldrar som upplever våld har skyddat boende, befinner sig i pågående vårdnadstvister eller befinner sig i situationer där den ena föräldern har begränsat umgänge. Förvaltningen anser att nuvarande mål som framhåller personalens kunskaper om barn som upplever våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck främst tar sikte på innan förekomsten eller misstanken om förekomst av våld har uppmärksamats. Det är förvaltningens mening att målen antingen behöver förtydligas ur ovan redogjorda aspekt eller att ett nytt mål formuleras som även tar sikte på verksamheternas kunskap för hur personalen ska agera och stödja barn efter att förekomsten eller misstanken om förekomst av våld har uppmärksamats.

Förvaltningen ställer sig vidare kritisk till ordvalet ”vågar fråga” i delmål 4.6 och 4.7. Förvaltningen vill särskilt lyfta att det inte bör finnas några oklarheter kring att personalen inte ska genomföra egna utredningar, utan att anmälan ska göras till socialnämnden vid signaler eller oro för barn och vårdnadshavare.

Vad gäller delmål 4.11 anser förvaltningen att samverkan med andra aktörer på

strategisk nivå respektive kring enskilda barn är två skilda uppdrag. Samverkan med andra aktörer kring barn och elever som far illa åligger redan verksamheterna. Om en strategisk samverkan ska vara ett centralt mål i programmet, bör detta enligt förvaltningen lyftas fram särskilt. Såväl genomförande som uppföljning av detta delmål är svårt att genomföra på ett samlat sätt utifrån att det är skilda processer där arbetet på strategisk nivå är skilt från myndighetsutövning mot enskild.

Äldrenämnden

Äldrenämnden beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att godkänna förvaltningens tjänsteutlåtande och överlämna det som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Särskilt uttalande anfördes av Sofia Modigh (KD), Dennis Wedin m.fl. (alla M) och Ann-Katrin Åslund (L), *bilaga 1*.

Äldreförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 23 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen instämmer i att kunskap om våld i nära relationer hos berörd personal är viktig och att kompetensen om detta hos medarbetarna ska öka.

Äldre personer påverkas ofta av faktorer som gör dem extra sårbara vid utsatthet för våld. Det kan vara ett ökat beroende av stöd från sina närstående eller omsorgspersonal i att få i sig näringsriktig mat, ta sina läkemedel, sköta sin personliga hygien, hantera sin ekonom på grund av nedsättningar av förmågor som påverkats av hög ålder eller sjukdom.

Inom äldreomsorgen finns samtliga målgrupper som beskrivs i programmet och en individ kan tillhöra flera riskgrupper. Det är därför av yttersta vikt att äldreomsorgen tar hänsyn till alla dessa delar och att medarbetarna har en gedigen kompetens i frågan och att arbetsplatsen även har en struktur på möten så frågorna behandlas kontinuerligt.

För att kunna agera förebyggande behöver medarbetarna inte bara enskilda utbildningsinsatser utan också ha en regelbunden dialog i det dagliga arbetet för att vara uppmärksam på frågan.

Förvaltningen ställer sig positiv till de förslagen om hur arbetet mot våld ska läggas upp med gedigna utbildningssatsningar på olika nivåer, att frågan skrivs in i befintliga policydokument som likabehandlingsplanen. Medarbetarna i äldreomsorgens verksamheter ska samverka med berörda parter såväl inom som

utanför organisationen för att förebygga våld och agera om våld har uppstått. Alla medarbetare i stadens verksamheter ska veta vart man ska vända sig om en vuxen våldsutsatt person vill ha stöd alternativt om ett barn upplever våld, eller om en person som utövar våld vill söka hjälp för att förändra sitt beteende.

Överförmyndarnämnden

Överförmyndarnämnden beslutade vid sitt sammanträde den 28 november 2016 att hänvisa till förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Överförmyndarförvaltningens tjänsteutlåtande daterat den 17 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Överförmyndarförvaltningen är positiv till ett program för att motverka våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. De målgrupper förvaltningen arbetar med, huvudmän och ställföreträdare, kan båda vara utsatta för våld och själva utsätta andra.

Det nya programmet kommer att påverka överförmyndarförvaltningens arbete dels eftersom programmets målgrupp är alla stockholmare, i synnerhet vad gäller det primärpreventiva arbetet, men även i och med att huvudmännen inte sällan ingår i riskgrupper så som personer med funktionsnedsättning, åldersvaga eller med utländsk härkomst. I gruppen personer med utländsk härkomst ingår även ensamkommande barn. Förvaltningen tog emot 2 000 ensamkommande barn under hösten 2015 och alla har tilldelats en god man. Många av de ensamkommande barnen har sannolikt upplevt våldsamheter i sina tidigare miljöer. Det är därför viktigt att fånga upp hur de mår men även att säkerställa att de inte själva utövar våld mot någon annan.

Begreppet våld innebär inte bara fysiskt våld utan kan även innefatta social isolering och försummelse. Detta är något som ställföreträdare kan uppmärksamma vid exempelvis besök hos huvudmännen, antingen i deras egen bostad eller på någon form av boende. Det är då viktigt att ställföreträdarna har kunskap om hur de går tillväga för att anmäla detta.

Utbildning och information är viktiga delar i överförmyndarförvaltningens arbete. Förvaltningen har nyligen genomfört förändringar i flera grundläggande arbetssätt och interna utbildningar genomförs nu regelbundet. Nya ställföreträdare som förvaltningen rekryterar genomgår en kortare utbildning innan de påbörjar sitt uppdrag, detta gäller oavsett om deras uppdrag rör vuxna huvudmän eller ensamkommande barn. Förvaltningen har långtgående planer på att utveckla utbildningarna så att de kan genomföras löpande, även för ställföreträdare som redan har varit verksamma under flera år. Samhället utvecklas och nya situationer uppkommer som berör deras uppdrag. Det är viktigt att de håller sig uppdaterade och det är överförmyndarnämndens ansvar att erbjuda utbildningar och information. Det gäller även information om hur ställföreträdare ska agera om de uppmärksammar våld som rör sin huvudman eller om

de själva blir utsatta. Ställföreträdaren kan vara den som har den främsta kontakten med huvudmannen, och det är av stor vikt att de besitter rätt kunskap för att kunna identifiera situationer och se signaler på att våld förekommer och att veta var de ska vända sig.

Bromma stadsdelsnämnd

Bromma stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Reservation anfördes av Jan Tigerström m.fl. (alla M) och Jonatan Ohlin (L), *bilaga 1*.

Ersätтарыttrande gjordes av Helen Törnqvist (C) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Bromma stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 20 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Bromma stadsdelsförvaltning tycker det är bra med ett brett förankrat dokument i denna komplexa och mycket viktiga fråga. Förvaltningen är i huvudsak positiv till innehållet i programmet men vill ändå framföra några synpunkter.

I bilaga 2 beskrivs olika former av boende såsom *mellanboende*. Bromma stadsdelsförvaltning önskar att det förtydligas vad de olika boendeformerna egentligen har för stöd. Ingår det exempelvis personalstöd och/eller finns det stöd för barn.

Bromma stadsdelsförvaltning är av åsikten att arbetet med våldsutövaren bör betonas starkare i programmet. På sidan 31 tar man upp att de som utövar våld och förtryck ska få hjälp att förändra sitt beteende och sluta utöva våld; man skriver vidare att stadens arbete, riktat till våldsutövare, ska vara evidensbaserat. Vår åsikt är att programmet bör betona denna del starkare och även ge förslag på evidensbaserade metoder i syfte att vägleda och hjälpa stadsdelsförvaltningarna i denna komplexa fråga.

Bromma stadsdelsförvaltning tycker även att det saknas viss information kring barn och våld i vårdnadstvister. Rörande vårdnadstvister och våldsutsatta barn visar forskning att det finns föreställningar om att kvinnor anklagar och påverkar sina barn att ljuga om våld. Det finns emellertid inget stöd i forskning gällande detta, forskningen tyder däremot på att det är fäderna som ljugar om anklagelser (se bl.a. Bruno 2016). Det är viktigt att ha särskild fokus på våldsutsatta barn i vårdnadstvister utifrån ovanstående och Bromma stadsdelsförvaltningen anser att programmet bör beröra eller på något sätt nämna detta.

Bromma stadsdelsförvaltning tycker även att programmet bör nämna eller på något

sätt beskriva att det vi kallar *våld i nära relationer* kan delas upp i två typer där den ena är "terrorvåld" och den andra är "relationellt våld" (se bl.a. Justine van Lawick). Programmet beskriver i stora drag "terrorvåld" och ger rekommendationer för handläggning och behandling vid terrorvåld och hedersrelaterat våld. I den kontexten stämmer många av de åsikter, tankar och beslut som beskrivits i programmet. Däremot finns det en risk att detta inte gäller fullt ut då det handlar om "relationellt våld" i en nära relation. Bromma stadsdelsförvaltning tror att om detta inte klargörs ökar risken för att fel insatser ges och görs i familjerna.

Bromma stadsdelsförvaltning tror även att det kommer finnas ett behov av utbildning och information från staden centralt om hur programmet ska implementeras och användas i det dagliga arbetet för att minska risken för missförstånd.

Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsnämnd

Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att godkänna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Särskilt uttalande gjordes av Gustav Johansson m.fl. (alla M) och Peter Backlund (L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Christina Petersen (C) och Claes Karlsson (KD) i enlighet med det gemensamma särskilda uttalandet från Moderaterna och Liberalerna.

Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 11 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att programförslaget utgör en viktig ram för stadens arbete mot våld i nära relationer med tydliga mål och delmål.

I programmet framkommer olika grupper som kan vara extra sårbara vid våldsutsatthet, så som till exempel äldre, HBTQ-personer eller personer med utländsk bakgrund. Förvaltningens bedömning är att, även om mycket arbete och kunskapsinhämtning kvarstår, görs redan mycket gott arbete för att se olika minoriteters situation och utsatthet. Män som utsätts för våld i nära relation kommer sällan till förvaltningens kännedom och det kan antas att vara extra svårt för dem att söka stöd och hjälp. Här blir det av stor vikt att medarbetare har ett normkritiskt förhållningssätt för att underlätta för den utsatta.

I programmet finns det skrivet om olika nivåer av våldspreventivt arbete, så som primärpreventiv nivå, sekundärpreventiv nivå samt tertiärpreventiv nivå där den

sistnämnda innebär fokus på längre sikt efter att våldet har skett. Det anges att "Socialtjänsten är en huvudaktör men även exempelvis äldreomsorgen, skola och förskola kan vara berörda". Detta ställer sig förvaltningen undrande till då det i detta sammanhang även bör vara primärvård och specialistvård som tar del av ansvaret.

Farsta stadsdelsnämnd

Farsta stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Reservation anfördes av Lars Jilmstad m.fl. (alla M) och Peter Öberg (L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Niklas Dahlgren (C) och Lars Hultkvist (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Farsta stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 22 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen ställer sig positiv till det föreslagna programmet.

Relationsvårdscentrum i Farsta har arbetat mycket med kompetens om våldsförebyggande arbete hos personalen. Farsta prioriterar arbetet mot relationsvård och använder redan idag till stor del de metoder och arbetssätt som är beskrivna i det föreslagna programmet.

Förvaltningen anser att programmet har en viktig funktion som en sammanhållande ram för att skapa en helhetssyn. Det kommer också att tydliggöra stadsdelsnämndernas ansvar i stadens arbete mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Hägersten-Liljeholmens stadsdelsnämnd

Hägersten-Liljeholmens stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 27 oktober 2016 att godkänna förvaltningens tjänsteutlåtande och att överlämna det till kommunstyrelsen som svar på remissen.

Reservation anfördes av Abit Dundar m.fl. (alla L) och Anette Hellström m.fl. (alla M), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Hans Tjernström (C) och Maria Ogannesian (KD) i enlighet med Liberalernas och Moderaternas gemensamma reservation.

Hägersten-Liljeholmens stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 26 augusti 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen ställer sig positiv till det föreslagna programmet mot våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck. Förvaltningen välkomnar ett samlat program för såväl våld i nära relation som hedersrelaterat våld. Förvaltningen anser att det är ett gediget och välskrivet program samt att strategin och de långsiktiga målen, som ansluter till den nationella strategin, beskrivs på ett tydligt sätt. Programmet har enligt förvaltningens bedömning lyckats med att beskriva hur arbetet ska ske på flera olika nivåer och med att beskriva våldsproblematiken ur olika perspektiv.

De uppsatta delmålen handlar mycket om att medarbetare i stadens verksamheter ska ha adekvata kunskaper för att förebygga, upptäcka och ge behövligt stöd och skydd till våldsutsatta. Förvaltningen anser att det således är av stor vikt att staden fortsätter att centralt satsa på att erbjuda kompetensutveckling vad gäller normkritiskt förhållningssätt för att säkerställa det våldsförebyggande arbetet samt även erbjuda kompetensutveckling specifikt vad gäller att upptäcka och bemöta personer som utsatts för våld. Kompetensutvecklingen behöver vara likvärdig över staden och anpassas efter den målgrupp som respektive verksamhetsområde möter.

Förvaltningen är positiv till att funktionshinderperspektivet har klargjorts i programmet. Förvaltningen anser att det är viktigt att det också tydliggörs att våldet mot en person med funktionsnedsättning kan vara mer osynligt. Dels kan våldet yttra sig på ett annat sätt, till exempel kan våldet vara riktat mot funktionshindret och dels kan den utsatte på grund av sin funktionsnedsättning leva isolerat och vara mer beroende av sin partner för vård och omsorg. Det kan också vara så att brottsoffret på grund av en intellektuell funktionsnedsättning i vissa fall inte uppfattar sig vara utsatt för relationsvåld. Förvaltningen anser att det är viktigt att i programmet även tydliggöra att beroendet, osynligheten och sårbarheten gör målgruppen särskilt utsatt och att utsattheten varierar med andra faktorer, såsom ålder, typ och grad av funktionsnedsättning.

Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd

Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Jennyfer Redin m.fl. (alla M) och ledamot Helen Jäderlund Eckardt m.fl. (alla L), *bilaga 1*.

Hässelby-Vällingby stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 25

oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen ställer sig positiv till förslaget och delar uppfattningen om att en ökad samordning och långsiktig strategi för det förebyggande arbetet mot våld ger goda förutsättningar för att nå upp till kommunfullmäktigens mål för verksamhetsområde.

Förvaltningen ser att det är positivt att programmet fångar upp det preventiva arbetet mot våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck på olika preventiva nivåer. Det är av vikt att det förebyggande arbetet förstärks och att sker inom olika typer av det grupper där socialiseringsprocessen utformas, exempelvis inom skolklasser, idrotten och fritidsverksamhet.

En grundläggande förutsättning för att arbetet ska bli framgångsrikt är att alla stockholmare och stadens medarbetare ska veta var man kan vända sig om en person berättar om upplevelser om våld i nära relation och hedersrelaterat våld. Alla stockholmare måste ha grundläggande kunskap om stadens arbete med att förbygga och ge stöd och skydd och informationen ska vara lättillgänglig för alla.

Förvaltningen anser att våld mot personer med funktionsnedsättning och äldre behöver lyftas mer. I rapporten omnämns de endast i en bisats. Myndighet för delaktighet lyfter exempelvis i sin rapport *"En jämställdhetsanalys av levnadsvillkor och delaktighetsmöjligheter – för personer med funktionsnedsättning"* att, män med funktionshinder upplever sig oftare utsatt för våld jämfört med personer i övrig befolkning. Studien visade även att det är vanligare att kvinnor med funktionshinder har blivit utsatta för hot, och det är vanligare bland gruppen unga 16-29 år¹.

Kungsholmens stadsdelsnämnd

Kungsholmens stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 15 november 2016 att besvara remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Reservation anfördes av Henrik Sjölander m.fl. (alla M) och Maria Johansson m.fl. (alla L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Kristin Jacobsson (C) och Emil Öberg (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Kungsholmens stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 30 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att en helhetssyn och en likställighet är mycket viktig i arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Vuxna som utsätts för våld

¹ Myndighet för delaktighet, *En jämställdhetsanalys av levnadsvillkor och delaktighetsmöjligheter – för personer med funktionsnedsättning*, 2016

och barn som upplever våld ska ges ett fullgott stöd och skydd. Personer som utövar våld ska motiveras till att ändra sitt beteende och sluta utöva våld. Den som har upplevt eller blivit direkt utsatt för våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck ska få ett ändamålsenligt stöd och skydd av hög kvalitet oavsett var i staden personen bor.

För att arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck ska bli framgångsrikt måste kompetens om våldsförebyggande arbete finnas hos alla medarbetare och chefer i staden. Samverkan måste ske och samverkansformer bör utvecklas, både internt inom staden och tillsammans med relevanta externa aktörer för att goda resultat ska kunna uppnås.

Stockholms stads program för kvinnofrid - mot våld i nära relationer 2012-2014, fokuserade på mäns våld mot kvinnor i nära relationer och deras barn, samt i viss utsträckning på de våldsutövande männen. Att man i föreliggande förslag till program vidgat målgrupperna till att även innefatta vuxna och barn som har utsatts för hedersrelaterat våld och förtryck, anser förvaltningen vara positivt.

Förvaltningen anser att föreliggande förslag till program kan fylla en viktig funktion som ram och struktur för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Programmet kan även ge en eftersökt helhetssyn och likställigheten över staden. Förvaltningen föreslår därför att förslaget till nytt program godkänns och att remissen besvaras med detta tjänsteutlåtande.

Norrmalms stadsdelsnämnd

Norrmalms stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 17 november 2016 att besvara remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande.

Reservation anfördes av Petra Gardos Ek m.fl. (M) och Olov Lindquist (L), *bilaga 1*.

Ersätтарыttrande gjordes av Susanne Wicklund (C) och Annette Hultåker (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Norrmalms stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 24 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Arbetet för kvinnofrid mot våld i nära relationer har haft ett särskilt fokus på förvaltningen de senaste åren. Medarbetare har utbildats, informationsmaterial har tagits fram och lokala rutiner finns som klargör vem som ansvarar för vad. Ett fördjupningsområde det senaste året har varit särskilt sårbara grupper. Idag erbjuds ett specialiserat stöd till vuxna som är utsatta för våld av närstående. Däremot saknar förvaltningen i nuläget ett eget stöd att erbjuda den som utövat våld i en nära relation.

Förvaltningen ser positivt på att programmet har ett tydligt fokus på det

förebyggande arbetet som sker på olika nivåer, från tidiga universella insatser riktade till alla barn, unga och vuxna innan våldet och det hedersrelaterade våldet har skett, till insatser riktade mot våldsutövare.

Förvaltningen vill lyfta fram att en styrka med programmet är en tydlig målstruktur med ett övergripande mål, fem långsiktiga mål samt tillhörande delmål med uppföljning 2018-2020. Delmålen ska prioriteras under gällande programperiod och kan med fördel arbetas in i nämndernas ordinarie styrning och uppföljning, i nu pågående arbete med verksamhetsplanen. Detta underlättar den interna styrningen med tydligt ägarskap men även uppföljning och analys av programmets mål. Det underlättar även stadens samlade uppföljning av programmet och framtida prioriteringar.

Förvaltningen välkomnar att programmet har fyra tydligt definierade målgrupper. När det gäller våldsutsatta menar förvaltningen att det är en styrka att programmet särskilt uppmärksammar vilka särskilda behov extra sårbara grupper kan ha och vikten av att alltid göra individuella bedömningar. Förvaltningen saknar dock ett resonemang om hur våldsutsattas behov av annat boende, efter skyddat boende, ska kunna tillgodoses för såväl våldsutsatta som eventuella barn. Det är ofta en stor utmaning för den som är våldsutsatt att efter en placering på skyddat boende ordna med annat lämpligt boende. Erfarenheten är att annat tryggt boende ofta är av betydelse för att kunna gå vidare och minska risken för att fortsatt utsättas för våld.

När det gäller målgruppen våldsutövarna menar förvaltningen att programmet tydligt höjer stadens ambitionsnivå i vad som ska uppnås. Förvaltningen välkomnar att personer som utövar våld i nära relationer ska erbjudas och motiveras till samtalsstöd eller behandling. Dock innebär detta mål faktiskt nya krav på verksamheterna. Målet går utöver vad kommunerna är ålagda enligt socialtjänstlagen 5 kap 11 § (som klargör ansvar för våldsutsatta och deras barn). Vilket stöd som idag erbjuds våldsutövare skiljer sig väsentligt åt inom staden och flera förvaltningar saknar ett eget stöd att erbjuda målgruppen. Som förvaltningen tidigare påpekat är vår bedömning att stöd för våldsutövarna bör samordnas centralt. Det skulle sannolikt bidra till att lyckas med ett evidensbaserat arbete av hög kvalitet. Sannolikt sker det bäst i nära samverkan med de befintliga verksamheter som redan idag arbetar med våldsutövarna och de centrala verksamheter som idag ger stöd till våldsutsatta och barn.

Förvaltningen ser positivt på att programmet poängterar vikten av samverkan inom staden och med externa aktörer, såväl på strategisk nivå som runt enskilda våldsutövare eller våldsutsatta. Avgörande för att upprätthålla ett kontinuerligt och strategiskt samarbete är att berörda myndigheter på resursägarnivå fastställer betydelse, definierar former för- och omfattning av samverkan. I den befintliga lokala samverkansöverenskommelsen mellan respektive stadsdelsförvaltning och lokalpolisområde, med syfte att minska brottsligheten och öka tryggheten, inryms inte frågor om våld i nära relationer. Däremot skulle med fördel en liknande samverkansöverenskommelse kunna ingås mellan staden och polisens sektioner för brott i nära relationer, Syd, Nord och City. Detta skulle säkerställa att resurser tilldelas från respektive myndighet och att förväntningar på samverkansformer blir tydliga och

förutsägbara över tid. Om ambitionen är att hitta en bra struktur för samverkan bör även stadens olika förvaltningar samsas i samma regioner, inom ramen för samverkan med polisen. Detta arbete bör samordnas från staden centralt.

Rinkeby-Kista stadsdelsnämnd

Rinkeby-Kista stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att låta förvaltningens tjänsteutlåtande utgöra svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Aleks Sakala m.fl. (alla M) och Burhan Yildiz m.fl. (alla L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Banar Sabet (C) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Rinkeby-Kista stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 10 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att föreslaget program i sin helhet är tydligt och att målen är relevanta, men har några synpunkter.

Förvaltningen föreslår ett förtydligande om att programpunkterna för personer som utövar våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck ska gälla alla åldrar. Detta för att garantera att programförslagets mål och delmål utformas utifrån alla åldersgrupper.

Förvaltningen kan konstatera att det krävs särskild kompetens för att t.ex. kunna ge stöd i föräldrarollen till våldsutsatta föräldrar, ge stöd när ett barn med funktionsnedsättning är den våldsutövande eller för att kunna särskilja olika typer av våld i nära relationer. Förvaltningen föreslår därför att en kompetensutvecklingsplan för berörda medarbetare tas fram.

Förvaltningen anser att barnperspektivet behöver förtydligas i de fall barnet är den våldsutsatte, den som upplever våld mot anhörig, eller den som utövar våld mot anhörig. Rutiner för samverkan i det förebyggande, vårdande, stödjande och skyddande arbetet bland dem som möter barn behöver utvecklas.

I avsnitten om funktionshinder- och äldreomsorg saknas programpunkter för situationer där brukaren, barn eller vuxen, är den som utövar våldet.

Förvaltningen föreslår att personer med neuropsykiatriska diagnoser (i alla åldrar) framhålls i stadens samverkansöverenskommelser med landstinget, för att säkerställa att dessa personer får stödet de behöver och inte "faller mellan stolarna".

Förvaltningen anser att tillgänglighetsaspekten saknas i avsnittet om skyddade boenden. Boendena ska vara tillgängliga för alla, inklusive rörelsehindrade barn och

vuxna. Det är också nödvändigt att säkerställa tillgången av skyddade boende för fler målgrupper, t.ex. män (utifrån brist på skyddade boenden som tar emot äldre pojkar och män), personer med demens (med behov av särskilt stöd utifrån sin problematik), personer med autismspektrumstörning (med behov av en speciell typ av miljö utifrån sin funktionsnedsättning), och personer med behov av att ta med sig insatsen personlig assistans i det skyddade boendet.

Förvaltningen bedömer att bilaga 2 i förslaget, *Stöd och insatser till våldsutsatta vuxna*, behöver uppdateras och utvecklas till att omfatta alla stockholmare oavsett ålder, kön och funktionsförmåga. Bilagan innehåller endast ett urval av de insatser och stödverksamheter som är aktuella för målgruppen.

Skarpnäcks stadsdelsnämnd

Skarpnäcks stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 27 oktober 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen.

Reservation anfördes av Kristina Lutz m.fl. (alla M) och Jessica Sjönell (L), *bilaga 1*.

Ersätтарыttrande gjordes av Gunnar Caperius (C) och Jonathan Lindgren (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Skarpnäcks stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 26 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Programmet är viktigt för att säkerställa att staden i sin helhet arbetar konkret mot gemensamma målsättningar på kort och lång sikt. Förvaltningen anser att det är bra att det förebyggande arbetets olika nivåer preciseras och att genomförandeansvar fördelas. Förvaltningens mening är att det är särskilt bra att skolans förebyggande roll framhävs, men anser dock att tyngden i arbetet med maskulinitetsnormen inom skolan kan framhävas ytterligare i programmet.

Spridning av information

Bland de förebyggande insatserna föreslås att socialnämnden tillsammans med stadsdelsnämnderna ska ansvara för att anpassad och tillgänglig information om stöd och hjälp sprids till hushåll och till stadens egna och andra aktörers verksamheter. Förvaltningen anser att spridning av information även på kort sikt kan åläggas stadens

bostadsbolag som förfogar över lokaler där stadens invånare vistas under vardagliga former.

DUR

Förvaltningen ser det som viktigt att kartläggnings- och bedömningsinstrumenten som ska användas inom staden upprätthåller den standard som är nödvändig för att uppmärksamma våld inom respektive verksamhetsområde. Inom verksamhetsområdet funktionsnedsättning har frågan om våld tagits bort från bedömningsinstrumentet DUR, vilket medför att screening inte utförs objektivt och konsekvent som inom andra verksamhetsområden. Förvaltningen finner det oroande att denna målgrupp saknar screening i frågan då det i programmet konstateras att personer med funktionsnedsättning är en särskilt utsatt grupp.

Privata aktörer

Inom verksamhetsområdena som arbetar med äldre och funktionsnedsatta finns många tjänster utlagda bland privata aktörer. Förvaltningen föreslår att det förtydligas i programmet hur arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck ska bedrivas och hur stadsdelsförvaltningarna ska förhålla sig till dessa aktörer i denna fråga.

Evidensbaserat arbete av hög kvalitet

Ett återkommande fokus i programmet är att stadens arbete ska vara evidensbaserat och av hög kvalitet. För att säkerställa att staden erbjuder stöd och insatser av hög kvalitet krävs metoder för att mäta resultat inom detta verksamhetsområde.

Förvaltningen konstaterar att kvalitetssäkrade metoder inom verksamhetsområdet våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck är eftersatt, och föreslår att staden sätter det som ett långsiktigt mål att arbeta fram kvalitetssäkrade metoder inom detta verksamhetsområde.

Ekonomiska konsekvenser för nämnden

I programmet betonas att professionella som möter våldsutsatta och våldsutövare behöver ha god kunskap om olika former av våld och våldets konsekvenser. För att säkerställa att erfaren som nyanställd personal har aktuella och adekvata kunskaper krävs regelbundna utbildningsinsatser inom socialtjänst, skola och förskola. Förvaltningen föreslår därför att utbildningsinsatser i första hand erbjuds stadsövergripande, och att stadsövergripande forum erbjuds för erfarenhetsutbyte mellan professionella inom olika verksamhetsområden.

Bland målen förtydligas att alla våldsutsatta och våldsutövare ska känna till var man ska vända sig för att få stöd. Förvaltningen anser att det är oerhört viktigt att alla medborgare vet var man ska vända sig vid sådan situation. Förhoppningen är att fler medborgare ska vända sig till stadsdelsförvaltningarna vid behov av stöd och skydd, vilket kan medföra ökade kostnader i form av placeringar och handläggarkostnader. Förvaltningen kommer att följa utvecklingen av dessa kostnader.

Skärholmens stadsdelsnämnd

Skärholmens stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 27 oktober 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen och att därtill tillägga följande.

Vi välkomnar att staden tagit fram ett program för att kunna motverka våld i nära relationer samt hedersrelaterat förtryck och att staden lägger fram konkreta förslag och åtgärder på olika nivåer.

Vi ser positivt på programmets intention att våldsutsatta vuxna och barn får likställt skydd oavsett bakgrund och oavsett var man bor. Våld i nära relationer får, oavsett våldsutövare, förödande konsekvenser för den våldsdrabbade. I synnerhet barn som blir utsatta i sitt hem, av sina närstående, hemmet som ska vara den tryggaste platsen i ett barns liv. Våld i nära relationer är ett socialt problem, som även leder till psykisk och somatisk ohälsa. För den utsatte/drabbade kan det även få ekonomiska konsekvenser. Detta kan uttryckas i olika former. Alltifrån ett direkt riktat våld - det vi kallar för "ekonomiskt våld" - till svårigheter (p.g.a. skyddsbehov) som tillkommer för att kunna försörja sig. Våldets effekter drabbar i regel även familjen, barn och anhöriga.

Vi är nöjda med förvaltningens förslag till beslut. Vi saknar dock ytterligare två perspektiv i förvaltningens svar:

1) Ett ytterligare tillägg till barnperspektivet. Vi vill ha ett bättre uppföljningsarbete kring barn som drabbas eller sedan tidigare drabbats av våld i nära relationer. Vi efterfrågar ett starkare förebyggande-, behandlande samt uppföljningsarbete. Framför allt för att se till att våldet inte återupprepas. Barn kanske ibland av rädsla tar parti för våldsutövaren. Barnet kan tro/blivit påverkad att inte försätta familjen i en "dålig situation".

2) Vi tycker att dokumentet ytterligare bör stärka funktionshinderperspektivet. Våldsutövaren slår direkt mot den funktionsnedsattas funktionsförmåga. Den funktionsnedsatta är även oftast i en beroendeställning med våldsutövaren.

Till sist är äldre är en grupp som är lätt att glömma bort, när man talar om våld i nära relationer. Där problembilden kan vara väldigt lik den bild kring våldet som drabbar personer som lever med funktionsnedsättning. Vi upplever det därför som positivt att detta är något som uppmärksammas så väl i programmet som i stadens arbete.

Reservation anfördes av Cecilia Carpelan m.fl. (alla L) och Elisabeth Johson m.fl. (alla M).

Ersätтарыttrande gjordes av Erik Sihlberg (C) i enlighet med den gemensamma reservationen från Liberalerna och Moderaterna.

Skärholmens stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 5 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen ställer sig bakom förslaget till ett nytt program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Förvaltningen ser det också som positivt att programmet lägger ett stort fokus på våldsutövaren i det förebyggande och behandlande arbetet.

Förvaltningen kan i sitt arbete med våld i nära relationer konstatera, precis som det framgår i programmet, att våldet är könsspecifikt och att det fortfarande är män som står för majoriteten av våldet. Att det ser ut på det viset har förmodligen sin grund i det ojämlika maktförhållandet mellan kvinnor och män. Förvaltningens förebyggande arbete genom relationsvårdsteamet (RVT) har lett till ett sjunkande mörkertal samtidigt som förvaltningens förmåga att möta våldsutsatta barns och kvinnors behov har ökat. Förvaltningen har exempelvis varit först ut i staden med att vända sig till våldsutövare genom att erbjuda män som utövar våld behandling och stöd. Förvaltningens RVT utreder och arbetar med både våldsutsatta och våldsutövare. Våldsutövare erbjuds behandling i form av stödsamtal. Stödsamtalen är inspirerade av alternativ till våld (ATV), kognitiv beteendeterapi (KBT) samt motiverande samtal (MI). När det gäller våldsutövare så ligger det ett stort fokus på att personen (nästan genomgående mannen) ska ta ansvar för sitt agerande, arbeta aktivt med beteendeförändring samt sätta ord på våldet. Förvaltningens arbete mot våld i nära relationer handlar om att synliggöra de bakomliggande orsakerna till pojkars och mäns våldsbeteende. Ett annat viktigt steg i arbetet mot våld i nära relationer har varit att fokusera på den våldsutsattas säkerhet och trygghet samt tydligt visa på vikten av att våldsutövaren tar ansvar för sina handlingar.

Förvaltningen bedömer att arbetssätt och metoder som rör hedersrelaterat våld behöver utvecklas. Det som förvaltningen i första hand har genomfört är olika utbildningsinsatser för dem som möter de utsatta i sitt arbete. RVT träffar alla enheter i förvaltningen en gång per termin för att utbilda om våld. Hedersrelaterat våld och förtryck inkluderas i utbildningen. Utbildningsinsatser för stadsdelens medarbetare gällande våld i nära relationer kommer att genomföras fortlöpande.

Förvaltningen bedömer avslutningsvis att våld i nära relationer medför stora kostnader för samhället samt att det finns stora vinster med att hjälpa våldsutövarna att komma tillrätta med sin problematik.

Spånga-Tensta stadsdelsnämnd

Spånga-Tensta stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 17 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Ole-Jörgen Persson m.fl. (alla M) och Bengt Porseby (L), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Anna Jonazon m.fl. (alla S), Sus Andersson m.fl. (alla MP) och Rashid Mohamed (V), *bilaga 1*.

Ersättningsuttrande gjordes av Hafize Cetin (C) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Spånga-Tensta stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 17 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att programmet kan bidra till att ge en samsyn och likställdhet i staden i arbetet med att förebygga våld samt ge stöd och insatser till våldsutsatta och våldsutövare. Förvaltningen har, genom en representant från relationsvårdsteamet, deltagit i att ta fram programmet.

Förvaltningen arbetar redan idag med att utveckla arbetet och höja kompetensen internt för att tidigt upptäcka och hantera ärenden där det förekommer våld i nära relationer samt hedersrelaterat våld och förtryck. Förvaltningens relationsvårdsteam är välkända bland förvaltningens medarbetare. Relationsvårdsteamet har arbetat med informationsmaterial samt utbildningar, s.k. ”våld i nära relationer-skola”, riktat till medarbetare i förvaltningen. Förvaltningen ser programmet som ett stöd i arbetet med att vidareutveckla det våldsförebyggande arbetet.

Södermalms stadsdelsnämnd

Södermalms stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att omedelbart justera beslutet.

Särskilt uttalande gjordes av Anders Göransson m.fl. (alla S), Anna-Klara Müntzing m.fl. (alla MP) och Birgitta Sevefjord (V), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Filip Solsjö m.fl. (alla M), Anne-Lie Elfén m.fl.

(alla L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Fredrik Lindstål (C) i enlighet med det gemensamma särskilda uttalandet från Moderaterna och Liberalerna.

Södermalms stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 4 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen anser att programmet är väl genomarbetat och ger en helhetssyn som är viktig i arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Vuxna som utsätts för våld liksom barn som upplever våld ska få stöd och skydd. Personer som utövar våld ska motiveras till att ändra sitt beteende och sluta utöva våld.

Förvaltningen anser att programmet har en viktig funktion som en sammanhållande ram och struktur samt för att tydliggöra olika nämnders och bolags roller.

För att arbetet ska bli framgångsrikt är det viktigt att kompetens om våldsförebyggande arbete finns hos medarbetare och chefer i staden. Vidare ska den som har upplevt eller blivit utsatt för våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck få adekvat stöd och skydd av hög kvalitet, som är likställt oavsett var i staden personen bor.

En annan viktig förutsättning är samverkan internt i staden och med externa aktörer exempelvis hälso- och sjukvården, polisen och det civila samhället.

Sammanfattningsvis ställer sig förvaltningen positiv till förslaget om nytt program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Älvsjö stadsdelsnämnd

Älvsjö stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 17 november 2016 att överlämna förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen, samt att bilägga synpunkter från stadsdelsnämndens funktionshinderråd enligt följande.

Rådet har tagit del av ärendet och vill för sin del hänvisa till och ställa sig bakom det yttrande som avlämnats av kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor den 24 oktober 2016. Rådet vill även peka på behovet att uppmärksamma funktionsnedsatta barn som är en särskilt utsatt grupp i detta sammanhang.

Reservation anfördes av Torbjörn Erbe m.fl. (alla M), Jan Bressler (L) och Evy Kjellberg (C), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Camilla Starfors (KD) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna, Liberalerna och Centerpartiet.

Älvsjö stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 16 september 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen instämmer helt i förslaget till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020.

Med programmet får förvaltningen en tydlig utgångspunkt för sitt förebyggande arbete. Förvaltningen menar också att det är angeläget att personer som söker stöd och insatser får en likvärdig handläggning i hela staden.

I programmet betonas att stadens medarbetare som möter våldsutsatta och våldsutövare behöver ha god kunskap om olika former av våld och våldets konsekvenser. För att säkerställa att såväl erfaren som nyanställd personal har adekvata kunskaper krävs regelbundna utbildningsinsatser inom socialtjänst, skola och förskola.

Östermalms stadsdelsnämnd

Östermalms stadsdelsnämnd beslutade vid sitt sammanträde den 24 november 2016 att besvara remissen med förvaltningens tjänsteutlåtande, samt att omedelbart justera beslutet.

Reservation anfördes av Therese Carlborg m.fl. (alla M) och Mimmi Deljerud Engholm (L), *bilaga 1*.

Ersättaryttrande gjordes av Maximillian Molin (C) i enlighet med den gemensamma reservationen från Moderaterna och Liberalerna.

Östermalms stadsdelsförvaltnings tjänsteutlåtande daterat den 1 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Förvaltningen tycker det är bra att ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck har tagits fram, det har efterfrågats av medarbetare ett övergripande dokument med en helhetssyn som avser hela staden. De långsiktiga målen respektive delmålen är tydliga och förvaltningen anser det är särskilt värdefullt att det förebyggande arbetet lyfts fram. Dock anser förvaltningen, utifrån programområdets angelägenhet, att det föreslagna programmet bör vara politiskt förankrat hos både majoritet och opposition då programperioden spänner över mandatperioden.

Våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtryck är ett samhällsproblem och orsakar stort mänskligt lidande i form av bland annat fysisk och psykisk ohälsa, svårigheter att koncentrera sig på jobb eller skola utöver att våldets konsekvenser kostar samhället stora summor varje år i form av sjukskrivningar, rehabiliteringar och aktivitetsersättningar. Våldet sker dessutom oftast i hemmet, den plats där både barn och vuxna ska känna sig som tryggast.

Östermalms stadsdelsnämnd har under 2016 reviderat rutinerna gällande våld i nära relationer i samarbete med Kungsholmens och Norrmalms stadsdelsnämnder. Översynen har lett till ändrat arbetssätt i form av att ärenden i högre grad handläggs på vuxenenheten och en specialist träffar alla som söker stöd, oavsett om personen har barn eller ej. Vuxenenheten handlägger alla ärenden som avser våld i nära relationer oberoende av om personen som sökt stöd är aktuell på en annan enhet inom socialtjänsten, detta för att särskilja dessa ärenden som en egen insats. Undantag gäller personer som ansöker om stöd i form av placering i skyddat boende med barn, dessa ärenden handläggs även fortsättningsvis av familjeenheten. Under 2016 har förvaltningen gjort fem placeringar på skyddat boende. Vuxenenhetens specialist har hittills träffat sju kvinnor för stödsamtal samt medverkat på samtal hos familjeenheten för att informera om vilket stöd som finns om man är våldsutsatt. Ingen man har sökt stöd eller varit aktuell för behandling. Inom stadsdelsnämnden finns dessutom en lokal resursgrupp för våld i nära relationer med kontaktpersoner från äldreomsorg, socialtjänst och förskola- och parklek i syfte att byta kunskap och erfarenheter samt att sprida information till respektive verksamhetsområde.

Förvaltningens uppfattning är att mörkertalet gällande våld i nära relationer är stort på Östermalm, och framförallt gällande äldre och funktionsnedsatta. Förvaltningens uppfattning är att det finns behov för ytterligare utbildning och vägledning för hur personalen ska kunna bemöta och hjälpa dessa grupper.

I programmet förs fram att stadsdelsnämnderna ska jobba med stöd till våldsutövare. Förvaltningen efterfrågar mer information om hur man avser att detta arbete ska bedrivas. Det finns inga medel avsatt i budget för att bedriva ett sådant arbete. Förvaltningen anser att ett sådant arbete bör ske centralt, eftersom det inom vissa stadsdelar rör sig om en liten grupp individer.

Förvaltningens lokala resursgrupp för våld i nära relationer vill lyfta att för framförallt kvinnor som söker stöd för våld i nära relationer är boendesituationen en fortsatt svårighet. Om kvinnan säger nej till skyddat boende utan önskar i stället exempelvis vandrarhem hänvisas kvinnan till ekonomiskt bistånd, som då inkomstprövar boendet. När det gäller våld i nära relationer bör boendet vara kostnadsfritt, förutom eventuell egenavgift.

Stockholms Stadshus AB

Stockholms Stadshus AB:s yttrande daterat den 24 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Underremiss

AB Svenska Bostäders och AB Familjebostäders remissvar har i huvudsak följande lydelse

Hos Svenska Bostäder bor cirka 55 000 stockholmare. Att erbjuda ett tryggt och säkert boende är ett av Svenska Bostäders mest prioriterade områden. Svenska Bostäder tillstyrker Socialförvaltningens förslag.

Hos Familjebostäder bor cirka 40 000 stockholmare. Att arbeta för trygga och säkra bostadsmiljöer utgör en av Familjebostäders viktigaste uppgifter. Bolaget arbetar sedan lång tid tillbaka på olika sätt med dessa frågor.

Svenska Bostäder och Familjebostäder kan anamma programmets idéer, såväl internt mot medarbetare som externt mot hyresgäster och andra medborgare som berörs av bolagens verksamhet. Bolagen kan inom ramen för sina uppdrag som allmännyttiga bostadsbolag agera förebyggande mot stereotypa könsnormer, trakasserier, sexism och andra typer av kränkande behandling.

Under 2015 genomförde Svenska Bostäder, Familjebostäder och Stockholmshem ett gemensamt projekt med fokus på störningar, hot och våld i boendemiljön. Ett särskilt fokus lades på att öka kunskaperna om våld i hemmen och om hur man som anställd hos fastighetsägaren eller som hyresgäst kan agera i sådana situationer. Syftet med arbetet var att våra hyresgäster ska känna sig trygga i våra hus och områden.

Projektet genomfördes i Rågsved där alla tre bostadsbolagen är representerade. Projektet genomfördes i samverkan med fastighetsägarföreningen, stadsdelsförvaltningen, polisen, Störningsjouren samt initiativtagarna till "Huskurage" och Alla Kvinnors Hus.

Inom ramen för projektet genomfördes

- "Störning, hot och våld i boendemiljön", en kompetensutveckling för bolagens medarbetare.
- "Trygghet där du bor", ett seminarium för boende, föreningar och fastighetsägare.

Under utbildningarna diskuterades bland annat: Vad är våld i nära relation? Vad kan ett bostadsbolag göra? Vad kan en anställd göra? Vad gör samhällets organisationer?

Projektet fick positiva utvärderingar från deltagarna och förutom ökad insikt i ämnet var ett viktigt resultat av pilotprojektet i Rågsved det nätverk som uppkom mellan bolagens och aktörernas medarbetare.

AB Stockholmshems remissvar har i huvudsak följande lydelse

Stockholmshem ställer sig positivt till förslaget. Stockholmshem ska erbjuda ett tryggt och säkert boende och deltar gärna i arbetet mot våld i nära relationer genom att utveckla bolagets informationsinsatser inom området. Stockholmshem välkomnar därför informationsmaterial från Stockholms stad som bolaget kan ta del av i det arbetet. Stockholmshem har tidigare haft en informationskampanj i tvättstugor, men kan även överväga andra informationskanaler.

Micasa Fastigheter i Stockholm AB:s remissvar har i huvudsak följande lydelse

Micasa Fastigheter ser att förslaget till Stockholms stads program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck kan ha en viktig funktion som en sammanhållande ram och struktur för detta angelägna arbete i staden. Bolaget instämmer också i socialförvaltningens synpunkt att det är viktigt med såväl en intern samverkan i staden som samverkan med externa aktörer för att arbetet ska bedrivas framgångsrikt.

Förslaget om en utvärdering av programmet som en vägledning i det fortsatta arbetet ter sig klokt.

Stockholm Vatten Holding AB:s remissvar har i huvudsak följande lydelse

Stockholm Vatten stödjer programmets vision och målsättningar och har inga synpunkter att lämna på dess innehåll.

AB Stokabs remissvar har i huvudsak följande lydelse

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är ett stort och allvarligt samhällsproblem där de våldsutsattas mänskliga rättigheter kränks. Anställda inom Stockholms stad kan i olika sammanhang möta de drabbade. Det är därför viktigt med ett program som beskriver hur samtliga anställda, utifrån sitt uppdrag, genom sin kunskap och förståelse kan arbeta våldsförebyggande samt ge stöd och skydd.

Programförslaget är ambitiöst i sitt upplägg och visar konkret vilka aktiviteter som förväntas av stadens olika ansvarsområden samt vad som också förväntas av stadens anställda i deras olika professioner.

Stokab kommer att i bolagets jämställdhets – och mångfaldsarbete införliva de delmål som är aktuella för verksamheten med fokus på att öka kunskapen hos medarbetare och chefer om våld i nära relationer, hedersrelaterat våld och förtryck.

Stockholm Stads Parkerings AB:s remissvar har i huvudsak följande lydelse

Stockholm Parkering ser mycket allvarligt på våld och förtryck i alla former. Bolaget bedriver ett systematiskt arbete mot våld, förtryck och diskriminering på arbetsplatsen för att motverka att detta uppstår under arbetad tid. Bolaget ser överlag positivt på frågan enligt utformat förslag.

Bolaget anser att arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är viktigt ur ett medarbetarperspektiv, till exempel genom preventivt arbete och att erbjuda adekvat stöd i händelse av våld eller förtryck är absolut. Bolagets förhoppning är att värderingarna även ska speglas av medarbetarna utanför arbetet. Bolaget informerar årligen samtliga anställda om bolagets värderingar genom den reviderade policyn som medarbetarna undertecknar och tagit del av, det vill säga nolltolerans mot våld och förtryck i alla former. Bolaget arbetar även aktivt med att medarbetarna ska veta vem de ska kunna vända sig till, som sin närmaste chef, personalansvarig eller fackligt ombud på arbetsplatsen för att kunna få stöd i händelse

av kris sprunget ur våld eller förtryck. Vid nyanställning informeras medarbetaren om bolagets värderingar.

Bolaget ser positivt på samverkan inom staden, för att kunna arbeta på flera arenor och olika nivåer parallellt.

Koncernledningens synpunkter

Koncernledningen anser att våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är ett allvarligt samhällsproblem som samtliga stadens verksamheter inom respektive område kan bidra till att motverka. Koncernledningen anser att förslaget till program på ett tydligt sätt beskriver stadens målsättningar inom olika målområden och vilka förväntningar och krav som finns på respektive verksamhet. Koncernledningen instämmer också i att det är viktigt med såväl en intern samverkan i staden som samverkan med externa aktörer för att arbetet ska bedrivas framgångsrikt.

En målsättning som berör alla inom staden handlar om att säkerställa att medarbetarna erhåller kunskap i dessa frågor, eftersom medarbetare kan i olika sammanhang möta de drabbade. I programmet framgår att medarbetare i stadens verksamheter senast vid uppföljningen 2020 ska ha grundläggande kunskaper i våldsförebyggande arbete samt arbete som förebygger hedersrelaterat våld och förtryck utifrån ett normkritiskt förhållningssätt. Avgörande för att uppnå målen är att i det kommande arbetet lägga vikt vid råd och anvisningar som beskriver hur samtliga anställda, utifrån sitt uppdrag, genom sin kunskap och förståelse kan arbeta våldsförebyggande samt ge stöd och skydd. Exempel på utbildningsmaterial samt hur strategier kan konkretiseras för att kunna omsätta programmet till handling kan vara ett verktyg för att få ett långsiktigt resultat.

Med hänvisning till att ovan målsättning berör alla stadens verksamheter ser koncernledningen gärna att programmet i delen ”centrala begrepp” tar upp även begreppet normkritik. Begreppet omnämns senare i texten men eftersom de är centrala för två av delmålen ser koncernledningen en fördel i att även dessa lyfts tidigare och tydligare i programmet.

Stadens bostadsbolag ska enligt programmet bidra till att hyresgästerna får tillgång till information om vad man som granne kan göra om man är orolig för att en granne är utsatt för, eller att ett barn upplever, våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck, samt samverkar med fastighetsägarföreningar och hyresgästföreningar. Detta arbete är redan högt prioriterat hos bostadsbolagen och kommer att fortsätta i enlighet med programmet kommande år.

Kommunstyrelsens pensionärsråd

Kommunstyrelsens pensionärsråd beslutade vid sitt sammanträde den 8 november 2016 att besvara remissen enligt följande.

Sammanfattning

KPR anser att våld mot äldre personer behandlas i otillräcklig omfattning i Stockholms stads programförslag. Våld mot äldre är ett komplext problemområde och utgör ett folkhälsoproblem som i olika sammanhang ofta negligeras, ibland på grund av ålderism. KPR anser därför att programförslaget behöver utökas med ett särskilt avsnitt om våld mot äldre personer där de mest sköra lyfts fram. Kunskap och kompetens inom området behöver höjas hos all personal inom både kommunal och privat regi. Det är av vikt att KPR ges möjlighet att delta i det förhoppningsvis fortsatta arbetet med utvecklingen av programmet om våld i nära relationer inom äldreområdet.

Inledning

Socialförvaltningen har tagit fram *Förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020*. Programförslaget innehåller en övergripande vision och fem långsiktiga mål med tillhörande delmål. Målen finns på olika förebyggande nivåer samt att redan förekommande våld ska upphöra. Målgrupper är alla stockholmare, våldsutsatta vuxna och barn samt personer som utövar våld. Våld definieras i programförslaget som "varje handling riktad mot annan person, som genom att denna handling skadar, smärtar eller kränker, får denna person att göra något mot sin vilja eller avstå från att göra något som den vill".

Våld mot äldre personer behandlas styvmoderligt

KPR anser att rapporten i sin helhet är välskriven och initierad i de områden som den berör. I rapporten behandlas dock våld mot äldre personer styvmoderligt och ges alltför litet utrymme. Äldre personers speciella problematik relaterat till våld tas endast upp på fyra rader under rubriken "vuxna stockholmare" (sid. 21). I Stockholm stads programförslag förbigås till stor del den komplexa äldreproblematiken som kan innebära starka beroendeförhållanden i nära relationer. Komplexiteten kan bl.a. utgöras av att samma person lider av multisjukdom med variationer i sin behovsbild eller progression av olika funktionsnedsättningar och/eller utveckling av demenssjukdom. "Äldre" inkluderas i programförslaget trots detta som en grupp inom andra grupper.

I referenslistan tas ett enda dokument upp som specifikt behandlar äldre personer (*Nationell strategi om våld mot äldre personer inom vård och omsorg*). Innehållet i det dokumentet återfinns dock inte i texten. Trots att det i den nationella strategin påpekas att våld mot äldre är ett folkhälsoproblem som ofta negligeras delvis på grund av ålderism tas inte äldregruppen med i programmet under egen rubrik. Är det ett uttryck för nämnda ålderism eller beror det på bristande kunskap/insikt om våld mot äldre? Konsekvensen i detta fall blir att våld mot äldre diskrimineras i stadens programförslag.

Var tionde äldre person i världen utsätts för våld enligt WHO:s uppskattning (WHO, 2016 *Elder abuse. Fact sheet*). Siffran är förmodligen en underskattning eftersom mörkertalet är stort då få fall rapporteras på grund av de beroendeförhållanden som finns till personer i närmiljön. Våld i olika former kan inom äldreområdet utövas av partner, barn (framförallt vuxna barn) personal (inom hemtjänst eller olika boendeformer) eller annan närstående person. Den som utövar våld kan också vara en granne på det särskilda boendet. Vid demenssjukdom kan den äldre själv utveckla aggressivitet och utöva våld mot närstående.

Det finns fortfarande förhållandevis lite forskning inom området våld mot äldre. I Nationell strategi om våld mot äldre personer inom vård och omsorg (Regeringskansliet, 2014) beskrivs dock att personer med demenssjukdom löper en fördubblad risk för att utsättas för våld. Dessutom uppger Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) i en nyligen utgiven rapport att bristande kunskap finns hos personal inom äldreomsorgen angående våld i nära relationer. De beskriver också att den interna samverkan om omsorgsinsatser i kommunerna inte omfattar våld mot äldre och personer med funktionsnedsättning. I rapporten lyfts särskilt äldre kvinnor fram som en utsatt grupp (NCK, 2016. *Våld mot äldre kvinnor. En forsknings- och kunskapsöversikt*). I rapporten står bl.a. följande:

"... särskilt sårbarhet bland äldre kvinnor kan vara en konsekvens av ojämlikheter och diskriminering ... Felaktiga och stereotypa föreställningar, som att äldre kvinnor inte utsätts för våld och särskilt inte sexuellt våld, kan motarbetas genom information och kunskapsspridning där våldsutsattheten bland äldre kvinnor synliggörs."

Äldre kvinnors utsatthet som till exempel mödrar inom området hedersrelaterat våld och förtryck berörs inte heller i programförslaget.

KPR anser det därför vara av stor vikt att lyfta fram området våld mot äldre i ett särskilt avsnitt som bör infogas inom ramen för Stockholms stads program. De mest sköra grupperna som till exempel multisjuka äldre, äldre kvinnor samt personer med demenssjukdom bör särskilt nämnas. Kunskap och kompetens om våld mot äldre och dess komplexa problematik borde finnas hos all personal inom både privat och kommunal regi. Specifik utbildning behövs för att få insikt i, identifiera, förebygga samt hantera våld mot äldre. Det är av vikt att KPR ges möjlighet att delta i det förhoppningsvis fortsatta arbetet med utvecklingen av programmet om våld i nära relationer inom äldreområdet.

Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor

Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor beslutade vid sitt sammanträde den 24 oktober 2016 att besvara remissen enligt följande.

Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor har tagit del av remissen. Ärendet uppmärksammar en rad angelägna frågeställningar och områden.

Rådet anser att det är mycket positivt att staden aktivt lyfter frågan om våld i nära relationer och lägger fram konkreta förslag till åtgärder på olika nivåer. Våld i nära relationer är inte bara ett socialt problem. Det leder även till ohälsa – psykisk liksom somatisk – och kan få exempelvis ekonomiska konsekvenser för den som är utsatt. Även andra personer, såsom barn och övriga närstående, liksom våldsutövaren själv, påverkas negativt på olika sätt.

Rådet för funktionshinderfrågor vill särskilt lyfta fram funktionshindersperspektivet. I inledningen nämns prioriterade grupper och fokusområden, exempelvis hedersrelaterat våld samt HBTQ-personer. Personer med funktionsnedsättning omnämns dock inte, trots att det är väl känt att denna grupp är utsatt för våld eller hot om våld i betydligt högre utsträckning än genomsnittet av befolkningen.

I stadens rapport Trygghet i Stockholm år 2014, som baseras på stadens

trygghetsmätning, fanns inte variabeln funktionsnedsättning redovisad. HSO Stockholms stad begärde därför en särskild redovisning för variabeln funktionsnedsättning, vilken staden sammanställde. I likhet med den tidigare mätningen framkom att personer med funktionsnedsättning känner större oro för att bli utsatta för misshandel, hot, rån och trakasserier jämfört med befolkningen i övrigt. För män och kvinnor med funktionsnedsättning är det dubbelt så många (4 procent mot 2 procent) som varit utsatta för våld i nära relationer. För kvinnor med funktionsnedsättning ser det än mer alarmerande ut. 5,3 procent av kvinnorna med funktionsnedsättning jämfört med 2,1 procent av kvinnorna i övrigt, uppger att de varit utsatta för våld i nära relationer.

I funktionshindersombudsmannens årsrapport 2015 står bl.a. följande om Trygghetsmätningen: I likhet med den tidigare mätningen framkom att personer med funktionsnedsättning uppger att de känner större oro för att bli utsatta för misshandel, hot, rån och trakasserier jämfört med befolkningen övrigt. Personer med funktionsnedsättning har även blivit mer utsatta för brott i jämförelse med övrig befolkning. Misshandel av personer med funktionsnedsättning förekom i samma utsträckning som hos övriga medborgare i staden som helhet, men det fanns variationer mellan stadsdelarna. Enligt polisen har både antalet brott och rån mot äldre/personer med funktionsnedsättning ökat sedan 2011 i Stockholms län.

Rådet noterar att man i förslaget på flera håll särskilt lyfter fram personer med någon form av funktionsnedsättning, vilket givetvis är positivt. Vi anser dock med hänvisning till Trygghet i Stockholm år 2014, att denna grupp borde vara prioriterad och särskilt omnämnas redan i inledningen. Även äldre borde utgöra en särskild och explicit noterad målgrupp.

I ärendet återfinns definitioner av centrala begrepp. Det är utmärkt att texten på ett tydligt sätt markerar att våldet kan ta sig många olika uttryck. Det ligger nära till hands att förknippa våld i nära relationer till endast aktivt våld, liksom att betona det fysiska våldet. Men våld innebär allt som skadar, smärtar, skrämmar eller kränker offret. Det kan – utöver direkta fysiska eller psykiska övergrepp – även handla om materiella och ekonomiska faktorer, eller om passiva övergrepp såsom försummelse eller att förhindra att den utsatta personen får vitala behov tillgodosedda. Endast vetskapen om att våldet kan komma att upprepas, är en form av psykiskt våld i sig.

Rådet noterar även att staden avser att arbeta preventivt på olika nivåer; primär-, sekundär- respektive tertiärpreventivt. Det handlar om upplysning och attitydförändringar för att förebygga våldshandlingar, om insatser när våldet redan ägt rum, liksom om stöd till bearbetning av trauman etcetera. Även den som är vållande kan behöva insatser i syfte att förebygga att våldet upprepas på kortare eller längre sikt.

I det preventiva arbetet måste fler personer erbjudas ökad kunskap om ämnet. Om fler personer får ökad kompetens finns anledning att tro att fler kommer att upptäcka signaler om våld i nära relationer. Man bör dock komma ihåg att denna typ av anmälning eller misstänksamhet kan inverka på en persons rätt till familj- och privatliv och inskränka en persons grundläggande rättigheter till integritet. Det är därför viktigt att denna typ av frågeställningar finns reglerad och kompletterad med interna riktlinjer, så att den som har misstankar, utan att bryta någon form av sekretess, kan få stöttning att hantera situationen utan att man inskränker oskyldiga människors rättigheter mer än nödvändigt.

Våld mot personer med funktionsnedsättning är ofta direkt eller indirekt riktat mot själva funktionsnedsättningen. Utövaren ”slår där det gör mest ont”. Vidare är den som har en funktionsnedsättning ofta i en extra känslig beroendesituation gentemot den som utövar våldet och det kan därför vara svårare för dessa individer att komma loss från sin situation. Våldet kan därmed komma att pågå över längre tid, då den utsatte ofta har ett mycket litet nätverk och möjligheter att själv söka stöd och hjälp. En ytterligare faktor som kan påverka den enskildes uppfattning/medvetenhet om våld i någon form förekommer, är personliga förutsättningar att uppfatta detta, eller om man sedan tidig barndom eller under lång tid varit särbehandlad och utsatt för kränkande behandling.

Vi konstaterar även att definitionen av närstående enligt remissen skulle kunna inkludera personal som jobbar med personer med funktionsnedsättningar, då den som är brukare har en beroendeställning till denna. Det bör förtydligas om vad som gäller för situationer där en person i beroendeställning utsätts för våld eller hot om våld. Vart ska den enskilde eller annan personal vända sig om de ser missförhållanden?

I rapporten framhålls att mörkertalet är betydande då det gäller våld i nära relationer. Det är sannolikt att andelen fall som uppmärksammas, anmäls eller blir föremål för insatser, är ännu lägre då det gäller våld och övergrepp mot personer med funktionsnedsättning.

En anledning till att särskilt lyfta de funktionsnedsatta såsom grupp i detta sammanhang, är att en del, då främst personer med vissa former av psykiska funktionsnedsättningar alternativt kommunikationssvårigheter orsakade av t ex en språkstörning, har svårare att förmedla vad som hänt och ibland har svårt att få adekvat stöd av sin omgivning och/eller hos rättsväsendet². Personer med funktionsnedsättning har alltså även när de själva anmäler brott svårare att få stöd.

Vi vill också särskilt påtala vikten av könsneutrala formuleringar vad gäller problembilden. Det är viktigt för att brottsoffer som inte passar in i någon mall ska känna sig onödigt ifrågasatt.

Äldre är en grupp som lätt glöms bort då man talar om våld i nära relationer. Äldre är, liksom personer med någon form av funktionsnedsättning, inte sällan i ett starkt beroendeförhållande till våldsutövaren. Det kan handla om närstående personer men även om exempelvis personer som skall utföra vård eller stödinsatser.

Den som har blivit utsatt för våld kan behöva någon form av tillfälligt eller mer långvarigt skyddat boende. Rådet vill betona att sådana boenden skall vara tillgängliga för alla personer med någon form av funktionsnedsättning.

Slutligen vill vi peka på att i Stadens budget för 2016 står bl a att utsattheten för våld i nära relationer för personer med funktionsnedsättning behöver uppmärksammas tydligare.

Med hänvisning till ovanstående och till den diskussion som fördes vid rådets sammankomst 2016-10-24, vill vi sammanfattningsvis framföra följande:

- Med hänvisning till stadens rapport ”Trygghet i Stockholm år 2014”, borde gruppen personer med funktionsnedsättning vara prioriterad och särskilt omnämnas redan i inledningen. Även äldre borde utgöra en särskild och explicit noterad målgrupp.

² Se tex <http://www.brottsoffermyndigheten.se/nyheter/samre-rattstrygghet-for-barn-med-funktionsnedsattning>

- Redan i samband med nyanställning och introduktion på arbetsplatser, liksom vid olika fortbildnings- och informationsinsatser skall funktionshindrades särskilda utsatthet uppmärksammas
- Alla personalgrupper ska informeras om hur man tidigt kan upptäcka om våld förekommer och vikten av att uppmärksamma detta, med respekt för den personliga integriteten.
- Funktionshindrade utgör, som ovan påvisats, en särskilt utsatt grupp när det gäller våld i nära relationer (inkl. beroendeförhållanden till olika personalgrupper). Vi anser därför att våld mot personer med funktionsnedsättning – i likhet med vad som föreslås vad gäller hedersrelaterat våld - skall redovisas i ett särskilt avsnitt.

Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter

Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter beslutade vid sitt sammanträde den 10 november 2016 att ställa sig bakom kansliets promemoria som svar på remissen.

Särskilt uttalande gjordes av Maud Eduards (OPOL), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Christina Heilborn (OPOL), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Azam Qarai (OPOL), *bilaga 1*.

Särskilt uttalande gjordes av Ulrika Westerlund (OPOL), *bilaga 1*.

Kansliet för mänskliga rättigheter och demokratiutvecklings promemoria daterat den 13 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

En helhetssyn är viktig i arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Staden ska aktivt arbeta för att motverka att våld uppstår. Vuxna som utsätts för våld liksom barn som upplever våld ska få stöd och skydd. Personer som utövar våld ska motiveras till att ändra sitt beteende och sluta utöva våld. Arbetet behöver ske på flera nivåer och olika arenor samtidigt. Kansliet anser att programmet har en viktig funktion som en sammanhållande ram och struktur för detta arbete, samt för att tydliggöra olika nämnders och bolags roller.

Programförslaget har ett tydligt fokus på det förebyggande arbetet som sker på olika nivåer, från tidiga universella insatser riktade till alla barn, unga och vuxna innan våldet har skett, till insatser riktade mot våldsutövare.

Programmet lyfter betydelsen av att uppmärksamma våld mot särskilt utsatta grupper exempelvis personer med funktionsnedsättning, äldre, personer som lever i missbruk, hbtq-personer, personer med utländsk bakgrund samt personer som lever i

hederskontext. Då män och pojkar står för majoriteten av det våld som sker i nära relationer är ett viktigt steg i arbetet att tidigt motverka bakomliggande orsaker till pojkars och mäns våldsbeteende, vilket särskilt lyfts fram i programmet. Mäns våld mot kvinnor är ett allvarligt samhällsproblem och ett stort hinder för jämställdheten. Programförslaget beskriver hur staden ska arbeta för att på ett strukturerat, prioriterat och omfattande sätt arbeta mot våld i nära relationer samt hedersrelaterat våld och förtryck.

Kvinnors nätverk

Kvinnors nätverks yttrande daterat den 23 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Kvinnors Nätverk välkomnar Stockholm stads ambition att upprätta ett program mot våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck.

Kvinnors Nätverk erbjuder rådgivning, stöd och skydd till kvinnor med utländsk bakgrund som utsatts för våld i nära relation och/eller hedersrelaterat förtryck och våld samt till barn och unga som utsatts för hedersrelaterat förtryck och våld. Det är med utgångspunkt i våra samlade kunskaper och erfarenheter från arbetet med dessa målgrupper som vi kommenterar förslaget.

Allmänt

Kvinnors Nätverk välkomnar tydliggörandet i programmet att hedersrelaterat våld och förtryck har drag som särskiljer detta från annat våld i nära relationer. Medvetenhet om det hedersrelaterade våldet och förtryckets särskilda uttryck och konsekvenser är av yttersta vikt till exempel när det gäller att göra korrekta bedömningar och ge adekvata insatser i enskilda ärenden. Dock anser vi att programmet i flera beskrivningar och förslag uppvisar brist på kunskap om, och hänsyn till, det hedersrelaterade våldets uttryck och konsekvenser, vilket kommenteras närmare under respektive avsnitt.

Begreppet "en närstående" används på flera ställen i programförslaget, som i att någon blivit utsatt för våld av "en närstående". För att inkludera det kollektiva utövandet vid hedersrelaterat våld och förtryck anser vi att "en eller flera närstående" är en bättre benämning.

På flera ställen i texten talas det om barn som "upplevt" våld, när det som avses är barn som upplevt våld mot närstående eller själva utsatts för direkt våld. På sidan 28 anges att begreppet även innefattar barn som själva blir direkt utsatta för våld. Vi anser att det ändå riskerar att leda tankarna till barn som upplevt våld i den meningen att det är en närstående som blivit utsatt för det direkta våldet och därmed exkludera barn som själva utsatts för direkt våld. Detta i synnerhet när man i texten inte är konsekvent; på sidan 16 talas det om "*barn, unga och vuxna som har blivit utsatta för eller upplevt våld*" och på sidan 27 "*barn som har upplevt våld mellan närstående vuxna eller själva varit direkt utsatta för våld från en närstående, samt barn som upplevt hedersrelaterat våld och förtryck*". Vi anser att "barn som upplevt våld" bör ändras till "barn som upplevt eller själva utsatts för våld" för att tydliggöra att det även

handlar om barn som blir utsatta för direkt våld.

Vi instämmer i vikten av att arbetet ska bedrivas utifrån ett feministiskt, antirasistiskt och normkritiskt förhållningssätt, som nämns på olika ställen i programmet. Vi anser dock att ett mycket viktigt perspektiv helt och hållet utelämnats i programförslaget, nämligen barnperspektivet. Vi noterar att begreppet över huvud taget inte nämns i programmet, vilket vi menar är en stor brist. Enligt vår mening bör ett eget avsnitt ägnas åt barnperspektivet och vikten av ett barnperspektiv bör genomsyra programmet. Vi anser att likaväl som det på flera ställen (exempelvis i mål och delmål) anges att man ska arbeta utifrån ett normkritiskt förhållningssätt även bör inkluderas att man ska arbeta utifrån ett barnperspektiv.

Hedersrelaterat våld och förtryck

Även om det implicit kan utläsas, anser vi att det bör tydliggöras att såväl kvinnor och flickor som män och pojkar kan vara förövare och delaktiga i att upprätthålla hedersnormerna. Vidare bör det framgå att en och samma person både kan vara offer för förtryck och samtidigt även utöva våld och förtryck mot någon annan.

Att använda termen familjemedlemmar när det gäller personer vars handlingsutrymme kontrolleras riskerar att leda tankarna till den närmaste (kärn-)familjen, vilket är olyckligt då även mer avlägsna släktingar, såväl i Sverige som i andra länder, kan delta i förtrycket och upprätthållandet av hedersnormerna.

Vi vill också starkt understryka att social kontroll och förtryck inte bara kan utövas av släkt och familj utan också av en betydligt vidare krets i det omgivande samhället. Vår erfarenhet är att hedersförtrycket i vissa segregerade förorter är starkt och att det ökat markant på senare år. Framför allt gäller det flickors och kvinnors livsutrymme som begränsas i det offentliga rummet, även av personer som inte tillhör familjen eller släkten, eller ens är bekanta till familjen, utifrån föreställningar om hur flickor/kvinnor ska klä sig och bete sig. Det kan handla om att hon inte bär slöja eller anses ”visa för mycket hud”, umgås med killar, besöker fritidsgården, skrattar ”för högt”, för att nämna några exempel. De som bryter mot rådande normer och värderingar riskerar att utsättas för trakasserier, kränkningar, hot och våld. Förtrycket kan vara mer eller mindre organiserat och sanktioneras och uppmuntras i vissa fall av organisationer och andra sammanslutningar med intresse av att upprätthålla ett hederskulturellt värdesystem.

När det gäller hedersrelaterat våld och förtryck är kontrollen av flickors och kvinnors sexualitet central. Familjens rykte och anseende anses avhängigt flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Detta tycker vi inte framgår tillräckligt tydligt i beskrivningen av hedersrelaterat våld och förtryck. Gällande oskuldsnormen, förbud mot att ha sex och kärleksrelationer innan äktenskapet, samt att över huvud taget umgås med det motsatta könet ser vi att dessa begränsningar i praktiken så gott som uteslutande gäller flickor och kvinnor.

Tvångsäktenskap nämns endast uttalat när det gäller hbtq-personer, men det bör framgå tydligare att det är vanligt förekommande även när det gäller heterosexuella personer och inte bara som ”straff” utan som ett sätt att bevara det hederskulturella systemet och tillgodose kollektivets behov, på bekostnad av den enskilda individens vilja.

Vidare bör även förekomsten av barnäktenskap nämnas samt att traditionellt eller religiöst ingångna äktenskap kan anses överordnade juridiskt giltiga äktenskap enligt

svensk lag. Detta innebär att det i praktiken råder parallella rättssystem, och att t ex en kvinna som är skild enligt svensk lag ändå kan anses gift och vice versa. Att en kvinna lämnar mannen hon är gift med innebär ofta en stark hotbild, inte bara från maken utan även från övrig familj och släkt.

I sista stycket anser vi att ”synen på maskulinitet” och ”de olika rollerna i familjen” är för vagt. Vi anser att det tydligt bör framgå att det handlar om alla individers mänskliga rättigheter, att kvinnors och barns rättigheter enligt lagar och konventioner ska tillgodoses, samt att arbetet inte bara ska bedrivas utifrån ett feministiskt och antirasistiskt förhållningsätt utan även utifrån ett barnperspektiv.

ALLA STOCKHOLMARE

Förebyggande arbete i olika verksamheter

Vi ser det som positivt att det särskilt nämns att vuxna i skolan och förskolan ska ha kännedom om vart de ska vända sig och agera vid misstanke om att ett barn far illa. Inte minst viktigt är dock inställningen till i vilka situationer en orosanmälan ska göras. Vi har sett många fall där exempelvis skolpersonal av missriktad välvilja låtit bli att göra en orosanmälan vid misstanke om att t ex en flicka utsätts för omfattande hedersförtryck, då man befärar att flickans situation ska försvåras om socialtjänsten kopplas in. Istället väljer man att inte se förtrycket och därmed kompromissa bort barnets rättigheter.

Samverkan med idéburen sektor

Kvinnors Nätverk håller med om att den idéburna sektorn har en viktig funktion att fylla som ett komplement till den offentliga. Vi vill dock understryka vikten av att säkerställa att de ideella organisationer med vilka samverkan sker verkligen står för värderingar förenliga med ett demokratiskt och jämställt samhälle, inte bara skenbart utan också i praktiken. Vår erfarenhet är att vissa organisationer och samfund som säger sig stå för dessa ideal i praktiken förkastar eller till och med motarbetar exempelvis kvinnors, barns och hbtq-personers rättigheter och lika möjligheter, och snarare bidrar till att permanenta könsstereotypa normer och värderingar än att motverka dem. Dels är det vår erfarenhet att begrepp som exempelvis demokrati och jämställdhet kan ha olika innebörd för olika människor. Dels anser vi att samhället i många fall visat en något naiv tilltro till vissa organisationers och samfunds försäkringar om vilken värdegrund arbetet utgår ifrån.

Mål och delmål

Kvinnors Nätverk välkomnar målen och delmålen, men anser att det är långt ifrån tillräckligt när det gäller det preventiva arbetet.

Delmålen 1.1-1.6 för åren 2017-2020 fokuserar på utbildning och kompetenshöjning hos stadens medarbetare, med det långsiktiga målet att de ska arbeta våldsförebyggande utifrån ett normkritiskt förhållningssätt. Som tidigare nämnts anser vi att lika viktigt som det är att betona normkritik är det att tydliggöra att arbetet ska bedrivas utifrån ett barnperspektiv. Vidare välkomnar vi utbildning och kompetenshöjning hos stadens medarbetare. Dock har utbildningsinsatser redan idag genomförts på många håll och vi ser att det ofta brister i implementeringen och tillämpningen av kunskapen. Enligt vår mening är det inte bara en fråga om utbildning utom också om attityder och inställning: att till exempel våga och vilja se barns och ungas utsatthet för

hedersrelaterat förtryck, att tveklöst stå upp för mänskliga rättigheter och inte kompromissa bort dessa av missriktad omtanke eller på grund av eget obehag.

Utifrån skrivningarna i de båda långsiktiga målen med tillhörande delmål i avsnittet anser vi att målgruppen ”alla stockholmare” snarare blir en sekundär målgrupp än en primär när det gäller det preventiva arbetet. Vi anser att det är en stor brist att programmet saknar ett uttalat mål med innebörden att alla stockholmare ska ha kunskaper om mänskliga rättigheter enligt lagar och FN-konventioner samt att ett aktivt informations- och värdegrundsarbete kring detta ska bedrivas på alla nivåer i samhället. I tidigare avsnitt när det förebyggande arbetet beskrivs nämns som exempel socialtjänst inklusive äldreomsorg och funktionshinderomsorg, skola och förskola samt idrott (s 15 ff). Av texten kan man förstå att det som avses när det gäller skola samt idrott är för gruppen barn och unga. Fokus verkar således ligga på preventivt arbete mot barn och unga samt de som kommer i kontakt med socialtjänsten. I vårt arbete möter vi dagligen barn och unga som kläms mellan parallella norm- och värderingssystem, där det de får lära sig i skolan och i det offentliga samhället står i stor kontrast till de normer och värderingar som förmedlas och upprätthålls inom familj och släkt. Vi ser vilken kluvenhet detta medför för de unga och vilka psykiska påfrestningar det innebär för dem att förhålla sig till och navigera mellan dessa dubbla normsystem. För ett framgångsrikt preventivt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck är det nödvändigt att nå även föräldrar och andra vuxna som bär på hedersrelaterade normer och värderingar och som upprätthåller dessa, även genom andra arenor som till exempel vuxenutbildning/SFI, jobbtorg, föräldrakurser och möten i skolan, förskolan, öppna förskolan, familjecentraler, i samarbete med vården som BVC och så vidare. Det gäller att tänka brett och hitta kreativa lösningar för förändringsarbetet, och vi anser att detta arbete inte kan vänta utan bör inledas under programperioden.

Som nämnts tidigare är det vår erfarenhet att segregationen möjliggör en stark social kontroll och bidrar till att hederskulturella normer och värderingar upprätthålls, då vissa områden i praktiken utgör mer eller mindre isolerade enklaver där egna informella regelsystem råder. För att motverka detta är det nödvändigt med krafttag för att bryta segregationen.

I delmål 1.7 anges att utformningen av det våldspreventiva arbetet ska anges i lämpligt policydokument, exempelvis likabehandlingsplan. Vi ser en uppenbar risk att det bara blir ord på ett papper. Det borde vara ett krav att berörda aktörer redovisar hur arbetet ska utformas och implementeras i en konkret separat handlingsplan, med tydliga indikatorer för måluppfyllelse och krav på uppföljning av arbetet.

VUXNA STOCKHOLMARE SOM HAR UTSATTS FÖR VÅLD I NÄRA RELATION ELLER HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Kvinnors Nätverk välkomnar målen och delmålen. När det gäller målet att våldsutsatta stockholmare ska få stöd och skydd utifrån sina behov vill vi uppmärksamma behovet av långsiktigt stöd och uppföljning av insatser. Att känslomässigt hantera uppbrottet, bearbeta upplevelser och bygga upp ett nytt socialt nätverk tar ofta mycket lång tid. Till detta kommer en rad praktiska problem som rör till exempel ekonomi, sysselsättning, bostad, vårdnad och umgänge för eventuella barn med mera. Behovet av att leva med skydd kan i många fall vara livslångt och innebär många svårigheter och påfrestningar. Vår erfarenhet är att socialtjänsten och andra berörda vanligtvis går

in med insatser i den akuta fasen, men att det ofta brister i det långsiktiga stödet. Vi har många exempel på kvinnor som på grund av de stora hinder och problem de ställs inför, och bristen på ett adekvat och långsiktigt stöd i denna situation, ger upp och återvänder till den eller de som utsatt henne med risk att utsättas för samma, och i många fall upptrappat, våld och förtryck.

Vi välkomnar markeringen att våldsutsatta ska få stöd och skydd utifrån sina behov ”*oavsett var i staden de bor*”, då vår erfarenhet är att insatser som beviljas personer i behov av stöd och skydd varierar stort mellan olika stadsdelar, i vissa fall även beroende på vilken handläggare som handhar ärendet. Enligt vår uppfattning är orsakerna till detta flera, dels handlar det om kunskap och kompetens, inställningen till arbetet och de stödsökandes behov, dels om ekonomiska ramar och resurser. Vi ser att det i många fall är kostnaderna snarare än behovet av stöd som styr valet av insatser. Det är oklart vad som menas med ”kompetens” i delmålen. Kunskap är en sak, men det är också viktigt hur man agerar utifrån denna kunskap samt att det finns tillräckliga resurser i övrigt.

Kvinnors Nätverk välkomnar tydliggörandet att socialtjänsten ska göra strukturerade hot- och riskbedömningar i alla ärenden, då detta är något vi ser brister idag. Vi vill påpeka att det är nödvändigt att dessa bedömningar uppdateras kontinuerligt i varje ärende, vilket vi också ser brister.

BARN I STOCKHOLM SOM HAR UPPLEVT VÅLD I NÄRA RELATIONER ELLER HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Det är vår bestämda mening att barnperspektivet och barnets rätt till ett liv utan hot och våld särskilt bör lyftas upp i ett eget avsnitt. Vår erfarenhet är att socialtjänstens systemteoretiska, familjeorienterade perspektiv och arbetssätt i många fall utgår från ett vuxenperspektiv. Vi ser att insatserna ofta präglas av föräldraperspektivet, och att barnets rätt till ett liv utan våld underordnas föräldrarnas rätt till sina barn. Vi erfar att man i många fall utgår ifrån föräldrarna och barnen i sina roller som just föräldrar och barn, inte som förövare och brottsoffer trots att föräldrarna utsatt barnet för våld, och att man utifrån detta anser att den bästa platsen för barnet alltid är hemma hos föräldrarna. Enligt vår erfarenhet medför detta stora risker för barnets fysiska och psykiska hälsa.

Barn som blir direkt utsatta för våld

Utöver rubriken nämns över huvud taget inte hedersrelaterat våld och förtryck i avsnittet. Vi anser att beskrivningen behöver vidgas så att det framgår att även barn utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck innefattas; till exempel när det gäller våldets uttryck nämns inte kontroll och begränsningar som barn utsätts för i syfte att upprätthålla familjens heder. I texten nämns barn med funktionsnedsättningar och kroniska sjukdomar som särskilt utsatta, men den särskilda utsatthet det innebär att som barn leva i en hederskontext där förtrycket och våldet är kollektivt sanktionerat, ofta även kollektivt utfört, nämns inte alls. Som exempel på våld bör även könsstympning nämnas.

Våld mellan närstående vuxna

Texten fokuserar på när den ena föräldern utsätter den andra föräldern, eller en ny partner, för våld. Det nämns att det vanligaste är att pappan utsätter mamman för våld,

men att det omvända förekommer, liksom våld i samkönade relationer. Vi tycker det är anmärkningsvärt att det inte med ett ord nämns våld mellan andra närstående, till exempel syskon, föräldrar eller andra nära vuxna som barnet har en relation till, som utsätter syskon eller andra närstående till barnet ifråga. Vi vänder oss också mot de förminskande uttrycken i ”konflikter mellan föräldrarna” samt ”barn som har det svårt hemma”. Vidare har vi invändningar mot att barn som själva är direkt utsatta för våld anses innefattas i begreppet ”barn som upplever våld”, samt att begreppet ”en närstående” används när det kan handla om en eller flera närstående (se avsnittet ”Allmänt” ovan).

Mål och delmål

Kvinnors Nätverk välkomnar målet och delmålen. Utifrån vår erfarenhet vill vi peka på några viktiga förhållanden.

Som nämnts ovan är det vår erfarenhet att socialtjänsten och andra berörda går in med insatser i den akuta fasen, men att det ofta brister i det långsiktiga stödet. Detta gäller även i ärenden rörande barn. Barn som på grund av våld och förtryck tvingas bryta med sin familj och andra i sin omgivning behöver inte bara akut skydd utan också t ex stöd i att bearbeta det hen varit utsatt för och i att bygga upp ett nytt socialt nätverk. Detta tar tid. Vår erfarenhet är att den stora riskfaktorn på sikt för de barn och unga vi träffar är att ensamheten blir så svår att hantera att de återvänder till familjen även om det innebär fortsatt utsatthet.

När det gäller att berörda medarbetare ska ha kunskaper om barn som upplever hedersrelaterat våld och förtryck och våldets konsekvenser samt vara medvetna om anmälningssplikten och våga fråga om våldsutsatthet (delmål 4.7) ser vi att det brister idag. Vår uppfattning är att det i första hand inte handlar om bristande kännedom om anmälningssplikten utan att det handlar om att det hedersrelaterade förtryck och våld som barn och unga utsätts för ofta relativiseras och osynliggörs. Enligt vår uppfattning är det delvis en kunskapsfråga – att kunna identifiera inte bara de yttersta konsekvenserna av det hedersrelaterade förtrycket och våldet (exempelvis risk för hedersmord) utan att också se när barnets rättigheter allvarligt kränks genom omfattande kontroll och begränsningar i barnets livs- och handlingsutrymme. Enligt vår erfarenhet handlar det även om en ovilja att ingripa på grund av olika rädslor; att betraktas som rasist, att kränka och stigmatisera, att göra en felaktig bedömning samt att barnets situation i och med ett ingripande ska förvärras. På grund av detta finns risk att barnet/den unga lider svårt men att man underlåter att agera innan förtrycket och våldet fått mycket allvarliga konsekvenser.

STOCKHOLMARE SOM UTÖVAR VÅLD I NÄRA RELATIONER ELLER HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Hedersrelaterat förtryck och våld utgår ifrån ett grundläggande norm- och värderingssystem. Vi anser därför att begreppet ”attitydförändring” är ett olyckligt och icke-representativt ordval i detta avseende. I och med det hedersrelaterade förtryckets och våldets kollektiva karaktär kan det vidare vara svårt, för att inte säga omöjligt, att identifiera och behandla samtliga personer som utövar, sanktionerar och anstiftar våldet och förtrycket och som upprätthåller förtryckande normer och värderingar.

Vidare kan behandling av våldutövare vara mycket riskabel, särskilt om man tror sig kunna åstadkomma genomgripande förändringar relativt snabbt och kanske till och

med möjliggöra för den utsatta att återvända till familjen. Kvinnors Nätverk/Linnamottagningen har med medel från Arvsfonden bedrivit projektet *"Familjearbete i hederskontext"*, där vi undersökt möjligheten att förbättra situationen för den utsatta genom att samtala med och försöka påverka föräldrarna att ändra sin inställning till de hedersrelaterade normer som säger att den ungas fri- och rättigheter måste begränsas för att familjens heder inte ska riskeras:

Vårt antagande att föräldrarnas känslomässiga band till den unga, skulle kunna motivera dem att ändra sitt förhållningssätt visade sig inte stämma. Det visade sig varefter samtalen fortskred, att upprätthållandet av de hedersrelaterade normerna var mycket viktigt för föräldrarna och att relationen till den unga inte kunde få dem att ändra sig i detta avseende. En viktig bidragande orsak kan ha varit föräldrarnas övertygelse att det som bäst skulle gynna både den unga och dem själva, var att de hedersrelaterade normerna upprätthölls. (...)

Resultaten pekar mot att det finns två huvudsakliga skäl till att föräldrarna inte vill förändra sitt synsätt och sitt förhållningssätt till den unga:

- 1. Omgivningen accepterar inte att föräldrarna bryter mot de hedersrelaterade normerna*
- 2. Föräldrarna anser att deras synsätt är rätt och att de hedersrelaterade normerna är riktiga*

(...)

Vi menar att omgivningens tryck på familjen syntes mycket tydligt i fallen i projektet. Vår uppfattning är att man, när man hittills har diskuterat familjearbete i hedersrelaterade sammanhang, inte till fullo har insett vidden av detta tryck och hur hög grad det hindrar familjer och individer att förändras.³

Att en ungdom har lämnat familjen innebär att familjens heder riskerar att fläckas. Om socialtjänsten föreslår att föräldrarna som utsatt den unga ska delta i någon form av samtal eller familjearbete, finns en uppenbar risk att de lovar förändringar för att så snabbt som möjligt få hem den unga och på så sätt få kontroll över hennes beteende samt minimera skadorna när det gäller familjens anseende i omgivningens ögon.

Mot bakgrund av de avsevärda svårigheterna med att göra korrekta bedömningar av förövarnas faktiska inställning och av helhetssituationen (till exempel när det gäller omgivningens påverkan), samt de allvarliga konsekvenserna för den ungas fysiska och psykiska hälsa och säkerhet som en felbedömning kan medföra, avråder Kvinnors Nätverk/Linnamottagningen från medling och andra typer av familjearbete i fall där det förekommit hedersrelaterat förtryck och våld.

Utifrån våra erfarenheter är det vår rekommendation att samhället bör stödja unga som lämnat sina familjer och deras föräldrar på var sitt håll, samtidigt som man är tydlig och konsekvent med att man inte på något sätt har för avsikt att åstadkomma ett närmande mellan dem (detta för att den unga ska veta med säkerhet att samhället kommer att skydda henne och familjen inte ska frestas att manipulera den som ger stödet). Dessvärre är det vår erfarenhet att man inom socialtjänsten i många fall inte delat vår uppfattning. Vi har kännedom om ett flertal fall där socialtjänsten eller andra aktörer intervenerat genom familjearbete och liknande insatser och där den unga efter att insatsen avslutats och kontakten med familjen upphört har blivit bortförd

³ Svedberg, P., Qarai, A. & Qaraee, L. (2013). *Familjearbete i hederskontext*. Stockholm: Kvinnors Nätverk, Linnamottagningen, sid 111-112.

utomlands, tvångsgift och i vissa fall mördad. Vi har också ett aktuellt fall där socialtjänsten försökt förmå en snart myndig ungdom att återvända hem till en förälder som utsatt henne för omfattande hedersrelaterade begränsningar, hot och våld, med hänvisning till att socialtjänsten träffat pappan ett fåtal gånger och ”pratad med honom”, och att han då lovat bättring. Vår erfarenhet är att detta fall dessvärre inte är ett ensaka olyckligt undantag. Som Socialstyrelsen skriver innebär evidensbaserad praktik krav på att de metoder som används har prövats vetenskapligt och i vart fall inte befunnits skadliga, samt att det inte räcker med att enskilda socionomer eller professionen som helhet tror att en viss insats är bra⁴. Så vitt vi känner till finns inga metoder för behandling av utövare av hedersrelaterat våld och förtryck som utvärderats vetenskapligt, i synnerhet inte i ett långsiktigt perspektiv för att försäkra sig om att förändringen är genuin och bestående över tid. Vi menar inte att förändring aldrig är möjlig, men att ändra grundläggande värderingar tar tid och kräver inte minst en uppriktig vilja till förändring hos förövaren.

Sammanfattningsvis gör bristen på omnämnande av barnperspektivet och barns mänskliga rättigheter, bristen på uttalat behov av långsiktigt stöd kombinerat med det enligt vår mening familjeorienterade perspektivet samt delmål om stöd till förövare för att upphöra med våldet att vi hyser starka farhågor om vilka signaler programmet kommer att ge.

Länsstyrelsen Östergötland

Länsstyrelsen Östergötlands yttrande daterat den 19 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Länsstyrelsen Östergötland välkomnar ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck för Stockholm. Vi är positivt inställda till att hedersrelaterat våld och förtryck är en röd tråd i hela förslaget och inte bara ett avgränsat avsnitt. Vi har dock två generella inledande reflektioner till programmet i dess helhet.

En genomgående brist på barnrättsperspektiv

Vi menar att barnrättsperspektivet behöver tydliggöras i programmet -inte minst utifrån utredningen *Barnkonventionen blir svensk lag*. Vi saknar helt ett benämning och analys av detta förslag i programmet. Länsstyrelsen Östergötland har sedan 2005 haft nationella regeringsuppdrag som syftar till att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Sedan mars 2014 ansvarar Länsstyrelsen Östergötland också för en nationell stödtelefon dit yrkesverksamma och ideellt verksamma kan ringa för att få råd och vägledning i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Erfarenheten från den nationella stödtelefon visar att 54 procent av de utsatta i de ärenden som varit aktuella är under 18 år⁵. Detta tyder på att

⁴ Frågor och svar angående evidensbaserad praktik. Socialstyrelsens hemsida, tillgänglig: <http://www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/evidensbaseradpraktik>

⁵ Länsstyrelsen Östergötland (2016) *Nationella kompetensteamet – slutredovisning*.

yrkesverksammas behov av vägledning i ärenden som rör barn utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är mycket stort och att detta bör vara ett förhållande som också gäller för Stockholm. Länsstyrelsen Östergötlands erfarenhet från arbetet med stödtelefonen är att ärendena i flera fall präglas av en otydlig eller bristfällig riskbedömning, att barn inte skyddats trots stor utsatthet och att brott inte anmälts till polisen. I flera ärenden har barn förts utomlands, tvingats till äktenskap och utsatts för upprepade misshandel efter bristande skydd. Länsstyrelsen har haft ärenden där vissa barn i en syskonskara har skyddats på grund av hedersrelaterat våld och förtryck medan andra barn har bott kvar i familjen. De barn som har bott kvar i familjen kan senare beskriva en mycket stor utsatthet, som att ha pressats att ta kontakt med placerade syskon och påverka dem att komma tillbaka till familjen eller att ha förvägrats kontakt med placerade syskon och inte fått någon information från familjen om var syskon tagit vägen och varför de har försvunnit. Länsstyrelsen Östergötland anser att det behövs stora förbättringar i programmet för att synliggöra barns särskilda utsatthet, deras beroendeförhållande till vårdnadshavare och hur detta påverkar yrkesverksammas möjligheter att se utsattheten och skydda dem.

En genomgående otydlighet kring våldprevention i förhållande till hedersrelaterat våld och förtryck 2

Programmet ger ett helhetsintryck av att vara inriktat på våldsprevention främst genom ett normkritiskt arbetssätt. Länsstyrelsen Östergötland välkomnar ett tydligt fokus på våldsprevention. Vi menar dock att det är en genomgående brist i programmet att det inte synliggörs att när det gäller våldsprevention på olika nivåer i förhållande till hedersrelaterat våld och förtryck så saknas det till stor del kunskap och erfarenhet kring vilka arbetssätt som kan vara effektiva⁶. Vi saknar en beskrivning av hur de grundläggande och kollektiva värderingar kring heder och skam som lyfts fram i programmets definition av hedersrelaterat våld och förtryck ska förebyggas på de olika nivåerna och på vilka arenor det förebyggande arbetet ska ske. Länsstyrelsen Östergötland menar att denna brist på kunskap och erfarenhet är särskilt viktig att betona i förhållande till våldsprevention på tertiär nivå då det handlar om insatser till våldsutövare där våld har utövats. Kvinnors nätverk⁷ beskriver utifrån erfarenheter av ett treårigt projekt i 21 familjer att deras viktigaste slutsats från projektet är att de bestämt avråder socialtjänsten och andra verksamheter att bedriva familjearbete i ärenden där hedersvåld förekommit. De hade inte sett någon tydlig nytta med insatsen för de våldsutsatta unga men däremot stora risker med insatsen. Dessa var bland annat att de unga fick orealistiska förväntningar om att familjen skulle förändra sig, att våldet bagatelliserades och att de unga i vissa fall gick tillbaka till familjen och fördes utomlands och giftes bort. En evidensbaserad praktik har sin grund i etiska ställningstaganden – att det är oetiskt att intervensera i människors liv om det inte finns ett stöd för att insatserna åtminstone inte är skadliga⁸. Utifrån denna etiska riktlinje är

⁶ Länsstyrelsen Östergötland (2016) *Kartläggning föräldrastöd – slutredovisning*.

⁷ Kvinnors nätverk (2013). *Familjearbete i hederskontext*.

⁸ Socialstyrelsen (2013)

<http://www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/evidensbaseradpraktik>

det viktigt att synliggöra de tydliga risker som lyfts fram både i en svensk kontext⁹ och också internationellt¹⁰ då myndigheter arbetat med våldsutövande familjemedlemmar i ärenden där hedersvåld förekommit.

Länsstyrelsen Östergötland menar att det är mycket positivt att förslaget har gått på remiss till flera organisationer och verksamheter som arbetat mot hedersrelaterat våld och förtryck under många år. Vi saknar dock två relevanta remissinstanser; Varken hora eller kuvad (som nyligen har gjort en kartläggning i Stockholm Stad kring förekomst av hedersförtryck) och TRIS (som har särskild nationell kompetens kring hedersförtryck och intellektuell funktionsnedsättning).

Nedan lyfter vi upp reflektioner utifrån några av de olika rubrikerna i programmet.

HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Det är positivt att det i definitionen framkommer att våld och förtryck kan vara livet ut för den utsatte. Detta förhållande framställs dock bara utifrån flickor och kraven på män och pojkar framkommer inte trots att även de är utsatta för påtryckningar att stanna inom familjens normsystem. Länsstyrelsen Östergötland menar att detta är en grundläggande problembild som behöver lyftas tydligare. Det är positivt att förekomst av könstypning lyfts, dock är tvångsäktenskap mindre tydligt i programmets definition av hedersrelaterat våld och förtryck och barnäktenskap nämns inte alls. I en utveckling av texten kring barn- och tvångsäktenskap är det viktigt att lyfta att utsatta personer ofta inte kan skilja sig efter eget önskemål och utan nätverkets samtycke och att en skilsmässa kan leda till en stark hotbild. Inte heller risken för att föras ut ur landet synliggörs i förhållande till tvångsäktenskap och hedersrelaterat våld och förtryck. Länsstyrelsen Östergötlands erfarenhet är att den transnationella dimensionen i stor utsträckning präglar ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Något som också lyfts fram av regeringen i förhållande till tvångsäktenskap och barnäktenskap¹¹. Den transnationella dimensionen lyfts inte tydligt i programmets definition. Inte heller synliggörs dilemman kopplade till den transnationella dimensionen som myndigheters bristande handlingsutrymme i internationella frågor, potentiella bevisvärigheter för brott begångna i utlandet och bristande samverkan, erfarenhet och avsaknad av riktlinjer.

⁹ SOU 2012:35 *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap*. Betänkande av utredningen om stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap; Länsstyrelsen Östergötland (2011) *Våga göra skillnad*

¹⁰ Danna & Cavenahgi (2011) Transformative mediation in forced marriage cases. In *Interdisciplinary Journal of Family Studies*, XVII, 2, 2011; Forced marriage unit (2008) Report on the implementation of the multi-agency statutory guidance for dealing with forced marriage. London: Foreign and Commonwealth Office/Home Office, <http://www.fco.gov.uk/resour-ces/en/pdf/travel-living-abroad/when-things-go-wrong/fm-statutory-guidance-review.pdf>; H. M. Government (2010). The right to choose: Multi-agency statutory guidance for dealing with forced marriage, <http://www.fco.gov.uk/resources/en/pdf/travelling-abroad/when-things-go-wrong/fmu-right-to-choose.pdf>.

¹¹ Regeringens proposition 2013/14:208 *Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap samt tillträde till Europarådets konvention om våld mot kvinnor*

Programmet lyfter fram att för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck krävs arbete i syfte att förändra begränsande hedersnormer och värderingar, bland annat synen på maskulinitet och de olika rollerna i familjen. För att bli framgångsrikt behöver ett sådant arbete ta sin utgångspunkt i ett feministiskt och antirasistiskt förhållningssätt. Det är positivt att det lyfts att programmet skall ha ett feministiskt och antirasistiskt förhållningssätt. Länsstyrelsen Östergötland hade dock önskat en större tydlighet i vad dessa förhållningssätt innebär. Vi hade också önskat att dessa förhållningssätt också kompletterades med det rättighetsperspektiv, särskilt i förhållande till barn, som vi nämnde inledningsvis.

ALLA STOCKHOLMARE

Länsstyrelsen Östergötland tycker att det är bra att hedersrelaterat våld och förtryck tas upp som ett särskilt område och att detta sedan återkommer genomgående i programmet. I avsnittet om förebyggande arbete saknar vi dock ett resonemang kring våldspreventivt arbete på olika nivåer i förhållande till hedersrelaterat våld och förtryck utifrån det resonemang vi förde inledningsvis kring brist på kunskap och erfarenhet och eventuella risker.

Länsstyrelsen Östergötland tycker att det är bra att samverkan lyfts som en avgörande faktor. Vi ser samverkan mellan såväl offentligt anställda som idéburen sektor och olika intresseföreningar som ett sätt att såväl hjälpa med skydd och stöd som att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck.

VUXNA STOCKHOLMARE SOM HAR UTSATTS FÖR VÅLD I NÄRA RELATIONER OCH HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Vi saknar ett tydligt omnämnande av vikten av ett långsiktigt perspektiv och god kvalitet på stöd och skydd när det gäller våld i nära relationer. För de som återvänder trots fortsatt våldsutsatthet finns ofta en känsla av skam och skuld över att ha återvänt och det blir svårare att åter igen söka hjälp. Detta då den utsatta kan tro att den inte blir trodd igen, oftast när han eller hon har tagit tillbaks sin redogörelse för att skydda förövaren. Vanligt är även en upplevelse av att ha varit naiv som trodde på en förbättring. Brist på tillit att samhället förmår att skydda kan också vara en faktor¹². Vi menar därför att det är av stor vikt att programmet även lägger fokus på att hitta metoder för att säkerställa att skydd och stöd är hållbara på sikt. I beskrivningen av programmet nämns behandlingsinsatser på den tertiärpreventiva nivån. Dock nämns inte att det kan finnas behov av ett mycket långsiktigt skydd från förövaren/förövarna. Länsstyrelsen Östergötland hade önskat en större precision kring vad ”utifrån sina behov” är.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är allvarliga problem som drabbar enskilda, ibland flera i samma familj, men det tar sig uttryck på olika sätt. Våldet eskalerar ofta med åren och är svårt att förutse, men önskvärt är att det skall krävas mer än de inblandades berättelser för att göra en bedömning, exempelvis rätt anpassade riskbedömningar.

Av programmet framgår att en helhetssyn på situationen skall tas i beaktande då arbete skall ske på fler arenor samtidigt och programmet skall verka som ett ramverk

¹² Länsstyrelsen Östergötland (2011) *Våga göra skillnad*

och struktur samt redogöra för olika aktörers roller. Aktörer är såväl offentligt anställda som idéburna organisationer. Genomgående framkommer vikten av att alla Stockholmare skall ha samma tillgång till skydd, stöd och kompetens oavsett var i kommunen problemen uppstår. Det framgår dock inte hur ärenden ska hanteras där våld och hot bedöms som så allvarliga att förutsättningar saknas för att kunna stanna i kommunen utan åtgärder i form av skydd på annan ort i ett långsiktigt perspektiv är nödvändigt. Länsstyrelsen Östergötland menar att detta är avgörande i många ärenden som gäller hedersrelaterat våld och förtryck och där erfarenheten är att för många placeringar avbryts i förtid, ofta beroende på att insatserna har varit felmatchade från början, att skyddet inte har varit tillräckligt eller att den placerade inte har fått tillräckligt känslomässigt stöd. Konsekvensen är då ofta att individen återvänder med upptrappat våld som konsekvens, och det kan också finnas risk för bortförande och/eller tvångs- och barnäktenskap. De utsatta hänvisas då till att underkasta sig familjens regler och i många fall tappar myndigheter kontakten med dem helt och kan därför inte på ett riktigt sätt redogöra för hur det gick efteråt.

Länsstyrelsen i Östergötland saknar även ett avsnitt kring barns särskilda utsatthet. Länsstyrelsen Östergötland tycker att programmet inte lyfter fram nödvändigheten av kunskap om våld och hedersrelaterat våld och förtryck när det gäller vårdnadstvister. Barnens rätt att komma till tals och att följa barnets vilja samt den skyddslöshet ett barn har efter att ha uttalat sig och dess redogörelse kommer till båda föräldrarnas kännedom framkommer inte. I familjer där det förekommer hedersrelaterat våld och förtryck finns en risk för att modern lämnar över vårdnaden till fadern och hans familj. Barnets röst blir sällan hörd i dessa fall. I familjer där det förekommer våld är vidare barnen ett sätt för förövaren att ha tillgång till familjen och kunna fortsätta utöva våld och påtryckningar.

Utöver missbruk och posttraumatiskt stressyndrom kan suicidförsök/suicidtankar/suicid vara konsekvenser för personer som har upplevt våld/hedersrelaterat våld och förtryck. Den förhöjda risken för självskadebeteende och suicid hos unga kvinnor i förhållande till tvångsäktenskap och hedersnormer har också synliggjorts i tidigare forskning¹³. Länsstyrelsen Östergötland har i vissa ärenden till stödtelefonen uppmärksammat dessa konsekvenser hos utsatta och anser att det är så allvarligt att det behöver nämnas i programmet. I de särskilt sårbara grupperna personer med funktionsnedsättning och äldre personer saknar vi ett särskilt omnämnande av hedersrelaterat våld och förtryck. Risken för tvångsäktenskap har särskilt lyfts upp i förhållande till unga med intellektuell funktionsnedsättning¹⁴.

Länsstyrelsen Östergötland menar också att hedersrelaterat våld och förtryck inte kan ses som en särskild sårbarhet, utan behöver framställas som ett eget system. Tidigare i programmet har det lyfts fram på det sättet, men under detta avsnitt underordnas det våld i nära relationer. I beskrivningen av olika uttryck av våld saknar

¹³ Bhardwaj, A. (2001). Growing up young, Asian and female in Britain: A report on self-harm and suicide. *Feminist Review*, 68(1), 52-67; Bhui, K., McKenzie, K., & Rasul, F. (2007). Rates, risk factors & methods of self harm among minority ethnic groups in the UK: a systematic review. *BMC Public Health*, 7(1)

¹⁴ Tris. *Trippelt utsatt - Hedersrelaterat förtryck och våld bland ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning*.

Länsstyrelsen Östergötland det latenta våldet och det internaliserade våldet. Dessa två former har stor betydelse för hur våld påverkar individens förmåga att ta till sig av behandling och förstå sin utsatthet¹⁵.

BARN I STOCKHOLM SOM HAR UPPLEVT VÅLD I NÄRA RELATIONER ELLER HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Länsstyrelsen Östergötland vill åter lyfta skrivelsens generella brist på barnrättsperspektiv och som blir särskilt påfallande i avsnittet som handlar om barn. Det är ett starkt fokus på vuxnas ansvar medan barns rätt till ett liv utan våld och hot är en otydligare utgångspunkt. Länsstyrelsen Östergötland menar att det förekommer våld i familjer som är av sådan omfattning att placering är nödvändigt. I skrivelsen görs dock vissa omskrivningar som att barn "har det svårt hemma" istället för att uttryckligen framställa att det handlar om våld. I det tidigare avsnittet kring vuxna lyftes långsiktiga konsekvenser av att leva med våld tydligt fram men detta synliggörs inte alls i avsnittet om barn. Länsstyrelsen Östergötland menar att det är en anmärkningsvärd brist att hedersrelaterat våld och förtryck inte nämns i det inledande avsnittet. Inte heller synliggörs att det har gjorts undersökningar kring förekomst i Stockholm¹⁶ vad gäller barns utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck.

Som framgår i avsnittet så kan våld vara fysiskt men det innefattar även begränsningar i vardagen som ökar med stigande ålder. En följd av den begränsade kroppsliga integriteten är barn- och tvångsäktenskap som också kan innefatta sexuellt våld. När det gäller olika former av bestraffningar är de från låg ålder och uppåt i åren ofta en konsekvens av att individen vill göra egna livsval samt berättar om sin situation utanför familjen. Också könsstympning är en form av våld. Detta gäller barn och unga med psykiskt och fysiskt vårdbehov på grund av könsstympning och som i vissa fall kan nekas av vårdnadshavare att få tillgång till vård samt de som riskerar att utsättas för könsstympning.

Inte heller i nästa avsnitt (våld mellan närstående vuxna) omnämns hedersrelaterat våld och förtryck. Länsstyrelsen Östergötland anser att det är av vikt att barns utsatthet i en hederskontext behöver lyftas när våld förekommer mellan de vuxna antingen i detta avsnitt eller under den tidigare rubriken gällande vuxna stockholmare. Då hedersrelaterat våld och förtryck innefattar, som tidigare nämnts i programmet, en ovilja att vända sig till individer utanför den egna familjen/släkten, så är det av vikt i dessa ärenden att skapa särskilda strategier för att låta barnen komma till tals för att avgöra deras omedelbara och långsiktiga vårdbehov. I hedersrelaterade ärenden är det inte ovanligt att barn som placerats återvänder hem av oro för syskon som de är oroliga för. Det kan handla om en upplevelse av att syskonen saknar skydd när hen har lämnat, men också saknar omvårdnad, närhet och tröst. Vidare nämner inte programmet de vanligt förekommande förhållandena att syskon utövar våld mot syskon samt att barn bevittnar våld mot syskon. Vi menar att detta kräver ett särskilt omnämnande. Det är också av vikt att tydliggöra att det inte bara är den som talar om sin utsatthet som är utsatt. I en familj där det förekommer hedersrelaterat våld och

¹⁵ Länsstyrelsen Östergötland (2011) *Våga göra skillnad*

¹⁶ <http://www.mucf.se/att-bli-gift-mot-sin-vilja>, http://www.tris.se/wp-content/uploads/2013/11/Oskuld-och-heder-Schlytter-m.fl_-2008.pdf; <http://www.varkenhoraellerkuvad.se/okategoriserat/studien-elvahundra.html>).

förtryck lever alla barn med samma normer och regler och alla har liknande skyddsbehov. Det är också av vikt att se att alla är offer; både de barn som utsätter sina syskon och de barn som utsätts. Länsstyrelsen Östergötland föreslår att understryka att barn och unga är särskilt sårbara utifrån beroende av familj, socialisering, svårighet att se långsiktiga konsekvenser och barns allmänt utsatta belägenhet när det gäller att vara utsatta för hot och våld samt att bevittna våld.

I målpunkterna skall barn utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck erbjudas ”stöd och skydd”, vilket vi menar är en otydlig formulering. Skyddat boende särskilt anpassat efter målgruppen nämns inte här, till skillnad från avsnittet som behandlar vuxna.

Det enda boendalternativ som omnämns är jour- och familjehem där Länsstyrelsen Östergötland står bakom förslaget på att dessa skall utbildas. Dock saknas ett omnämnande om att individer utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck ofta behöver placeras utanför den egna kommunen av skyddsskäl. Det är bra att yrkesverksamma skall veta mer om hedersrelaterat våld och förtryck och särskilt sin anmälningsplikt. Dock omnämns inte de myndigheter som ansvarar för skyddet, främst socialtjänst och polis. Dessa målgrupper är avgörande för att skyddet skall vara bestående och barnet skall garanteras sin rätt till en vardag fri från våld och en framtid utan upptrappat våld och förvärrad utsatthet.

STOCKHOLMARE SOM UTÖVAR VÅLD I NÄRA RELATIONER OCH HEDERSRELATERAT VÅLD OCH FÖRTRYCK

Länsstyrelsen Östergötland menar att det är positivt att det tydligt förs fram att arbete med förövare inte skall ske på bekostnad av den utsattas behov av stöd och skydd. Vi saknar dock en insikt i att hedersrelaterat våld och förtryck snarare handlar om värderingar än attityder. Attityder är någonting som kan vara mer rörligt i en persons handlingsmönster medan värderingar är starkt knutna till en persons självuppfattning. Den senare är svårare att förändra. Det är utifrån det av stor vikt för den/de utsatta att förstå och kunna göra skillnad på om personen vill förändra sitt beteende och sina känslor knutna till det eller om personen vill gå myndigheter till mötes för att familjen skall kunna återgå till en i stora drag oförändrad vardag.

I målpunkterna framgår att stöd skall erbjudas till den som använder våld. Länsstyrelsen Östergötland saknar också här en insikt och ett problematiserande av den kollektiva dimensionen som kännetecknar hedersrelaterat våld och förtryck.

Nationellt centrum för kvinnofrid

Nationellt centrum för kvinnofrid yttrande daterat den 24 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) välkomnar att Stockholms stad tar fram ett övergripande dokument för att upptäcka, synliggöra, förebygga och åtgärda våld i nära relationer. NCK instämmer i allt väsentligt med bakgrundsbeskrivningen och med de mål och delmål som föreslås i dokumentet.

NCK:s synpunkter på ”Förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020”.

Programmet ”Förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020” presenterar fem övergripande mål/visioner för att det övergripande målet att Stockholm är en stad fri från våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck ska uppnås. Programmet ska tydliggöra Stockholms stads inriktning vilket sammantaget med de angivna övergripande och långsiktiga målen ger dokumentet karaktären av ett positionspapper. Det är angeläget att klargöra vilka aktörer programmet riktar sig till för att målen ska uppnås. I programmet beskrivs också betydelsen av evidensbaserad praktik och behovet av kunskapsutveckling för att skapa en bättre socialtjänst. För att vara praktiskt användbart föreslås att programmet delas upp i dokument på olika nivåer. I styrande dokument eller liknande dokument av vägledande art kan målet med en bättre socialtjänst anges. Därefter behövs handlingsplaner eller rutiner som konkretiserar hur arbetet ska utföras och utvärderas i mätbara delmål.

I programmet följer sedan en uppräkningslista av de målgrupper som programmet riktar sig till, vilket inkluderar alla medborgare i Stockholms stad. Det bör framhållas att arbetet mot våld omfattar alla, däremot bör det förtydligas vilka som är ansvariga för programmet och uppdraget. I enlighet med SOSFS 2014:4 betonas både våldsutsatta kvinnor och män samt barn och våldsutövare som prioriterade målgrupper. I framtagandet av programmet har de nämnder och verksamheter som kan arbeta förebyggande eller erbjuda stöd i ett senare skede medverkat. Dock behöver dessa nämnder och verksamheter förtydligande dokument om fortsatt uppdrag och ansvar för att uppnå angivna mål. För att nå ut med åtgärder till målgruppen våldsutsatta kvinnor, män och barn behövs också särskilda handlingsplaner. I avsnittet om våldsutövare bör ett förtydligande ingå om den kriminella handlingen.

Programmet har därefter en omfattande beskrivning av komplexiteten i ämnet och det förebyggande arbetet. Sedan följer avsnitt om våldsutsatta vuxna och barn och våldsutövare. Dessa avsnitt kan förkortas och förtydligas med referenser för att syftet med programmet tydliggörs för mottagaren.

I bilaga 2 och 3 beskrivs kortfattat insatser och verksamheter som tillhandahålls för våldsutsatta vuxna och barn som upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck. Stockholms stad har ett stort antal verksamheter som bedriver ett gediget arbete för våldsutsatta vilket föreslås kan beskrivas mer ingående i andra dokument.

Avslutningsvis vill vi framhålla det omfattande samarbete NCK haft med Stockholms stad under många år som varit givande. Många medarbetare i kommunen har genomgått NCK:s kurser och möjligheten till kompetensutveckling har möjliggjorts framför allt av personal inom socialtjänsten vilket är positivt.

Origo

Origos yttrande daterat den 23 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Origo har varit med i framtagandet av programmet och är positiv till förslaget. Det framgår tydligt i programmet att det krävs arbete på olika nivåer, från tidiga förebyggande insatser till arbete som syftar till att redan förekommande våld ska upphöra. Programmet lyfter vuxna som barn som utsätts för olika former av våld samt deras behov och betonar även vikten av att arbeta med våldsutövare. Hedersrelaterat förtryck och våld ses som en form av våld i nära relation men ges särskilt utrymme i såväl rubriken och i programmet. Detta är väldigt viktigt med hänvisning till att det finns tydliga särdrag och mekanismer i en hederskontext.

Det framgår att stadens våldspreventiva arbete ska vara samordnat, evidensbaserat och av hög kvalitet. Till exempel beskrivs att stadens arbete riktat till barn som upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck ska vara evidensbaserat. Likaså påtalas att våldsutövare ska erbjudas likställt stöd oavsett var i staden de bor samt att de ska erbjudas samtalsstöd och/ behandling.

Origo ser svårigheter med att dessa mål kan uppnås med anledning av det finns för lite evidensbaserad forskning på området hedersrelaterat förtryck och våld i nuläget. Det råder generellt sett brist på dokumenterade beprövade erfarenheter, metoder och strategier kring *hur* man specifikt kan arbeta med föräldrar eller våldsutövare i en hederskontext. Detta oavsett om föräldrar erbjuds individuella stödsamtal eller familjebehandling. Det finns även ett behov av evidensbaserade behandlingsmetoder för att arbeta med barn och ungdomar som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. Sammanfattningsvis bör staden ha som strategi att *ta fram evidensbaserade metoder*, för att undvika att myndigheter inom de olika stadsdelsförvaltningarna arbetar på olika sätt och erbjuder insatser som eventuellt inte ger önskad effekt.

HBQQ personer i en hederskontext lyfts som en särskilt utsatt målgrupp i förslaget, vilket är oerhört viktigt. Det bör dock framgå att HBQQ personer är en särskilt utsatt grupp överlag i samhället, inte enbart i en hederskontext. De kan utsättas för olika former av förtryck och våld i nära relationer från föräldrar och andra anhöriga, inte enbart i parrelationer. Samtidigt kan de även riskera att utsättas för hatbrott generellt sett ute i samhället. Deras särskilda utsatthet bör även lyftas under avsnittet "Våld i nära relation". Statistik som visar våldets konsekvenser bland HBQQ personer i form av psykisk ohälsa och suicid tankar m.m. bör tilläggas för att synliggöra behovet av samhällets stöd.

Operation Kvinnofrid, där Stockholms stad är en viktig aktör och samverkande part, har arbetat aktivt i många år för att motverka våld i nära relationer och hedersrelaterat förtryck och våld i länet. Det framgår att staden ska samverka med externa aktörer men det framgår inte hur programmet förhåller sig till Operation Kvinnofrids övergripande strategi och mål.

Origo är ett samarbete mellan 26 kommuner, Stockholms läns landsting och Polismyndigheten, Polisregion Stockholm. Verksamheten drivs under Stockholm stads

regi som är den största kommunen och har i uppdrag att förebygga och motverka hedersrelaterat förtryck och våld i länet. Det finns inga kopplingar till Origos pågående arbete i programförslaget, verksamheten nämns endast i bilagan. Utifrån ett strategiskt och långsiktigt perspektiv är det viktigt att Origos funktion tydliggörs samt att verksamheten synliggörs som en resurs för stadens medarbetare i olika avsnitt. Det finns många medarbetare inom staden som fortfarande inte har kännedom om att de kan vända sig till Origo vid behov av konsultation och vägledning i enskilda ärenden. Likaså att insatser i form av kompetenshöjande insatser från verksamheten är kostnadsfritt. Detta har bl. a resulterat i att några stadsdelförvaltningar har gett externa aktörer i uppdrag att erbjuda utbildning till medarbetarna. Det vore önskvärt om staden är tydlig med att samarbetet mellan Origo och samtliga stadsdelförvaltningar ska utvecklas, så att vi kan vidareutveckla arbetet mot hedersrelaterat förtryck och våld tillsammans inom staden.

Det finns många barn och ungdomar som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld inom Stockholms stad, unga som inte vågar söka stöd från vuxna i sin närmiljö eller kontakta olika myndigheter. Origo har begränsade resurser och har hela länet som upptagningsområde. Verksamheten har inte möjlighet att besöka alla skolor inom staden och bedriva ett aktivt uppsökande arbete. Det vore önskvärt om det framgår i programförslaget att stadsdelförvaltningarna bör ta ett gemensamt ansvar för att sprida information om Origo till ungdomar och unga vuxna mellan 13-26 år. Detta för att ungdomar ska få information om att staden har ett resurscentrum dit de kan vända sig vid behov av stöd, anonymt om de önskar. Målet är att fler ungdomar får stöd i ett tidigt skede innan våldet eventuellt trappas upp.

En korrigering i bilaga 3 är nödvändig, eftersom det står att Origo arbetar med unga från 16 år. Verksamheten arbetar med unga från 13 till 26 år.

Som nämns i inledningen är Origo positiv till förslaget och ställer sig bakom utvecklingen av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat förtryck och våld.

Polismyndigheten, Polisregion Stockholm

Polismyndigheten, Polisregion Stockholms yttrande daterat den 11 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Polisregion Stockholm lämnar följande synpunkter och påpekanden;

- Förebyggande åtgärder mot våld i nära relation samt hedersrelaterat våld och förtryck som riktar sig mot nyanlända Stockholmare saknas. Polisregionen uppfattar att det är framgångsrikt att bedriva ett strukturerat informationsarbete som riktar mot nyanlända avseende vad som är rätt och fel enligt svensk lag. Detta skapar förståelse för svenskt rätt och det skapar trygghet för utsatta att ta kontakt med olika myndigheter för hjälp.
- Det finns ett skrivfel på sid 44, första stycket. Polismyndigheten i Stockholms län har upphört varvid namnet ska ändras till Polisregion Stockholm.

RFSL Stockholm

RFSL Stockholms yttrande daterat den 25 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

RFSL Stockholm och RFSL:s brottsofferjour uppskattar möjligheten att få vara remissinstans och lämna kommentarer till program om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld. Vi kommer i kontakt med grupper och individer som i hög utsträckning berörs av handlingsplanen och våld i nära relationer såväl som hedersvåld är prioriterade områden för föreningens verksamhet.

Först och främst vill RFSL Stockholm tacka för ett inkluderande och bra program. RFSL Stockholm och RFSL brottsofferjour uppskattar att programmet inte använder termen ”mäns våld mot kvinnor” som en generell term i programmet. Programmets inkluderande sätt att skriva om våld i nära relationer är bättre framskrivet här än i den nationella strategin (Juno Bloms) eller i den nationella samordnarens betänkande (Carin Götblad). Vi vill poängtera att vi tycker att det här programmet är betydligt bättre än andra strategier (m.fl.) som vi tidigare skrivit remissvar på. Det är glädjande att programmet flera gånger nämner att Stockholms stad arbetar utifrån feministiskt och antirasistiskt perspektiv. Det är också viktigt att programmet synliggör transpersoners samt mäns våldsutsatthet.

Begreppsanvändning

RFSL Stockholm är positiva till benämningen av programmet, vilket sätter fokus på våld i nära relationer samt hedersrelaterat våld. RFSL Stockholm är även positiva till att HBTQ-gruppen lyfts fram i flera delar av programmet.

När det gäller benämning och beskrivningen av HBTQ-gruppen finns det ett par kommentarer som RFSL Stockholm vill göra. Under stycket Inledning står följande:

”Stockholmare, barn som vuxna och oavsett könsidentitet, som har blivit utsatta för våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck, ska få adekvat stöd och skydd oavsett var i staden de bor och avsett”(s.5).

RFSL Stockholm sympatiserar med att programmet skriver ut könsidentitet och på så vis synliggör transpersoners särskilda utsatthet. Däremot fattas det inkludering av kön som snarare skulle synliggöra pojkar och mäns utsatthet. Mot bakgrund av att män och pojkar har sämre tillgång till skyddat boende och stöd anser RFSL Stockholm att ”kön” eller ”män” bör stå med i beskrivningen i inledningen.

HBTQ

RFSL Stockholm är positiva till att programmet innehåller en definition av HBTQ och att gruppbenämningen problematiseras. Programmets definition: *”HBTQ är ett samlingsbegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och queera personer som grupp”(s.13)* har vissa problem.

RFSLs definition av HBTQ är att det är ett paraplybegrepp för homosexuella, bisexuella, transpersoner och personer med queera uttryck och identiteter¹⁷. Denna definition är bättre då den tydliggör skillnad mellan sexualitet och könsidentitet.

Hedersvåld och HBTQ

RFSL Stockholm är positiva till att HBTQ-personer särskilt nämns i stycket om hedersvåld.

Vi skulle helst se att programmet tar upp hedersrelaterat våld gentemot HBTQ-personer som en konsekvens av att bryta just mot heteronormen.

I ett stycke beskrivs HBTQ-personers beteende snarare än de kollektiva hedersnormerna som blir särskilt problematiska för HBTQ-personer. I ett stycke går det att läsa:

"HBTQ-personer som lever i en hederskontext är en särskilt utsatt grupp då deras sexualitet och eventuella könsuttryck ses som avvikande"(s.9).

Risken med denna formulering är att den genom att fokusera på HBTQ-personers handlingar som avvikande individualiserar och placerar problematiken på individens handlingar snarare än på kollektivets normer. RFSL Stockholm skulle hellre se att hedersrelaterade normer beskrivs som heteronormativa, och att de förutsätter att personer ska attraheras av, och gifta sig med personer av motsatt kön. Samt att personerna i en hedersrelaterad kontext ska följa tvåkönsnormen. RFSL Stockholm föreslår att termen avvikande skall undvikas om det inte tydligt beskrivs att de avviker från hetero- och cis normen vilket är en mer korrekt beskrivning.

Viktigt att påpeka i detta sammanhang är att det i nuvarande program ser ut som att HBTQ- personer endast skulle ses som avvikande i en hederskontext vilket inte stämmer. Däremot är det viktigt att påpeka att de sanktioner och straff som HBTQ-personer möter i en hederskontext är särskilt allvarliga.

På sid 13 under "Hedersrelaterat förtryck" samt på sid 22 återkommer skrivningen om att HBTQ personers sexualitet, könsidentitet och könsuttryck ses som avvikande i en hederskontext.

Även här föreslår RFSL Stockholm att fokus bör flyttas till den heteronormativa hederskontexten. Att vara HBTQ-person innebär att *ständigt* avvika från hetero och/eller cis normen i alla kontexter, varken mer eller mindre i en hederskontext! Avvikelsen ska synas i relation till heteronormen, det vill säga normbrottet, inte till personens beteende i allmänhet.

Maskulinitetsnormer

RFSL Stockholm bejakar Stockholms stads feministiska beskrivning av våld i nära relationer och beskrivningen av att män är överrepresenterade bland våldsutövare. I stycket om maskulinitetsnormer är det dock särskilt viktigt att framhålla att män även blir utsatta för våld i nära relationer, exempelvis i samkönade relationer, samt i hederskontexter.

¹⁷ RFSL <http://www.rfsl.se/tags/hbtq/>

Dessa maskulinitetsnormer gör det även svårare för män att tillgå stöd och skydd från socialtjänst och skyddade boenden. RFSL Stockholm är särskilt positiva till skrivningen om att ett normkritiskt och inkluderande förhållningsätt är viktigt i mötet med Stockholmarna (s. 18).

Mål och delmål, tillägg:

RFSL Stockholm föreslår att ett delmål bör vara att säkerställa att HBTQ-personer får tillgång till samma stöd och skydd i Stockholms stad.

Att blivande jour och familjehemsföräldrar ska ha kunskap om HBTQ-personers särskilda utsatthet (s.30).

RFSL Stockholm möter många asylsökande och papperslösa HBTQ-personer som är utsatta för våld i nära relationer och eller hedersvåld. Detta är en särskilt utsatt grupp och RFSL Stockholm ser allvarligt på att det inte finns någon skrivning som synliggör deras utsatthet eller som lyfter fram behovet att säkerställa deras rätt till skyddade boenden.

Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadime

Riksorganisationen GAPF - Glöm aldrig Pela och Fadimes yttrande daterat den 22 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Inledning och allmänna synpunkter

Riksorganisationen glöm aldrig Pela och Fadime (GAPF) välkomnar Stockholms stads initiativ att ta fram ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Programmet är ambitiöst och har en tydlig struktur med en övergripande vision och 5 långsiktiga mål som har ett eller flera tillhörande delmål. Det är vidare uppbyggt kring 4 relevanta målgrupper. GAPFs remissvar blir därför både av detaljerad och av övergripande karaktär. I den detaljerade delen ger vi exempel på hur programmets förståelse av hedersrelaterat förtryck och våld (HRV) kan nyanseras och vidareutvecklas. Den övergripande delen i remissvaret syftar till att bidra till att programmet blir utvärderingsbart och mera målinriktat (ändras om vi har en mängd delsynpunkter i avsnitt 2 nedan).

Synpunkter av detaljerad karaktär

Vi är medvetna om att programmet har en generell ansats och att det inte kan rymma de detaljer som vi i detta avsnitt tar upp. Vår avsikt är emellertid att de detaljer och de särdrag som hedersrelaterat förtryck och våld har, kan bidra med preciseringar och nyanseringar av programmets beskrivningar av och konstateranden om HRV. GAPFs generella intryck av programmet beskrivningar av HRV är att det genomgående i programmet tenderar att bli ett bihang till beskrivningar av våld i nära relationer (VINR). Den distinktion som redan i programmets titel hålls mellan HRV och VINR tenderar många gånger att försvinna då det inte görs några beskrivningar av HRVs specifika drag. Dessa detaljerade synpunkter formulerar vi i form av 17 punkter. De bygger såväl på GAPFs erfarenhet av och forskning om hedersproblematiken.

1) Ett första exempel på att programmets förståelse av hedersrelaterat förtryck och våld behöver nyanseras finns i följande citat:

I den absoluta majoriteten av fallen som rör vuxna människor är förövaren en man och offret en kvinna. Barn upplever våld både i form av att en närstående vuxen, ofta en förälder, utövar våld mot den andra föräldern, och i form av att de själva blir direkt utsatta (s. 5, 1 st).

Våldsmönstren i hedersrelaterade sammanhang är mer komplexa än det mönster som citatet ovan beskriver. Minderåriga pojkar utövar våld mot såväl minderåriga och vuxna kvinnliga släktingar. Som minderårig är de både offer och förövare, den som både utövar och upplever våld. HRV har en osynlig sida. HRV utgör en central del av socialisering av barn. Heder är i grund och botten ett våldsideal. Detta innebär att förtryck och våld ofta pågått under hela individens liv, dvs. långt innan våldet kommer till myndigheters kännedom. Fäder och mödrar samt syskon utövar detta förtryck och våld. Det är också vanligt att utomstående dvs. släktmedlemmar och bekanta deltar i förtrycket och våldet.

2) Vidare står det i programmet att: *flickor utsätts ofta från att de kommer i puberteten i 12-13-års åldern och resten av livet* (s. 8, 1 st). I jämförelse med detta konstaterande, visar forskning (Schlytter & Rexvid, 2016)¹⁸ om hedersrelaterat förtryck och våld visar att både flickor och pojkar utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld från barnsben. Även om förtrycket och våldet kan intensifieras i tonåren för en del så är det viktigt att programmet uppmärksammar att HRV drabbar barn av båda könen även i förskoleåldern. Detta är viktigt för att förskolor och skolor ska kunna förstå, uppmärksamma och vidta åtgärder mot småbarns utsatthet för HRV.

3) Programmet har med fördel valt att ha en mild framtoning som tar sig uttryck i formuleringar som "kan vara utsatta" eller "utsätts ibland" eller "utsätts i vissa fall". Denna milda och försiktiga framtoning kan dock, som i citatet nedan, leda till förvirring. Att en avsevärd andel flickor och kvinnor i Sverige är könsstympade är något som både praxis och kartläggningar av förekomsten av könsstympning i Sverige visar (se Norrköpings kommuns uppgifter om förekomsten av könsstympning bland skolflickor¹⁹ och Socialstyrelsens statistisk²⁰).

Flickor könsstympas i vissa fall (s. 8, st 3).

Könsstympning som en historisk och traditionell kontrollmekanism för att upprätthålla oskuldsnormer är ett av de centrala uttrycken för hedersrelaterat förtryck och våld. Könsstympning får nästan inget utrymme alls i programmet. Om könsstympning av flickor nämns sporadiskt så säger programmet inte ett ord om pojklig könsstympning. GAPFs erfarenhet är att även pojkar i vissa fall har farit mycket illa av könsstympning. I vissa fall har de drabbats av allvarliga infektioner

¹⁸ Schlytter, Astrid & Rexvid, Devin (2016) Mäns heder. Att vara både offer och förövare. Lund: Studentlitteratur.

¹⁹ <http://www.nt.se/nyheter/norrkoping/alla-30-flickor-i-klassen-var-konsstympade-9908656.aspx>,

²⁰ Socialstyrelsen (2016) Kvinnlig könsstympning- ett stöd för hälso- och sjukvården.

efter stympningen. Även om kvinnlig könsstympning är mycket mer allvarlig med fruktansvärda konsekvenser för de drabbade men könsstympning av båda könen handlar, ur ett rättighetsperspektiv, om en kränkning av individens, främst barns, rätt till kroppslig integritet. Det är ofta omsorgspersoner dvs. föräldrar och syskon tillsammans med andra närstående som utsätter det barn som är i beroendeställning till familjen eller de vuxna, för övergreppet. Alla yrkesgrupper som kommer i kontakt med målgruppen bör därför ha kunskaper om könsstympning, dess förödande konsekvenser för de utsatta och hur den ska motverkas eller hanteras.

Programmets beskrivningar och exemplifieringar av fysiskt våld (se s 23) behöver också kompletteras med könsstympning som ett uttryck för hedersvåld. Likaså behöver beskrivningen av sexuellt våld kompletteras med det sexuella våld som utövas mot barn/minderåriga inom ramen för barnäktenskap.

4) Programmet slår fast att: *Unga män förväntas upprätthålla de patriarkala strukturerna och därigenom kontrollera kvinnliga släktingar och ibland utöva våld mot dem* (s. 8, st 4). Det stämmer att pojkar och unga män har sådana förväntningar på sig. Samtidigt är det viktigt att programmet är tydligt med att våldsutövning ingår i pojkars grundläggande socialisering i hedersnormerna. Från barnsben får de genom påtryckningar, processer som liknar "hjärntvätt", känslomässig utpressning, hot och våld att kontrollera sina närstående kvinnor, tillrättavisa dem, kränka dem, verbalt och fysiskt, "spionera" på dem och misshandla dem eller i extrema fall ta livet av dem (se Schlytter & Rexvid, 2016). Genom att kontrollera och kränka närstående kvinnor får pojkar bekräftelse och på så sätt invigs i den manliga gemenskapen. Pojkars och unga mäns kontroll av och våld mot närstående kvinnor sker i familjen, i skolan och på fritiden.

5) Det hedersrelaterade förtrycket och våldets kollektiva karaktär uppmärksammas, som citatet nedan visar, med rätta i programmet. Vi efterlyser emellertid ett förtydligande av den kollektiva aspekten av HRV i programmet, främst när det gäller kollektiv våldsutövning. Det är kollektivt sanktionerat och ibland även kollektivt utövat (s. 9, st. 3).

På basis av forskning om HRV och utifrån GAPFs erfarenhet vill vi betona att förtrycket och våldet i de allra flesta fall planeras och utövas kollektivt (se Eck, 2003²¹; Schlytter & Rexvid, 2016; Wikan, 2003²²). Kort sagt, det är mer regel än undantag att HRV utövas kollektivt. I de fall där en enskild gärningsman har identifierats, t.ex. i det omskrivna fallet som gick under benämningen "kannibaldocenten", där en forskare vid Karolinska institutet skar av och svalde sin hustrus underläpp, fanns kollektivet i hans mentala värld. Det innebär att han i bestraffningen av sin "otrogna hustru" hade "sina egna" i hemlandet i åtanke. Vad kommer de att säga om mig? Hur kommer de att betrakta mig om jag inte återupprättar min heder genom att vanställa min hustrus ansikte? Kollektivet behöver sålunda inte vara fysiskt närvarande utan i vissa fall påverkar det mannens föreställningsvärld och agerande utan att vara fysiskt närvarande. Den enskilde gärningsmannen som utövar

²¹ Eck, C.V. (2003). Purified by blood [Elektronisk resurs] honour killings amongst Turks in the Netherlands. Amsterdam: Amsterdam University Press.

²² Wikan, Unni (2003) En fråga om heder. Stockholm: Ordfront.

HRV, gör det, precis som i fallet med kollektiv våldsutövning, för att få rätten till respekt tillbaka från omgivningen. Heder handlar om mäns rätt till respekt eller respektfull behandling från andra män. Brister män i sin uppgift att hålla sina närstående kvinnor innanför ramarna, drar omgivningen deras rätt till respekt tillbaka.

6) Programmet, som framgår av citatet nedan, betonar vikten av förändring av normer. GAPF anser att attitydförändring är en nödvändig men ej adekvat åtgärd mot HRV. Med tanke på att hedersnormer innebär allvarliga kränkningar av individens grundläggande fri- och rättigheter, behövs också skydd och rättsliga tvångsmedel för att skydda såväl flickor och kvinnor som pojkar och unga män som utsätts för HRV.

Förändringsarbetet behöver också riktas mot kvinnor och inte minst mödrar. Mödrar i hederskulturella sammanhang är både en produkt av och ett offer för patriarkala strukturer. Det innebär att de samtidigt som de själva drabbas av HRV, är med och reproducerar, t.ex. genom positiv särbehandling av söner, hederskulturen. De utsätter ofta sina döttrar och andra kvinnor i familjen och släkten för hedersrelaterade begränsningar och bestraffningar. I vissa fall deltar de också aktivt i planeringen och i utförandet av ett hedersmord, t.ex. i Högsbyfallet där modern till den hedersmördade Abbas Rezaïs flickvän dömdes för delaktighet i utförandet av mordet på Abbas. Satsningar på attitydförändringsarbete behöver därför ha en bredare ansats än ensidig fokus på maskulinitet och roller.

För att motverka hedersrelaterat våld och förtryck krävs arbete i syfte att förändra begränsande hedersnormer och värderingar, bland annat synen på maskulinitet och de olika rollerna i familjen. För att bli framgångsrikt behöver ett sådant arbete ta sin utgångspunkt i ett feministiskt och antirasistiskt förhållningssätt (s. 9, 4 st).

I citatet ovan står det också att arbete mot VINR och HRV utgå ifrån feminism och antirasism. Att arbetets ska ha en feministisk utgångspunkt är någorlunda klart även om programmet inte utvecklar vad det står för. Men att arbetet ska utgå ifrån ett antirasistiskt perspektiv är mycket otydligt. Vad menas med det? Programmet behöver ge en kort men tydlig beskrivning av vad dessa två begrepp adresserar.

7) Som inledningsvis påpekades, tenderar programmet att genomgående utgå ifrån en förståelse av våld i nära relationer även i de delar som berör hedersrelaterat förtryck och våld utan att konsekvent följa den distinktion mellan VINR och HRV som programmet verkar utgå ifrån. Citatet nedan om betydelsen av manlig gemenskap för utveckling av pojkars maskulina identitet, utgör bara ett exempel på en tendens i programmet som innebär en generalisering av VINR till HRV. Den grundläggande socialiseringen av pojkar i hedersnormer sker, som redan påpekats, i familjen. Fäder, men också äldre män i familjen och släkten, spelar en central roll i detta avseende. Pojkar, så gamla som 5-6 år, blir fäders förlängda arm i förhållande till närstående kvinnor. Deras maskulinitet mejslas ut på närstående kvinnors, främst systrars, kroppar. Med andra ord utgör kontroll av närstående kvinnors dvs. systrar, mödrar, kvinnliga släktingars och livspartners, kropp, beteende och sexualitet, en central del av pojkars och unga mäns maskulinitet och sociala status i hederskulturella sammanhang.

För många killar är gruppen ett viktigt socialt sammanhang. I gruppens socialiseringsprocess formas unga killars identitet som killar och män, deras maskulinitet, till en del. Här kan exempelvis manlig dominans, en fysiskt vältränad kropp, heterosexuallitet och ibland också en nedvärderande syn på tjejer premieras.

[...] För att nyansera en stereotyp syn på manlighet och kvinnlighet behöver värderingar och attityder ifrågasättas, till exempel inom idrotten, i skolan, inom fritidssysselsättningar och i kamratgrupper (s. 15, 4 st).

Förändringsarbete i hederskulturella sammanhang riktat till pojkar och unga män behöver mot bakgrunden ovan utgå ifrån att få pojkar och unga män att ställa sig kritiska till faderns auktoritet och göra motstånd mot hans våldsutövning mot familjemedlemmar. Relationen mellan far och son i hederskulturella sammanhang bygger på sonens rädsla för faderns aggression, hotelser och våld. En grundförutsättning för pojkars uppbrott med hederskulturen är sålunda att hjälpa dem övervinna sin rädsla för fadern och att stärka deras emotionella band till närstående kvinnor dvs. att de emotionella banden är viktigare än banden till äldre män i familjen och i kollektivet som bygger på att pojkar och unga män ska utöva våld mot närstående kvinnor för att tillerkännas heder och status.

Förändringsarbete riktat till pojkar och unga män i hederskontexten förutsätter också att staden ställer krav på kulturella och religiösa verksamheter och föreningar att inte propagera för hedersnormer eller värderingar som gynnar heders – och skamkulturen. Detta med anledning av att etniska, kulturella och religiösa föreningar och verksamheter kan ha betydande inflytande över en del pojkar och unga män med rötter i samhällen där hedersnormer är starka.

8) I programmet tenderar HRV, som nedanstående citat indikerar, att reduceras till en fråga om traditioner. Det är oklart vad som menas med traditioner. Det sägs heller ingenting om hur traditioner påverkas av andra faktorer som historia, kultur, religion, statsformationer osv. Barnnäktenskap är exempelvis en tradition som vissa religioner legitimerar och föreskriver. Oskuldsideal är också en tradition som åtminstone alla de tre abrahamistiska religionerna, judendomen, kristendomen och islam, lovordar. Dessa religioner föreskriver också bestraffningar för flickors och kvinnors överskridande av oskulds- och kyskhetsnormer som är hörnstenen i hederskulturen. Ur detta perspektiv anser GAPF att det är problematiskt att ensidigt konstatera att religion och religiösa institutioner, normer, dogmer osv. inte har något med hedersproblematiken att göra.

Hedersrelaterat våld och förtryck bygger på traditioner. Det är inte kopplat till någon specifik religion utan förekommer inom olika kulturer och religioner (s. 8, 2 st).

Det finns också hedersrelaterade traditioner t.ex. fysisk och social segregering av könen, anständig klädkod osv. som backas upp och rättfärdigas av religiösa dogmer. Kort sagt, behöver förebyggande arbete mot HRV att åtminstone var kritiskt till religiösa dogmer som gynnar och legitimerar HRV.

9) Programmet lyfter förtjänstfullt upp vikten av att se tecken på våldsutsatthet. Vi anser dock att det är viktigt att programmet säger något om eller gör hänvisningar till källor som beskriver tecken på utsatthet för HRV då tecknen delvis är specifika. Det finns mycket kunskaper om tecken på utsatthet för HRV både i forskningen om HRV och i de handlingsplaner, vägledningar och stödmaterial som myndigheter och frivilliga organisationer tagit fram. I programmet görs tyvärr inte hänvisningar till sådan kunskap.

Dessutom räcker det inte med kunskap om tecken på utsatthet. GAPF känner till många fall där unga eller vuxna själva tagit initiativ och talat om sin utsatthet för professionella men inte blivit betrodda eller deras berättelse om utsatthet förminskats,

misstänkliggjorts eller lämnats därhän. I nedanstående citat räknas upp ett antal indikatorer på utsatthet för våld. Sådana exemplifieringar behöver kompletteras med tecken för utsatthet för HRV. Tecken på utsatthet för könsstympning kan vara illustrerande i sammanhanget. Barn, så unga som 7-8 åringar, kan t.ex. vägra delta i idrottsaktiviteter eller fysiska aktiviteter i skolan då de gör av med vätska och blir varma. De behöver dricka vatten och sedan tömma urinblåsan. Är flickan könsstympad och ihopsydd går det inte att tömma urinblåsan snabbt och vid ett toalettbesök. Dessa flickor kan springa på toaletten flera gånger på lektionstid, tappar koncentrationen, är de i puberteten får de inte ut mensblodet och kan få vredesutbrott. Det är inte ovanligt att dessa tecken feltolkas av skolpersonal som tecken på ADHD. Av denna anledning är det viktigt att programmet beskriver konkreta tecken på utsatthet för HRV eller gör hänvisningar till relevanta källor.

Medarbetare i stadens verksamhet med särskilt ansvar för förebyggande arbete har kunskaper i att se tecken på utsatthet och vågar fråga om det (s. 19).

Tecken på att barn är utsatta för våld kan givetvis vara fysiska, som blåmärken, sår, frakturer, tandskador och inre blödningar, men också mer psykiska och beteendemässiga. Det kan handla om svårigheter i skolan, skolfrånvaro, oro, ångest, självska debeteende, sömnsvårigheter och självmordsförsök (s. 27).

10) Det är både viktigt och sympatiskt att programmet uppmärksammar en extra utsatt grupp dvs. personer med osäker legal status. Som tillägg till de exempel, som tas upp i citatet nedan, anser vi dock att programmet också bör säga något om minderåriga barn, oftast flickor, som kommer till Sverige som gifta eller blir bortgifta under asylprocessen i Sverige. Många av dessa barn omfattas inte av lagen mot barnäktenskap och tvångsäktenskap; detta beroende på deras bakgrund, vad lagen i deras hemland säger om barnäktenskap osv. Dessa flickor bor och har sex med vuxna män eller blir utsatta för systematiska våldtäkter av en vuxen man. Det finns enorma förväntningar på dem att de ska skaffa barn. De kan utsättas för oönskade graviditeter, aborter, löper stora risker för komplikationer eller livsfara i samband med graviditet och barnafödande, förväntas sköta hushållssysslor, oftast i stora och utvidgade familjer och överge skolan samt går miste om tonårsperioden. En del av dessa flickor har sökt hjälp men inte fått det stöd och det skydd de behöver. I andra fall har myndigheterna accepterat att barnet är gift med en vuxen man och skaffar barn med honom med hänvisning till att flickan är förälskad i mannen och att äktenskapet är kärleksbaserat. Även i dessa fall behöver professionella göra egen bedömning av vad som är bäst för barnet och att utgå ifrån att lagen mot barnäktenskap ska gälla alla barn i Sverige då lagstiftaren pekat med hela handen att personer under 18 år inte får vara gifta i Sverige.

Vissa personer med utländsk bakgrund har också en osäker legal status i Sverige, exempelvis för att de saknar uppehållstillstånd eller uppehållsrätt. Det kan innebära en ytterligare sårbarhet i form av att till exempel inte våga kontakta myndigheter för hjälp (s. 22).

11) Programmet slår också fast att våldsutsatta vuxna i behov av skyddat boende som har medföljande barn erbjuds barnanpassat skyddat boende (s. 30). På basis av resonemanget i föregående punkt om barnäktenskap anser GAPF att programmet också bör säga något om vart barn som är förälder till barn, dvs. minderåriga flickor

med barn och med osäker legal status, kan vända sig vid behov av skydd eller skyddat boende. Frågan är om dessa minderåriga föräldrar kan/bör placeras på boenden för vuxna föräldrar med barn? Kan minderåriga föräldrar på flykt undan HRV behöva andra typer av skyddade boenden?

12) Vidare anser GAPF att programmet gör en viktig distinktion mellan upplevt våld och bevittnat våld (se s 28) då det senare enbart är en del av det förstnämnda. GAPF vill emellertid poängtera att många barn i hederskontexten upplever både faderns, vuxna mäns våld mot modern och/eller systemen samt föräldrars och syskons våld mot den som anses ha dragit skam över familjen, såväl en familjemedlem som en utomstående. Många gånger är det också så att det är en minderårig bror som står för våldet dvs. en person som kan ses som både offer och förövare. Dessa nyanser tenderar att försvinna i de beskrivningar, som i citatet nedan, av våldsutövning som i första hand utgår ifrån mönster i våld i nära relationer i största allmänhet.

Samma sida: *det vanligaste är att våldet riktas från pappan till mamman men det omvända förekommer också, liksom våld i samkönade föräldrapar.*

13) GAPF välkomnar också att programmet lägger tonvikt vid arbete riktat till våldsutövare. Detta kommer till uttryck i formuleringen: *Stockholmare som utövar våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck ska få stöd för att förändra sitt beteende och sluta utöva våld* (s 31). Detta är en viktig aspekt. Samtidigt efterlyser GAPF mer konkretion vad gäller arbete med de individer eller grupper av individer som utövar HRV. En central aspekt av HRV är att förtryck och våld anses vara ett ideal för att försvara hedern eller återupprätta kränkt eller förlorad heder. Det finns med andra ord stolthet över våldshandlingarna som är socialt sanktionerade. Av denna anledning vore önskvärt om programmet kunde säga något mer konkret om hur hedersvåldsutövare kan motiveras att delta i stödinsatser då kontakt med myndigheter pga. hedersproblem i sig kan ses som en vanhedrande omständighet.

14) Vad gäller samhällets ansvar för att förebygga VINR och HRV, delar vi den syn som programmet vilar på dvs. att förskola och skola utgör två centrala arenor för förebyggande arbete mot våld. Vidare delar vi programmets syn att skolan inte ska vara en värdenneutral arena utan skolan behöver *ta ställning för grundläggande demokratiska och humanistiska värderingar och fostra elever, utan att överta hemmets ansvar* (s. 16, 4 st). Samtidigt anser GAPF att det är viktigt att skolan utifrån dess dubbla samhällsuppdrag, dvs. fostransuppdrag och undervisningsuppdrag, utmanar hemmets normer och värderingar och erbjuda barn och unga som annars kan ha begränsad tillgång till annat än föräldrarnas normer, alternativa normer och värderingar som utgår ifrån individens lagstadgade och universella fri- och rättigheter. Programmet betonar vikten av ett normkritiskt förhållningssätt som GAPF anser vara nödvändig men ej tillräcklig. Vid sidan av normkritik behöver också skola och förskola vara självkritiska vad gäller HRV. Förskola och skola ska inte ta över hemmets ansvar men får heller inte låta hemmet ta över eller påverka skolans ansvar genom att lägga sig i innehållet i förskolans och skolans verksamhet. Dessa viktiga samhällsinstanser får inte kompromissa bort de normer och värderingar som läroplanen och skollagen vilar på när de möter familjer som praktiserar hedersnormer och som vill påverka innehållet i (för)skolans verksamhet. Det gäller exempelvis att

inte ge vika för familjernas krav att barn ska undantas från simundervisning, sex- och samlevnad, bild, biologi, musik, religion, skolutflykter med övernattning osv. Det gäller att inte ge vika för vissa familjers antidemokratiska krav.

Vidare anser GAPF att det är viktigt att programmet betonar att skolan ska *motverka en miljö med trakasserier, "skojbråk", maktlekar och sexism, och då är en normkritisk pedagogik av betydelse* (s. 17, 2 st). GAPF vill dock tillägga att en del av de trakasserier och maktutövning som sker i skolan, exempelvis bröder och manliga kusiner, och i vissa fall vuxna män som genom praktik eller inom ramen för fas-3 aktivt sökt sig till skolan för att kontrollera kvinnliga familjemedlemmar, står för. Skolor behöver därför ha rutiner för hur de ska hantera HRV som sker i skolan mot flickor och pojkar. Att som pojke ha i uppdrag att kontrollera närstående kvinnor i skolan, innebär inte bara en begränsning av flickors handlingsutrymme och skolgång utan också av pojkarnas egen skolgång.

Vidare bör stadens skolor inte godkänna intyg från flickor som inte får delta i skolans könsblandade simning men som genom deltagande i könssegregerad simning, anordnad av kommunala aktörer, skaffar sig ett intyg för att få godkänd i ämnet simning. Detta strider mot skolans samhällsuppdrag och intentionerna i läroplanen och skollagen om jämställdhet.

Programmet konstaterar också att: *förskolans personal behöver ha kunskap om barn som upplever våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck, och vilka konsekvenser det kan få för ett barn, för att kunna uppmärksamma våldsutsatthet och behov av stöd* (s. 17, 3 st). Då hedersnormer grundläggs mycket tidigt under barns uppfostran, anser GAPF att det är viktigt att programmet adresserar hur förskolan kan förhålla sig till förekomsten av HRV i förskolemiljön. Vissa kvinnor som har förskolebarn, har inte så brett nätverk och vid utsatthet för HRV vänder sig i första hand till förskolepersonal. Det är därför viktigt att förskolepersonal kan känna igen tecken på utsatthet för HRV och har rutiner för hur de ska hantera hedersproblem. Vad gäller utsatta förskolebarn gäller det också att kunna läsa av tecknen på utsatthet för HRV hos barn, t.ex. hur småpojkar betar sig mot mödrar eller systrar som går på samma förskola. GAPF känner till fall där en 6-årig pojke haft i uppdrag att kontrollera att modern klädd enligt faderns instruktioner och att hon på väg till och från förskolan inte pratar med män. Pojken har också haft i uppgift att kontrollera sin lilla syster i förskolan och tillrättavisa henne när hon t.ex. i leksammanhang uppträtt som artist eller dansat. Det gäller också att förskolan följer läroplanens principer om att ge flickor och pojkar lika möjligheter och att få barn att förstå att flickor och pojkar är lika värda. Även här känner GAPF till fall där förskolan gett vika för hederskulturella krav från familjer som står i strid med förskolans läroplan. Med sådana motiveringar som "respekt för andra kulturer och religioner", har förskolan i det aktuella fallet gått med på vissa familjers krav att manlig personal inte får byta blöja på dessa familjers döttrar och inte följa med dem vid toalettbesök då flickorna blir smutsiga, får dåligt rykte och därmed möter svårigheter att gifta sig i framtiden.

15) GAPF anser också att stadens idrottspolitiska program (se s. 17, 4 st) behöver beakta att många flickor från hederskulturen inte har någon fritid eller idrottsverksamhet. För många flickor från familjer som praktiserar hedersnormer är det hem efter skoldagens slut som gäller. För vissa andra handlar det om deltagande i fritidsaktiviteter under bevakning. Staden behöver därför aktivt verka för att involvera

flickor i fritids- och idrottsaktiviteter, dock ej i könssegregerade sammanhang, som exempelvis könssegregerad simning.

16) GAPF föreslår också att programmet tar upp problemet med barn som förs ur landet för att giftas bort, könsstympas eller ”programmeras om” när de anses ha blivit försvenskade. Idag finns det nästan inga rutiner för hur myndigheter, skola, socialtjänst, polis, utrikesdepartementet m.fl., ska hantera denna problematik. Barn och unga som förs ur landet för att utsättas för hedersrelaterat förtryck och våld utgör en särskild utsatt grupp som ofta hamnar mellan stolarna och lämnas åt sitt öde. Detta kan jämföras med myndigheternas beredvillighet att hjälpa hem jihadister som till skillnad från utsatta för HRV inte tvingats lämna Sverige utan av sin egen vilja åker ned till krigshärdar i Mellanöstern för att begå bestialiska dåd där. I jämställdhetens namn borde staden vara lika villig att hjälpa hem utsatta barn för hedersvåld som förts ur landet som avhoppande jihadister.

17) En sista synpunkt som GAPF vill framhålla är att programmet i dess förankring i vetenskaplig kunskap och erfarenhetsbaserad kunskap om hedersrelaterat förtryck och våld generellt, verkar vara mycket tendensiöst. Stockholms stads egen kartläggning från 2009 nämns exempelvis överhuvudtaget inte i programmet; inte ens i den korta genomgången av det hedersrelaterade förtrycket och våldets omfång (s. 8, 1 st, s. 27). Detta är mycket anmärkningsvärt. Inte heller något av den forskning om hedersrelaterat förtryck och våld som sedan flera år tillbaka bedrivits vid Socialhögskolan i Stockholm nämns i programmet. Inte heller den omfattande publikationen om hedersproblematiken som Länsstyrelsen i Östergötland i flera år producerat nämns i rapporten. Vi hoppas att programmet i sin slutgiltiga version får en stadigare, sakligare och djupare förankring i vetenskaplig kunskap och erfarenhetsbaserad kunskap om hedersrelaterat förtryck och våld.

Synpunkter av övergripande karaktär

Programmet måste bli utvärderingsbart

För att dra lärdomar av omfattande program av denna typ är det helt nödvändigt med högkvalitativa utvärderingar och uppföljningar, dels för att kunna bedöma vilka insatser i programmet som har effekter i riktning mot programmets mål, dels för att lärdomarna från projekten skall ackumuleras och växa inom den organisation som driver programmet och även spridas till andra aktörer.

Vi menar att programtexten är mycket ofullständig vad gäller uppföljning och utvärdering. Huruvida det finns mera avancerade tankar om utvärdering som ej beskrivs i programmet kan vi förstås inte avgöra. Således heter det utan närmare precisering att en kartläggning av förekomsten av våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad skall genomföras år 2017 och att en ny kartläggning skall genomföras 2020 under programmets avslutande år. Detta skall ske dels som en uppföljning av resultaten år 2017, dels som ett underlag inför revideringen av programmet. Dessutom skall programmets långsiktiga mål och delmål följas upp genom indikatorer och aktiviteter i ILS-systemet. Många olika aktiviteter skall följas upp 2018-19 enligt planen. GAPF menar att programmet måste kompletteras och preciseras med handlingsplaner. Det enda som finns i den vägen är datum för uppföljningar av olika aktiviteter, vilket är helt otillräckligt, dels för de som

skall genomföra programmet, dels för att en utvärdering skall kunna genomföras med kvalitet.

Programmet betonar att det syftar till att vara ”evidensbaserat och av hög kvalitet” (sid 10). Detta upprepas sedan i en mängd separata sammanhang för olika aktiviteter. Det är naturligtvis mycket bra att verksamheten skall vara evidensbaserad men det borde vara tydligare vad denna evidensbaserad bygger på och består av. Vad är evidensbaserat i mera strikt mening exempelvis vad gäller metoder och arbetssätt för att bryta våld och hedersnormer med ursprung i klannätverk? Vad finns det för evidens för att den stora utbildningssatsningen på normkritik kommer att leda till effektiva åtgärder med avseende på våldsutövandet? Evidensbaserad praktik (EBP) bygger på en modell där professionella på basis av sin expertis och bästa tillgängliga vetenskapliga kunskapen om insatsers effektivitet samt enskilda klienters erfarenheter och önskemål, ska välja och sätta in de mest effektiva insatserna (se Rexvid, 2016²³). Den frivilliga, samarbetsvilliga, motiverade och förändringsbenägna klienten som EBP bygger på representerar knappast våldsutövare och i synnerhet personer som begår hedersbrott där stolthet över gärningen är en del av återupprättandet av förlorad heder.

Dessutom framgår inte karaktären på de uppföljningar och utvärderingar som listas i dokumentet. Är det uppföljningar av aktiviteter dvs att utbildningar faktiskt ägt rum eller är det uppföljningar av att utbildningen haft någon effekt på kompetens och arbetssätt bland deltagarna eller är det uppföljningar av effekter på förekomsten av hedersrelaterat tvång och våld. Detta är bara några exempel för att illustrera vagheten i uppföljningar och utvärderingar.

För att kunna dra slutsatser med evidens och för att bygga upp valid kunskap inom stadens förvaltningar är det en absolut nödvändighet att lägga upp programmets olika delar på ett sätt som tillåter en valid utvärdering och analys av effekter. Detta är frågor som i stort sett helt förbigås i programmet. Det är oklart om det finns vetenskaplig evidens inom detta område men det finns mycken beprövad erfarenhet i ideella organisationer som sedan länge engagerat sig i dessa frågor och det finns också enstaka forskare med stora kunskaper. Det är viktigt att dessas kunskaper tas tillvara i programmets styrgrupp eller genom att det bildas referensgrupper eller öppnas kanaler så att programledningen får tillgång till forskningens och civilsamhällets kunskaper och beprövade erfarenheter.

Genomförandet

Programmet nämner inget om programledning och styrning av programmet annat än olika ansvariga enheter. För att ett så ambitiöst och viktigt program skall kunna genomföras på ett kompetent och effektivt sätt krävs en kraftfull programledning.

Demokratinormen

Programmet har valt att formulera vålds- och hedersfrågorna utifrån ett huvudsakligen sociologiskt perspektiv i normtermer och som normproblem. Dåliga, stereotypa normer skall bekämpas genom ett normkritiskt förhållningssätt. Stadens anställda skall utbildas i normkritik. Ordet norm ensamt eller i sammansättningar förekommer inte mindre än 44 gånger i dokumentets 44 sidor. En granskning visar att det i samtliga fall

²³ Rexvid, Devin (2016). Professionsutövning och kunskapsstyrning. En jämförelse av socialarbetare och allmänläkares klientarbete. Umeå universitet.

utom möjligen ett handlar om negativa normer och normkritik.

Vidare skall all utbildning ske utifrån ett normkritiskt perspektiv. Det räcker inte med att kritisera hedersnormer som innebär förnekande av individens lagstadgade fri- och rättigheter. Dessa ska aktivt motverkas och där det behövs neutraliseras genom att tillgripa tvångsmedel t.ex. vid tvångsomhändertaganden av minderåriga som utsätts eller utsätter andra för hedersrelaterat förtryck och våld. Vidare varför ett normkritiskt perspektiv ska ha företräde framför andra perspektiv, såsom ett demokratiperspektiv utvecklas inte. Normkritik beskrivs som ”analysera och ifrågasätta normer, i det här fallet normer för vad som anses utgöra en ”man” och ”manlighet” respektive ”kvinna” och ”kvinnlighet”, och försöka förändra exempelvis arbetssätt eller språkbruk”.

Normkritik med stort fokus på språkhygien kan i begränsad utsträckning påverka sega patriarkala och förtryckande strukturer i sammanhang där jämställdhet har kommit långt. I hederskulturella sammanhang där hierarkierna inte bara syns utan också aktivt försvaras är det osäkert om språkhygien kan åstadkomma någon nämnvärd förändring.

Vidare heter det ”Normkritik kan på en konkret nivå handla om att kritiskt granska olika material ens verksamhet använder, köpa in ett brett utbud av böcker till skolbiblioteket, fundera över sitt språkbruk och över vilka bilder man använder i sin information och marknadsföring”. Vi vill gärna veta hur programmet ställer sig till sådant utbud som kan inbegripa litteratur som normaliserar slöja på barn, hur de ska bära och vilken sorts de ska bära?

Allt detta är naturligtvis lovvärt men verkar något underdimensionerat i förhållande till den våldsproblematik som programmet skall angripa rent konkret. Våldsutövarnas mentalitet och inspiration har sannolikt andra källor och sammanhang än de som exemplifieras.

En alternativ uppläggning hade varit att primärt anlägga ett demokrati- och rättighetsperspektiv. Ordet demokratisk förekommer en gång i dokumentet. Nu kan dock demokratiperspektivet inkluderas i normperspektivet och våra synpunkter nedan utgår från detta. Programmet kan karaktäriseras som att det i stort sett bara handlar om frihet från men saknar frihet till perspektivet. GAPF menar att ett framgångsrikt arbete mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck även bör explicit göra övergripande normer i det demokratiska samhället som handlar om frihet till att själv välja bana i livet vad gäller partner, äktenskap och skilsmässa, kamrater, jobb, sexualitet, utbildning, livsåskådning, klädstil osv. I striden mot de förtryckande normerna bör ”frihet till” normerna hela tiden synliggöras och utgöra ett motmedel. Normkritik är en arbetsmetod för synliggörande och ifrågasättande av normer men ger bara i begränsad mening hjälp på färdvägen mot ”frihet till” normen.

GAPF menar också att normanalyserna borde vara tydligare kring våldsnormernas källa, ursprung och utbredning. Majoritetsnormen bland befolkningen i Sverige är att våld i nära relationer är helt oacceptabelt, liksom begränsningar i människors liv eller våldsutövande utifrån hedersnormer. Acceptans av hedersvåld är en minoritetsnorm vilket borde få ett tydligare genomslag. För att bekämpa dessa minoritetsnormer kring våldsanvändning och tvång borde programmet betona om vikten av att identifiera de källor som med våld tar sig rätten att upprätthålla hedersvåldsnormen och normen om mäns överhöghet och bestämmanderätt över kvinnor. Otydlighet här kan få till följd att insatsernas precision blir låg och inte når de grupper och individer som bör vara de främsta måltavlorna. Ett exempel på risk för bristande precision och prevention i insatser finns i avsnittet ”Stockholmarna som utövar våld i nära relationer eller

hedersrelaterat våld och förtryck”. Där ligger programmets insatser i stort sett helt på individnivå, dvs på den enskilde våldsutövaren som skall ges stöd för att bryta sitt beteendemönster. Den strukturella nivån är ospecificerad och beskrivs som ett ”brett förebyggande arbete riktat till alla stockholmare”.

Sammanfattningsvis så innebär en uppslutning kring övergripande demokrati- och rättighetsnormer att förtryckar- och våldsnormer av olika slag förlorar sin giltighet eftersom de är oförenliga med metanormen demokrati, som innebär respekt för andra människors självbestämmande. Programmet och det arbete som skall utvecklas bör därför lägga mycket starkare vikt vid demokratinormen.

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer, Roks

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer, Roks yttrande daterat den 24 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige, Roks, är en feministisk organisation vars uppgift är att synliggöra och motverka mäns och killars våld mot kvinnor, tjejer och barn. Vårt mål är att bidra till en förbättring av kvinnors livsvillkor. Roks arbetar för att synliggöra sambanden mellan kön, makt och våld samt öka kunskapen och kompetensen i dessa frågor såväl inom som utom organisationen. För Roks innefattar mäns våld mot kvinnor utsatthet för fysisk och psykisk misshandel, pornografi, prostitution, sexuellt våld och trakasserier.

Roks ser att mäns våld kan drabba alla kvinnor, men också att kvinnors livsvillkor och livsrum kan variera beroende av etnicitet, social tillhörighet, ålder, sexualitet, funktionshinder och missbruk. Därför är det nödvändigt att belysa både de erfarenheter som skiljer och de som förenar kvinnor. Roks uppmärksammar att mäns våld mot kvinnor även drabbar barn som lever i våldets närhet. Vi vill därför synliggöra barnens situation och bidra till en förbättring av deras livsvillkor.

Kärnan i Roks verksamhet är stödet till lokala kvinno- och tjejjourer i deras utveckling och arbete för kvinnor, tjejer och barn som är utsatta för mäns våld.

Sammanfattande synpunkter:

Roks ställer sig positiv till Stockholm stads förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017–2020. Förslaget lyfter många viktiga aspekter som att det ska ha ett antirasistiskt, feministiskt och normkritiskt förhållningssätt, att det innehåller både kortsiktiga och långsiktiga mål samt både stödjande och förebyggande arbete med kompetensutveckling. Dock är även uppföljningen oerhört viktig och hur implementeringen görs så att de långsiktiga målen uppnås. En del av åtgärderna upplever vi också som väl övergripande och det saknas konkreta förslag hur dessa ska genomföras.

Positivt är också att Stockholm stad valt begreppet ”upplever” istället för ”bevittnar”, då det innefattar barnens alla sinnen då även de är utsatta via en förälders utsatthet. Det är också bra att begreppet våld i hederns namn har valts.

Vi tycker målet är bra att Stockholms stad ska ha samverkan med idéburen sektor

för att nå personer som inte kommer i kontakt med stadens egna verksamheter och likaså med polis, åklagare, hälso- och sjukvård på både strategisk nivå och enskilda fall.

Roks vill uppmärksamma några frågor särskilt

Det är viktigt att Stockholms stad även lyfter våld i samkönade relationer och andra särskilda faktorer. Dock önskar vi att kvinnor med husdjur som mannen utnyttjar ska räknas som en sårbarhetsfaktor. Kunskapen måste bli bättre om djur som skadas eller används som utpressning i samband med våld i nära relationer för Stockholms stads medarbetare som möter kvinnor. Detta för att förstå hur det påverkar den våldsutsatta och hennes barn, så att rätt frågor och bedömning görs samt att det finns stödboenden eller ges bidrag så djuren kan vara på djurpensionat om det inte finns plats på stödboende som tar emot djur.

Delmålet 4.8 och 4.9 tar endast upp om kompetensutveckling för nya jourfamiljer. Hur säkras de nuvarande jourfamiljerna? Oerhört viktigt att endast använda jourfamiljer som har kunskap och förståelse av hedersrelaterat våld och förtryck vid placering av ungdomar som lämnar sin familj.

Boende efter skyddat boende. Det är viktigt att kvinnan hittar nytt boende när hon lämnat mannen annars är risken större att hon går tillbaka då hon inte ser någon annan utväg. När kvinnan är redo att lämna det skyddade boendet som Stockholms stad erbjuder är det ofta svårt att hitta ny bostad på grund av bostadsbristen. Därför anser Roks att dessa kvinnor och deras barn ska få förtur i Stockholms kommunala bostadskö.

Det är viktigt att de kvinnor som har behov av långvarigt stöd får det genom stödsamtal eller stödpersoner. Extra viktigt är det då det handlar om unga kvinnor som utsatts för våld och förtryck i hederns namn. Det krävs ofta en långvarig stödkontakt för att kunna ge tjejerna kunskap och redskap och möjlighet att utvecklas som människor. Att tillsammans med en eller flera personer få möjlighet att gå igenom utvecklingsfaserna på samma sätt som unga med svenskfödda föräldrar vanligtvis gör, dvs att gå från beroende, provningstid, frigörelse till att bli en självständig individ.

Delmålet 1.7 ”Utformningen av det våldspreventiva arbetet anges i lämpligt policydokument i verksamheten, exempelvis likabehandlingsplan eller motsvarande” känns inte så konkret. Inom exempelvis skolans värld är våra erfarenheter att det våldsförebyggande arbetet nedprioriteras och då sviker man eleverna. Genom att arbeta i skolan med barns rättigheter når man samtliga elever, även de som lever med hedersrelaterade begränsningar.

När det gäller förebyggande arbete i skolan tycker Roks att Stockholms stad ska implementera arbetsmodellen *Det handlar om kärlek* som är en samverkansmodell som byggts upp av Rädda Barnen och Länsstyrelsen i Östergötland för myndigheter, skola och ideella organisationer som arbetar med eleverna under en skolvecka med klassrumsbesök, teater/filmvisning och utställning i skolan där myndigheter, elevhälsa och ideella organisationer finns på plats för att bygga upp elevernas förtroende och visa dem vilka stödinsatser som finns. Hela arbetet utgår ifrån Barnkonventionen med

fokus på rätten att älska vem man vill och rätten till fritid. Flera av Stockholms kommuner har jobbat eller jobbar just nu med skolveckor och vårt önskemål är att man implementerar detta för samtliga kommuner.

Delmål 4.7 "Medarbetare i socialtjänst, skola, förskola, kultur- och idrottsverksamhet har kunskaper om barn som upplever hedersrelaterat våld och förtryck och våldets konsekvenser, är medvetna om anmälningsplikten och vågar fråga om våldsutsatthet." Genom att arbeta med *Det handlar om kärlek* lyfts elevernas rättigheter och stödvägar och öppnar också möjligheten för utsatta elever att söka stöd och få förtroende. Detta involverar medarbetare inom både socialtjänst och skola och samtliga elever.

Roks tycker att det vore önskvärt om Stockholms stad ställde krav att alla idrottsföreningar som får kommunala bidrag ska ha en handlingsplan för arbetet, till exempel Rädda Barnens modell High Five, vilken innebär både utbildning och uppförande av handlingsplan samt uppföljning.

I avsnittet om våld och förtryck i hederns namn hänvisas till MUCFs statistik från 2009. Varför används inte Carin Götblads rapport från 2014 som uppskattar att fler än 100 000 ungas liv och frihet är begränsade? Carin skriver: "Om man utgår från Socialstyrelsen och Ungdomsstyrelsens nationellt viktade studier samt de lokala kvantitativa studierna från Malmö och Stockholm hamnar medeltalet på ungefär tio procent av de unga från högstadiet upp till 25 år. Det skulle innebära över 100 000 personer bara bland unga. Utöver det tillkommer alltså utsatta vuxna."

Övergripande synpunkter:

Ett område där det finns en stor okunskap hos både allmänhet och myndigheter är djur som skadas eller används som utpressning kopplat till våld i nära relationer. Ökad kompetens behövs om detta så att man ställer frågor om den utsatta har husdjur, samt att säkrar att det finns stödboenden eller ges bidrag så att djuret/djuren kan vara på pensionat. De flesta av Roks kvinno- och tjejjourer har mött stödsökande kvinnor vars djur utsatts för våld, detta i syfte att kontrollera och plåga kvinnor och barn genom att utsätta deras djur för lidande. Filosofie doktor i sociologi Carin Holmberg säger att "Kvinnor lämnar inte en relation om hon är rädd att djuren far illa". Många kvinnor vittnar om att deras uppbrott fördröjts då de var oroliga för djuren som utsattes för våld av mannen. Roks vill att medarbetare som kommer i kontakt med våldsutsatta tjejer och kvinnor alltid ska ställa frågorna: "Finns djur i familjen?", "Är du orolig för djuren?", "Finns det fler djur kvar i hemmet?", "Vill du att vi ska hjälpa dig att hitta en plats till dina djur?" samt "Har det funnits djur i familjen?". Den sista frågan är viktig eftersom det kan vara så att mannen har dödat husdjuret. Om så är fallet är ju hotbilden mot kvinnan också mycket hög. Genom att ställa frågor får vi hela bilden. Carin Holmberg vill även synliggöra unga tjejers utsatthet, då killar genom tjejens djur kan kontrollera henne hårt, t ex genom att vara grym mot hunden eller slå hästen.

Roks tidning Kvinnotryck gjorde 2014 en enkätundersökning bland jourerna där det framkom att djur används som utpressning, utsatts för svält och plågas framför

barnen. Det är inte ovanligt att männen hotar kvinnorna efter uppbrottet och/eller skuldbelägger dem inför barnen och gör gällande att det är mammornas fel att kaninen eller hästen inte får mat för att kvinnorna valt att fly. Detta gör att kvinnor ofta väljer att återvända hem. Roks vill att medarbetare inom olika instanser ska utbildas inom detta område, därför kan det vara en god idé att kvinnor, tjejer och barn med djur läggs under extra sårbarhetsfaktorer. Samt att det läggs till att medarbetare alltid ska ställa relevanta frågor gällande husdjur för att kunna ge kvinnan och barnen rätt stöd och att utreda eventuell hotbild.

Roks uppskattar mål 2.1, om att det ska finnas lättillgänglig information på flera språk på stadens webbplats för barn och vuxna om var de kan få stöd och hjälp. Extra viktigt är dock att bemötandet i vård, skolor etc i kommunala sammanhang gör att de stödsökande faktiskt vänder sig till de kommunala webbplatserna. Därför viktigt med punkt 2.2.

Det är viktigt att de tjejer och kvinnor som fått kontaktpersoner eller stödpersoner som har behov av långvarigt stöd får det, i synnerhet unga kvinnor som är utsatta för våld och förtryck i hederns namn. Delmål 4.4 och 4.5 som handlar om att socialtjänsten erbjuder stödsamtal eller annat stöd på kort och lång sikt tycker Roks är bra. Vi anser att alla som utsatts för något typ av våld alltid ska erbjudas samtalsstöd. Det är särskilt viktigt för tjejer som lämnat sin familj att de får både praktiskt och även psykosocialt stöd. Dessa kontaktpersoner kan t ex finnas på ideella organisationer som arbetar med våld och hedersrelaterat våld och förtryck.

För tjejer som växt upp med våld och förtryck i hederns namn är en långvarig stödkontakt oerhört viktig faktor för att de ska kunna börja sitt nya liv som en självständig individ och klara kraven och förväntningar som det svenska samhället ställer. Författaren Melissa Delir, som själv en gång lämnat sin familj, beskriver att hon aldrig fått lära sig att säga ordet individ och som ung tjej fick hon inte träna på att ta egna beslut då hennes behov, drömmar och utveckling begränsades. Den dagen Melissa valde att lämna sin hemmamiljö uppstod en annan mardröm. När hon stod helt fri i det svenska samhället var det svårt att hantera det nya livet i frihet. Att orientera sig i vårt fria samhälle med sin ensamhet och rädsla innebär risker. Samtidigt som det är svårt för tjejerna att lära sig leva självständigt brottas de även med trauma och är i behov av stöd från sjukvården och kontaktpersoner. Många tjejer lever även med skyddat identitet som även det kräver kunskaper om hur man ska leva i vårt samhälle. Behovet av en kontaktperson kan därför bestå i flera år. Roks tycker därför att tjejer med hedersbakgrund måste få en ärlig chans genom ett långvarigt stöd som inte ifrågasätts eller dras in efter ett tag.

Delmålet 4.8 och 4.9 tar endast upp nya jourfamiljer. Hur säkras de nuvarande jourfamiljerna? Det är oerhört viktigt att vid placering av ungdomar som lämnar sin familj endast använda jourfamiljer med kunskap och förståelse om den ungas situation, allra helst när det gäller våld och förtryck i hederns namn.

Melissa Delir som lämnade sin familj bodde hos olika jourfamiljer, nästan alla saknade kunskap om våld och förtryck i hederns namn, de hade bara en allmän förståelse. Därför blev hon bemött på samma sätt som andra placerade ungdomar.

Detta måste undvikas till varje pris.

Det förebyggande arbetet är otroligt viktigt. Därför är det bra att Stockholm stad har flera mål för att öka kompetensen inom olika områden men det förklaras inte tydligt hur det ska genomföras och vem ska utbilda socialtjänsten, skolpersonal, polisen, nya jour- och familjehem etc. Det är viktigt med uppföljning och att hitta sätt att aktivt arbeta med frågorna. För exempelvis idrottens del vore det önskvärt om Stockholm stad ställde krav på alla idrottsföreningar som får kommunala bidrag att de måste ha en handlingsplan för sitt arbete. Ett bra exempel är Rädda Barnens modell High Five som samverkar med SISU. Karlstad och Ånge är exempel på kommuner som använder sig av denna. High Five innebär att föreningen tar fram en handlingsplan efter ett enkelt och konkret arbetsmaterial. Utbildning erbjuds som ger beredskap och rutiner för att förebygga, upptäcka och hantera diskrimineringar och kränkningar.

Rädda Barnen och Länsstyrelsen i Östergötlands metod *Det handlar om kärlek* har funnits sedan 2008 och omfattar 83 kommuner; 45 kommuner är aktiva med skolveckor och 12 kommuner är självgående. I Stockholms län har fem olika kommuner arbetat med skolveckor genom projektet *Kärleken är fri 2014-2017* och därigenom involverat 10 252 elever. Flera av Roks tjej- och kvinnojourer runt om i landet ingår i samverkansgrupperna och arbetar på skolveckorna.

Vinsterna med att arbeta övergripande mellan skola, myndigheter, ungdomsmottagning och ideella organisationer är stora. Samverkansgruppen kan samverka i andra sammanhang än enbart våld och förtryck i hederns namn, eleverna lär sig om sina rättigheter och får träffa stödverksamheter, det ökar de ungas förtroende för myndigheter och chansen ökar i förlängningen att ungdomarna söker hjälp. Skolpersonal får kontakt med myndigheter och ideella organisationer, samt ökad kunskap om våld och förtryck i hederns namn genom bland annat en lärarhandledning med information och arbetsmaterial.

Rädda Barnen driver ett nationellt stödforum på dinarattigheter.se med stöd från flera olika organisationer som tillsammans besvarar chatt och mejl där de stöttar och hjälper till med kontakt med lokala myndigheter. Ämnena kan vara bortgifte, könsstympning, begränsningar i fritiden, hot och våld från familjemedlemmar etc. Denna stödchatt marknadsförs i samband med skolveckorna som ett komplement till de lokala stödkontakterna. När det gäller förebyggande arbete i skolan anser Roks att Stockholm stad ska implementera denna arbetsmetod i samtliga kommuner på högstadies- och/eller gymnasieskolor. Alla kommuner bör ha en samverkansgrupp samt en hederssamordnare som arbetar med dessa frågor.

I detta ärende har ordförande Zozan Inci beslutat. Maria Sundvall Taavo har varit föredragande.

Rädda Barnens Stockholmsdistrikt

Rädda Barnens Stockholmsdistrikts yttrande daterat den 23 november 2016

har i huvudsak följande lydelse.

Inledning

Rädda Barnens Stockholmsdistrikt och Rädda Barnen i Region Öst välkomnar förslaget till Stockholms stads program mot våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck. Ett genomförande av föreslaget program skulle med stor sannolikhet medföra förbättringar i tydliggörande av myndigheters och verksamheters ansvar för att våldsutsatta barn och vuxna, barn som bevittnar våld och deras närstående får den hjälp och det stöd som de behöver.

Gällande samhällseliga brister i det aktuella stödet till våldsutsatta barn i Sverige tar Rädda Barnen särskilt fasta på; brister i att upptäcka förekomst av våld, uteblivet stöd trots att våldet är känt, samt bristande kunskap om eller förståelse för de negativa konsekvenser våldet för med sig när det gäller barnets hälsa, liv och utveckling, här och nu och på sikt.

Rädda Barnen uppfattar att Stockholms stads förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck strävar efter att komma till rätta med ovan beskrivna brister. I vissa avseenden anser vi att förslaget kan skärpas och tydliggöras ytterligare och lämnar nedan kommentarer.

Rädda Barnen ser det som angeläget att programmet omfattar alla stadens nämnder och bolag så att staden får ett gemensamt fokus på att förebygga och förhindra upprepning av våld och förtryck. Generellt sett anser Rädda Barnen även att det finns behov av att tydliggöra hur förslagen är tänkt att omsättas i praktiken. De uppsatta målen är ambitiösa och att det skulle behövas tydliga indikatorer så att det går att mäta hur målen har uppnåtts.

Rädda Barnen saknar en beskrivning över vilka ekonomiska och personella resurser som kommer att tillföras satsningen för att målen ska uppnås.

Allmänt

Rädda Barnen anser att det är angeläget att programmet lyfter ur hedersrelaterat våld och förtryck från mäns våld mot kvinnor, vilket det tidigare sammanförts med. Då denna form av våld kan understödjas av en hel familj och/eller släkt är det förenat med stora risker som kan innebära omedelbar livsfara för den våldsutsatta. Dessutom drabbas även pojkar, unga män och män. Därför är viktigt för medarbetare i staden att vara medvetna om, ha kunskap om och strategier för att förebygga och motverka.

Rädda Barnen anser att begrepp som att våldet "utövas i hederns namn" bör undvikas då detta skapar en onödig mystifiering av vad det egentligen rör sig om. Begreppet följer dessutom inte regeringens definition.

Det saknas en beskrivning i programmet av kvinnlig könsstympning och dess följder samt hur stödet till utsatta ska stärkas långsiktigt. Socialstyrelsen²⁴ uppskattade år 2015 att närmare 38 000 flickor och kvinnor i Sverige kan ha varit utsatta för någon typ av könsstympning, varav cirka 7 000 var flickor under 18 år. De flickor och kvinnor som studien berör har genomgått könsstympning innan de kom till Sverige.

Rädda Barnen välkomnar kartläggningen av förekomsten av våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck under år 2017 samt uppföljningen år 2020. I dessa anser Rädda barnen att även könsstympning ska synliggöras och kartläggas.

Ett omfattande kunskapslyft krävs i Stockholm stad kring hedersrelaterat våld och förtryck menar Rädda Barnen. Men behov av att höja kunskapen gäller även för våld i nära relationer. Ett exempel på detta är att Stockholms stad föreslår att ett särskilt anpassat bedömningsinstrument ska användas för att göra hot- och riskbedömningar när det handlar om hedersrelaterat våld och förtryck. Rädda Barnen instämmer gällande behovet av anpassade bedömningsinstrument, men anser att *alla* ärenden som rör våldsutsatthet kräver väl utformade bedömningsinstrument.

Stockholms stad behöver även enligt Rädda Barnen satsa på kompetensutveckling när det gäller att samtala med barn om våld och förtryck. Detta gäller särskilt att prata med barn med funktionsnedsättning. Rädda Barnen vill understryka vikten av att uppmärksamma risken för barn med funktionsnedsättning att utsättas för våld och övergrepp.

Rädda Barnen har i sin verksamhetsinriktning 2017-2021 lyft fram värdet av att fortsätta arbetet för stöd till våldsutsatta barn och därför känns Stockholms stads ambitiösa program extra relevant. Rädda Barnen ser positivt på att programmet nämner att, samverkan internt i staden och med externa aktörer exempelvis civila samhället, är en viktig förutsättning för ett framgångsrikt arbete. Rädda Barnen kommer att följa Stockholms stads arbete och är positiva till ett eventuellt samarbete.

Rädda Barnen anser att programmet bör samordnas med landstinget för att i största möjliga mån även involvera hälso- och sjukvården.

Stödpersonsverksamhet

Rädda Barnen anser att myndigheter och frivilligsektorn behöver bli bättre på att se det hedersutsatta barnet hela vägen framåt till en normaliserad och trygg situation. Hur klarar sig barnet efter det lämnat familjen, vilket socialt och praktiskt stöd finns? Men också känslomässigt stöd? Ni nämner kontaktpersoner eller stödpersoner som ett praktiskt stöd. Rädda Barnen vill framhålla vikten av att personer utsatta för hedersvåld som måste lämna sin familj, erbjuds ett långvarigt psykosocialt stöd för att kunna bygga upp ett nytt socialt nätverk och bli en självständig individ. Ett förslag är att utveckla eller stödja ett ”stödpersonsverksamhet/system” som kan finnas med om

²⁴ Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för könsstympning. En uppskattning av antalet. Socialstyrelsen (2015)

en person behöver lämna sin familj. Kontaktpersonerna skulle kunna vara kopplade till ideella organisationer som arbetar med dessa frågor i Stockholm.

Gällande primärpreventiv nivå

Våld medför ett stort lidande på individnivå och stora kostnader på samhällsnivå. Detta gör nya arbetssätt i syfte att motverka våld mot barn högst befogade. Rädda Barnen menar att frågor om barnmisshandel behöver ställas oftare. I vissa fall kan vuxna upptäcka synliga tecken på barnets kropp eller fatta misstanke om att övergrepp skett mot bakgrund av andra symtom. Men när synliga tecken saknas, kan ett systematiskt sätt att fråga vara mycket betydelsefullt.

Under 2016 presenterade Rädda Barnen en undersökning²⁵ av förutsättningarna för att systematiskt ställa frågor om våld till alla elever i grundskolan. Rutinfrågor om våld kan betraktas som en förebyggande åtgärd, genom att en tidig upptäckt ökar möjligheten för att drabbade barn nås av tidiga stödinsatser. Att inleda samtal om våld kan bidra till att bryta tabun och visa att detta är något som vi både kan och behöver prata om.

Rädda Barnen efterlyser **regionala riktlinjer** som tydliggör barn-nära verksamheters roll, ansvar och arbetsmetoder i syfte att förebygga och motverka våld mot barn. Rädda Barnen ser en risk med att ansvaret att bedöma när och hur frågor om våld ska ställas läggs ut på enskilda medarbetare. En bedömning riskerar då att påverkas av många yttre faktorer som tidsbrist, resursbrist, en känsla av osäkerhet inför huruvida man ska kunna hjälpa barnet i nästa steg, personalens tidigare erfarenheter och kunskap.

Regeringens nationella samordnare mot våld i nära relationer skrev 2014, i sitt betänkande²⁶ att våldsutsatta barns behov av stöd och hjälp måste uppmärksammas i en helt annan omfattning än vad som sker i dag. I syfte att öka möjligheten att möta varje barns särskilda behov lämnas förslag som ska skapa bättre förutsättningar för olika yrkesgrupper att samarbeta på nya sätt utifrån tydliga riktlinjer. I betänkandet påtalas behovet av åtgärder för att våldet ska upptäckas tidigare. Enligt nationella samordnaren bör myndigheter som kommer i kontakt med grupper, som löper stor risk att utsättas för våld av närstående, rutinmässigt börja ställa frågor om våldsutsatthet.

Gällande sekundärpreventiv nivå

Behovet av att klargöra hur anmälningsplikten ska tolkas är angeläget och efterfrågas av yrkesverksamma från många håll. År 2012 publicerade Rädda Barnen rapporten;

²⁵ Att upptäcka våld mot barn – om rutinfrågor inom elevhälsan. *K. Blomgren, Rädda Barnen* 2016.

²⁶ Våld i nära relationer – en folkhälsofråga. Förslag för ett effektivare arbete. *Betänkande av Nationella samordnaren mot våld i nära relationer*. Stockholm, 2014 (SOU 2014:49.).

När man misstänker att ett barn far illa²⁷, tillsammans med forskare vid Institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet, baserat på en studie av hur professionella inom barnavårdscentraler, förskola och skola förhåller sig till anmälningsplikten. Genom rapporten ville Rädda Barnen bidra till ökad tydlighet och ett stärkt barnperspektiv för att barn som riskerar att fara illa ska bemötas på bästa sätt och få ett bra stöd.

Rapporten beskriver hur variationer i bedömningar och överväganden i relation till anmälningsplikten i någon mån är ofrånkomliga. Men slår fast att det i grunden handlar om rättssäkerhet för barn i utsatta livssituationer. Problemet bör angripas via information, utbildning och rutiner på de professionellas arbetsplatser, samt genom ökad konsultation och samverkan med socialtjänsten.

Gällande tertiärpreventiv nivå

Rädda Barnen har sedan ett antal år tillbaka granskat hur våldsutsatta barn drabbas när förundersökningen drar ut på tiden. Rädda Barnen har presenterat flera rapporter²⁸ som uppmärksammade att polis och åklagare inte utreder misstänkt barnmisshandel i tid och därmed inte följer den lagstiftning som finns. Åklagarmyndighetens egen statistik visade att tidsfristen bara hölls i hälften av de polisanmälda fallen. Rädda Barnens granskningar visar hur barnets utveckling, självbild och psykiska hälsa påverkas, inte bara av brottet i sig utan också av de följdverkningar en utdragen process och ett uteblivet stöd för med sig. En utdragen rättsprocess innebär på så sätt en dubbel belastning för barnet.

Rädda Barnen menar att en utdragen handläggningstid:

- försämrar möjligheten att skydda barn mot upprepat våld
- försämrar förtroendet för rättsväsendet
- försämrar kvaliteten på utredningarna
- omöjliggör eller försvårar behandlingsinsatser

Samverkan mellan berörda myndigheter måste prioriteras för att säkerställa ett bra bemötande av barnet och en hög kvalitet på förundersökningarna. Barns rätt att

²⁷ När man misstänker att barn far illa: En studie av hur professionella inom BVC, förskola och skola förhåller sig till anmälningsplikten. Å. Backlund, S. Wiklund, F. Östberg. Rädda Barnen, 2012.

²⁸ Brott mot vuxna går före. Polis och åklagares handläggningstider vid misstänkt barnmisshandel, 2009. Å. Landberg (2010); Brott mot vuxna går före – en uppföljning. Polis och åklagares handläggningstider vid misstänkt, barnmisshandel 2010. Å. Landberg (2011); Brott mot vuxna går före. Polis och åklagares handläggningstider vid misstänkt barnmisshandel, 2011. Å. Landberg (2012); Brott mot barn går före – om man bor i rätt del av landet! Å. Landberg (2013); Brott mot barn. Om hur våldsutsatta barn drabbas när förundersökningen drar ut på tiden, K Blomgren; M Schillaci. Rädda Barnen (2015); Brott mot barn. Om hur våldsutsatta barn drabbas när förundersökningen drar ut på tiden, K Blomgren; M Schillaci. Rädda Barnen (2016).

komma till tals och få information behöver tillgodoses. Information behöver ges av professionella, ibland vid flera tillfällen och vara anpassad efter barnets individuella förutsättningar. Rädda Barnen anser också att det är en allvarlig brist att det inte finns någon fullt ut tillförlitlig friststatistik som gör att det går att följa huruvida skyndsamhetskravet följs eller inte. Om det inte går att kontrollera om den lagstadgade fristen hålls blir lagen uddlös. Dessutom anser Rädda Barnen att det måste finnas en lagstadgad sammanhållen tidsfrist för hela rättskedjan, inklusive domstolens handläggningsprocess.

Mot bakgrund av detta anser Rädda Barnen att det finns skäl att se över hur denna fråga, hur våldsutsatta barn drabbas när förundersökningen drar ut på tiden, hanteras inom Stockholm stad.

1. Medarbetare i stadens verksamheter arbetar våldsförebyggande utifrån ett normkritiskt förhållningssätt.

Delmål: 1.5, 4.6, 4.7 Rädda Barnen betonar vikten av att ställa rutinfrågor om våld, inte enbart på indikation om att våld kan förekomma. Rädda Barnen anser även att skrivningar som syftar till att personalen ”ska våga” ställa frågor om våld bör undvikas. Professionella som arbetar med barn har anmälningsplikt. För att kunna agera utifrån denna krävs att personalen är lyhörd och ansvarstagande. Rädda Barnen anser att det bör betraktas som en del i yrkesrollen att vara uppmärksam, aktiv och tillhandahålla rätt förutsättningar i syfte att upptäcka och försöka motverka våld mot barn. Tonvikten bör med andra ord ligga på att *barnet (den våldsdrabbade)* ska ges rätt förutsättningar att våga berätta, snarare än hänsynstagande för professionellas arbetssituation.

2. Stockholmare och medarbetare i stadens verksamheter vet vart man ska vända sig om en vuxen våldsutsatt person vill ha stöd alternativt om ett barn upplever våld.

På webbplatsen dinarattigheter.se finns information om Barnkonventionen och de mänskliga rättigheterna med specifik inriktning på hedersrelaterat våld och förtryck. Webbplatsen är en del av Rädda Barnens och Länsstyrelsen Östergötlands verksamhet *Det handlar om kärlek* och Arvsfondsprojektet *Kärleken är fri (2014-2017)*. Här finns även information om olika myndigheter och frivilligorganisationer som kan hjälpa utsatta barn och unga.

Syftet med sidan är att unga ska få information om sina rättigheter och olika stödvägar. Dessutom finns ett pedagogiskt material riktat till skolpersonal. Materialet ger kunskap om vad hedersrelaterat våld och förtryck är, viktiga lagar, berättelser om hur hedersrelaterade normer villkorar flickor och pojkars liv samt förslag på undervisningsupplägg. Innehållet bygger på nationell och internationell forskning inom området och väl beprövad erfarenhet där lärare berättar om och reflekterar över möten med elever med hedersrelaterade normer. Alla berättelser har sin grund i

konkreta och verkliga händelser, men är avidentifierade. På så sätt får läraren ett rikhaltigt och verklighetsförankrat material som man kan känna igen sig i och diskutera kring.

Dinarattigheter.se finns på tio olika språk och kan vara ett komplement till stadens webbplats. På sidan finns även den nationella stödchatten Kärleken är fri, med fokus på barn och unga utsatta för hedersvåld. Mer information om dinarattigheter.se och verksamheten *Det handlar om kärlek* finns under punkt 4.

3. Vuxna stockholmare som har utsatts för våld i nära relation och hedersrelaterat våld och förtryck.

I programmet anges att stockholmare som utsätts för våld ska få adekvat stöd och skydd utifrån sina behov och att detta främst beviljas av socialtjänsten. Rädda Barnen instämmer i att Socialtjänsten har en nyckelroll i sammanhanget men att även andra verksamheter som kan komma att påverka den våldsutsattas situation och möjlighet till stöd, bör anges i programmet. Exempel på sådana är:

- Kommunala och privata bostadsbolag
- Arbetsförmedlingen
- Försäkringskassan
- Kronofogdemyndigheten
- Skola/Skolverket
- Hälso- och sjukvården (Primärvården, Psykiatri etc.)
- Polis
- Skyddade boenden etc.

Behovet av att samordna stödet samt att utforma individanpassade lösningar är högst angeläget och programmet bör breddas så att det omfattar hela den komplexitet som omgärdar våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

4. Barn i Stockholm som har upplevt våld i nära relationer eller hedersrelaterat våld och förtryck.

Rädda Barnen vill framhålla vikten av samverkan mellan skola, elevhälsa, socialtjänst och polis för att stödet till utsatta barn och ungdomar ska utvecklas och säkras. Detta sker i dagsläget inom Rädda Barnens samverkansmodell *Det handlar om kärlek* som har stor spridning runt om landet. Verksamheten bygger på att myndigheter och frivilligorganisationer samverkar på lokal nivå och tillsammans möter elever på skolorna för att informera om deras rättigheter och visa på vilket sätt de kan få stöd.

Utvärderingar visar att verksamheten gör skillnad både för elever och för samverkansaktörer. För att barn och unga ska få tillgång till sina rättigheter måste vi skapa förutsättningarna på deras egna arenor. Samverkan bidrar till att öka tilliten mellan aktörer. Den tilliten behövs för att kunna motverka misstro och en känsla av hjälplöshet som annars riskerar att smitta av sig på de utsatta barnen, deras föräldrar och andra närstående.

Genom att ta utgångspunkt i att rättigheterna gäller alla barn i samhället skapas inte ett ”vi och dom”-perspektiv. Däremot är det viktigt att de ansvariga verksamheterna har grundläggande kunskaper i de normer och värderingar som kan leda till att barn och unga blir fråntagna sina grundläggande rättigheter och riskerar att utsättas för våld och förtryck i ett hedersrelaterat sammanhang.

Verksamheten har även skapat ett nationellt nätverk av tio frivilligorganisationer som gemensamt utvecklat ett nationellt stödforum för hedersutsatta. Tillsammans bemannar de Sveriges största stödchatt med specifik inriktning på barn och unga utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Chatten Kärleken är fri finns på webbplatsen dinarattigheter.se och är öppen varje vardag.

Delmål 1.4, 1.7, 2.4, 3.2, 3.6, 4.7, 4.11 i Stockholms stads förslag till program samspelar med samverkansmodell *Det handlar om kärlek*.

Delmål 4.4 & 4.5 Här finns ett stort fokus på stödsamtal men inget fokus på att se till att barnet får rätt behandling om barnet har symptom på dåligt mående. Rädda Barnen anser att barn som upplever våld alltid ska erbjudas stödsamtal och vid behov även behandling. Det är viktigt att skilja på stöd-/krissamtal och behandling. Dessa möter olika behov, men utgör båda mycket viktiga funktioner som behöver kunna erbjudas var och en för sig.

När ett barn varit utsatt för våld är en vanligt förekommande konsekvens att barnet senare utvecklar psykisk ohälsa i form av posttraumatiskt stressyndrom eller andra psykiatriska svårigheter. I dessa fall är inte stödsamtal tillräckligt. Därmed ter det sig för oss av största vikt att man inom kommunens verksamhet kontinuerligt ser till att man gör en bedömning om barnet är i behov av vård och i förekommande fall remitteras till rätt vårdinstans. Gällande posttraumatiskt stressyndrom är den behandlingsmetod som har bäst stöd traumafokuserad KBT. TF-KBT eller annan evidensbaserad metod bör kunna erbjudas samtliga barn som uppfyller kriterierna för posttraumatiskt stressyndrom.

5. Stockholmare som utövar våld i nära relation eller hedersrelaterat våld och förtryck.

Rädda Barnen välkomnar föreslagna insatser riktat till individer som utövar våld. Rädda Barnen anser att det i många fall läggs ett oproportionerligt stort ansvar på till exempel kvinnor som brottsoffer att själva lösa situationen med en våldsutövande man, vilket också drabbar barnen. Rädda Barnen välkomnar därför att stadens ansvar för att erbjuda insatser till våldsutövare framhålls i programmet.

I de fall en våldsutövare avböjer insatser för egen del och det finns en överhängande risk för att individen ska fortsätta utöva våld, krävs mer kraftfulla åtgärder. Rädda Barnen efterlyser därför resonemang kring och förslag på sådana åtgärder, som går utöver motiverande insatser.

Stockholms läns landsting

Stockholms läns landstings yttrande daterat den 22 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Varje år dödas ungefär 17 kvinnor i Sverige av en man som de har eller har haft en nära relation till. Det speglar en bråkdel av det våld som förekommer i nära relationer. Med våld i nära relationer menas fysiska, psykiska och sexuella hot eller handlingar eller andra övergrepp av eller mot närstående. De som drabbas av detta våld är kvinnor, män och barn.

Under senare år har flera åtgärder inom detta område genomförts, bland annat med en stärkt lagstiftning. I Stockholms län har metoder utvecklats och kompetensen förstärkts. Exempelvis har Stockholms län sedan många år ett samarbete som kallas operation Kvinnofrid. Det är ett samarbete mellan landsting, kommuner, polis och länsstyrelsen och det utvecklas fortlöpande. Syftet är bland annat att förbättra informationen om våld i nära relationer samt att öka samverkan mellan organisationer. En starkare koppling till denna strategi skulle stärka Stockholms stas program ytterligare.

Våld i nära relationer är en folkhälsofråga. Fysisk och psykisk hälsa är betydligt vanliga hos personer som utsatts för våld i nära relationer än hos andra. De psykiska problemen som brukar kopplas samman med våld i nära relationer är sömnsvårigheter, smärtproblem, ångest, depression och posttraumatiska stressyndrom. Dessa problem är vanligare bland våldsutsatta kvinnor än bland andra. Även våldsutsatta män drabbas av samma problem. Förutom det mänskliga lidandet leder våld i nära relationer även till stora kostnader för samhället.

Landstingsstyrelsen anser att det är positivt att Stockholms stad på en uttryckligen övergripande organisatorisk nivå vill jobba med våld i nära relationer och hedersrelaterat våld. Alla samhällets aktörer behöver arbeta för att stå till stånd en förändring.

Unizon

Unizons yttrande daterat den 25 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Programmet har en ambitiös ansats, konkreta mål och en tydlig analys av våld i nära relation. Unizon välkomnar särskilt att staden särskilt satsar på det våldsförebyggande arbetet genom att inkludera samtliga medarbetare genom att se till att alla har grundläggande kunskap om våldsförebyggande arbete utifrån ett normkritiskt förhållningssätt.

1.8. Unizon vill verkligen uppmuntra Staden att samverka med civilsamhället när det gäller det våldsförebyggande arbetet. Civilsamhällesaktörerna har lång och beprövad erfarenhet av sådant arbete. Unizon har tillsammans med Mucf, Myndigheten för ungdom och civilsamhällsfrågor och Män för jämställdhet tagit fram

Inget att vänta på som är en handbok vars syfte är att skapa förståelse för och möjliggöra utveckling av en kunskapsbaserad våldsförebyggande praktik med genusperspektiv för barn och unga i Sverige. Boken finns att beställa på Mucf.

4.2. Unizon ser mycket positivt på att Staden ser till att även förskolebarn får rätt till förskolegång under tiden de bor i skyddat boende. Vi förutsätter att denna ambition kommer vara flexibel och gälla samtliga barn som vistas på de skyddade boende (ideella som kommunala) som ligger inom Stockholms stad, oavsett om barnet i fråga är placerat från en annan kommun. Unizons erfarenhet är att det ofta uppstår problem i de fall barn från en kommun bor på jour med sin mamma i en annan kommun, bland annat vad det gäller kösystem och ekonomi. I många fall kan detta göra att det tar väldigt lång tid innan barnet får tillgång till förskola. Det finns kommuner som löst detta på ett framgångsrikt sätt och vi vill uppmana Stockholm Stad att hitta smidiga lösningar för detta och vara en föregångskommun för andra, exempelvis genom att driva frågan i SKL.

HSO Stockholms stad

HSO Stockholms stads yttrande daterat den 24 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Handikappföreningarnas samarbetsorgan (HSO) i Stockholms stad är en paraplyorganisation för funktionshinderorganisationer verksamma inom staden. Vi verkar bl a för att stärka våra medlemsföreningars arbete för mänskliga rättigheter, full delaktighet och jämlikhet på alla områden i samhället. HSO representerar 31 föreningar med sammanlagt drygt 30 000 enskilda medlemmar inom ett brett spektrum av funktionsnedsättningar.

HSO Stockholms stad har tagit del av förslaget och vill inledningsvis påtala att ärendet inte skickats till oss trots att vi borde vara en självskriven remissinstans. Vi har vid ett flertal tillfällen uppmärksammat staden på den särskilda utsatthet som kan uppstå för personer med funktionsnedsättning när det gäller våld i nära relationer.

Inledning

Vi är positiva till att staden aktivt arbetar med frågan om våld i nära relationer och lägger fram konkreta förslag till åtgärder på olika nivåer. Vi vill dock poängtera vikten av att ett funktionshinderperspektiv finns med i det arbetet och att den särskilda utsatthet som kvinnor, män, flickor och pojkar med olika funktionsnedsättningar befinner sig i vad gäller våld i nära relationer uppmärksammas mer.

I stadens budget för år 2016 står att våld i nära relationer för personer med funktionsnedsättning behöver uppmärksammas tydligare. Tyvärr kan vi inte se att skrivningen har fått något genomslag i programförslaget. I inledningen nämns prioriterade grupper och fokus-områden, exempelvis hedersrelaterat våld samt HBTQ-

personer. Personer med funktionsnedsättning omnämns dock inte, trots att det är väl känt att denna grupp är utsatt för våld eller hot om våld i betydligt högre utsträckning än genomsnittet av befolkningen.

Det saknas också ett resonemang om möjliga strukturella orsaker till den förhöjda risken och de särskilda omständigheter som kan finnas med när personer med funktionsnedsättning utsätts för våld i nära relationer.

Stadens rapport Trygghet i Stockholm

I rapporten *Trygghet i Stockholm år 2014*, som baseras på stadens trygghetsmätning, fanns inte variabeln funktionsnedsättning redovisad. När vi begärde en särskild redovisning för denna variabel framkom, liksom vid mätningen 2011, att personer med funktionsnedsättning känner större oro för att bli utsatta för misshandel, hot, rån och trakasserier jämfört med befolkningen i övrigt. För män och kvinnor med funktionsnedsättning är det dubbelt så många (4 procent mot 2 procent) som varit utsatta för våld i nära relationer. För kvinnor med funktionsnedsättning ser det än mer alarmerande ut. 5,3 procent av kvinnorna med funktionsnedsättning jämfört med 2,1 procent av kvinnorna i övrigt, uppger att de varit utsatta för våld i nära relationer. Ett resultat som stadens funktionshinderombudsman uppmärksammade i sin årsrapport år 2015. Där konstateras också att både antalet brott och rån mot personer med funktionsnedsättning har ökat i länet sedan 2011.

Våld mot personer med funktionsnedsättning

Våld mot personer med funktionsnedsättning är ofta direkt eller indirekt riktat mot själva funktionsnedsättningen. Utövaren ”slår där det gör mest ont”. Den som har en funktionsnedsättning är ofta i en extra känslig beroendeställning gentemot den som utövar våldet – det kan vara både vårdgivare och anhöriga – och det kan därför vara svårare att komma loss från sin situation. Våldet kan pågå över längre tid då den utsatte ofta har ett begränsat nätverk och små möjligheter att själv söka stöd och hjälp. En ytterligare faktor som kan påverka den enskildes uppfattning och medvetenhet om att våld i någon form förekommer är personliga förutsättningar att uppfatta detta, eller om man sedan tidig barndom eller under lång tid varit särbehandlad och utsatt för kränkande behandling.

Vi noterar att man i förslaget lyfter fram personer med någon form av funktionsnedsättning vilket givetvis är positivt. Med hänvisning till bl.a. *Trygghet i Stockholm år 2014* anser vi dock att gruppen personer med funktionsnedsättning borde vara prioriterad och särskilt omnämnd redan i inledningen samt ha ett eget avsnitt i texten. Vi anser också att den särskilda situation som personer med funktionsnedsättning befinner sig i kräver riktade insatser från staden.

Det är nödvändigt att staden i sina undersökningar och brottsförebyggande arbete har med variabeln funktionsnedsättning och att den redovisas. Bara då är det möjligt att få en mer korrekt bild av hur utbrett våld i nära relationer är hos stadens

medborgare och hur olika grupper drabbas. Som exempel på detta vill vi nämna den uppmärksammade rapporten Slagen Dam. När två frågor om funktionsnedsättning analyserades närmare i en särredovisning framkom att kvinnor med funktionsnedsättning var utsatta för våld i högre grad än kvinnor utan funktionsnedsättning. Även andra mindre studier bekräftar att kvinnor med funktionsnedsättning är lika eller mer utsatta för mäns våld i nära relationer än kvinnor generellt. Av kvinnor med psykisk ohälsa hade ändå upp till 70 % erfarenhet av våld och övergrepp. Nationellt centrum för kvinnofrid (NCK) redogör i sin rapport ”Våld mot kvinnor med funktionsnedsättning” om kunskapsläget och vad som krävs för ett bättre bemötande. Där konstaterats också att kunskapen om våld mot män med funktionsnedsättning är bristfällig men att det finns studier som pekar på att de är mer utsatta för våld och övergrepp än män utan funktionsnedsättning.

Centrala begrepp

I ärendet återfinns definitioner av centrala begrepp. Det är utmärkt att texten på ett tydligt sätt markerar att våldet kan ta sig många olika uttryck. Det ligger nära till hands att förknippa våld i nära relationer med endast aktivt våld, liksom att betona det fysiska våldet. Men våld innebär allt som skadar, smärtar, skrämmar eller kränker offret. Det kan – utöver direkta fysiska eller psykiska övergrepp – även handla om materiella och ekonomiska faktorer, eller om passiva övergrepp såsom försummelse eller att förhindra att den utsatta personen får vitala behov tillgodosedda. Endast vetenskapen om att våldet kan komma att upprepas, är en form av psykiskt våld i sig.

Preventivt arbete

Vi noterar att staden avser att arbeta preventivt på olika nivåer; primär-, sekundär- respektive tertiärpreventivt. Det handlar om upplysning och attitydförändringar för att förebygga våldshandlingar, om insatser när våldet redan ägt rum, liksom om stöd till bearbetning av trauman etcetera. Även den som är vållande kan behöva insatser i syfte att förebygga att våldet upprepas på kortare eller längre sikt. I det preventiva arbetet måste fler personer erbjudas ökad kunskap om ämnet. Om kompetensen ökar finns anledning att tro att fler kommer att upptäcka signaler om våld i nära relationer.

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Vi anser att det är mycket viktigt att staden informerar om FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning, och att den i inledningen uppmärksammar att kvinnor och flickor med funktionsnedsättning ofta är utsatta för större risk, både inom och utom hemmet,

för våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande.

Artikel 6 handlar särskilt om kvinnor med funktionsnedsättning och deras utsatthet för flerfaldig diskriminering samt att det ska vidtas åtgärder för att garantera dem deras

fulla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter.

Artikel 16 handlar om rätten att inte utsättas för utnyttjande, våld eller övergrepp och beskriver statens skyldigheter att skydda personer med funktionsnedsättning både inom och utanför hemmet. Staten ska ta särskild hänsyn till könsbaserat våld och könsanpassa lämpliga åtgärder för att förhindra alla former av utnyttjande, våld och övergrepp.

Dessa åtaganden, som Sverige förbundit sig att följa sedan konventionen ratificerats och trätt i kraft 2009, gäller även på den kommunala nivån. Trots det saknas i stadens eget funktions-hinderpolitiska program *Stockholm – en stad för alla, Program för delaktighet för personer med funktionsnedsättning 2011-2016* rätten att inte utsättas för våld och övergrepp. Risken är stor att kvinnor, män, flickor och pojkar med funktionsnedsättning osynliggörs i stadens kvinnofrids- och våldspreventiva arbete om gruppen inte uppmärksammas tydligare i handlingsprogram och policydokument.

Vi anser att konventionen också ska utgöra ett av de dokument som ska vara vägledande för programmet.

Stadens prioriteringar

Då fokus i programmet är förebyggande arbete på olika nivåer är det viktigt att det finns en medvetenhet om konsekvenserna av hur olika stödsystem utformas. Barn med funktions-nedsättningar har en markant förhöjd risk att utsättas för våld, mobbning och kränkande behandling både i skolan och i hemmet. Brister stadens stöd till dessa barn och anhöriga ökar också risken att de utsätts för våld och övergrepp.

Definition av närstående

Vi konstaterar att definitionen av närstående enligt remissen skulle kunna inkludera den personal som arbetar med personer med funktionsnedsättning. Det bör dock klart framgå i definitionen att även olika personalgrupper kan ha en nära relation till en person i beroende-ställning.

Vi saknar vidare ett resonemang kring vad som gäller när en person i beroendeställning utsätts för våld eller hot om våld. – Vart ska den enskilde, eller personalen, vända sig om de ser missförhållanden? Vart ska de barn och vuxna med olika funktionsnedsättningar som utsätts för våld och övergrepp vända sig om de bor på t.ex. ett gruppboende? Och vem upplyser dem om deras rätt till fysisk och psykiskt integritet?

Mörkertal

I rapporten framhålls att mörkertalet är betydande då det gäller våld i nära relationer. Det är sannolikt att andelen fall som uppmärksammas, anmäls eller blir föremål för insatser, är ännu lägre då det gäller våld och övergrepp mot personer med

funktionsnedsättning.

En anledning till att särskilt lyfta fram personer med funktionsnedsättning som grupp i detta sammanhang är att en del – främst personer med vissa former av psykiska funktionsnedsättningar eller kommunikationssvårigheter – har svårare att förmedla vad som hänt och därmed kan få problem att få adekvat stöd av sin omgivning eller hos rättsväsendet²⁹. Personer med funktionsnedsättning har alltså även när de själva anmäler brott svårare att få stöd.

Vi vill också särskilt påtala vikten av könsneutrala formuleringar vad gäller problembilden. Det är viktigt för att brottsoffer som inte passar in i någon mall inte ska känna sig onödigt ifrågasatta.

Skyddat boende

Den som har blivit utsatt för våld kan behöva någon form av tillfälligt eller mer långvarigt skyddat boende. Vi vill särskilt betona att sådana boenden och kriscentrum måste vara tillgängliga för alla personer med någon form av funktionsnedsättning. Det behöver också finnas rutiner för hur eventuella behov av personlig assistans ska kunna tillgodoses.

Vi vill sammanfattningsvis framföra följande.

- Med hänvisning till stadens rapport *Trygghet i Stockholm år 2014* anser vi att gruppen personer med funktionsnedsättning ska vara prioriterad och särskilt omnämnas redan i inledningen.
- Personer med funktionsnedsättning utgör en särskilt utsatt grupp när det gäller våld i nära relationer. Våldet kan också ta sig andra uttryck och följer inte alltid samma mönster som presenteras i dokumentet. Vi anser därför att våld mot personer med funktionsnedsättning – i likhet med vad som föreslås vad gäller hedersrelaterat våld – ska redovisas i ett särskilt avsnitt.
- Att staden ska genomföra riktade satsningar för personer med funktionsnedsättning med tanke på deras förhöjda risk att utsättas för våld och övergrepp i nära relationer.
- Att staden i sina rapporter och undersökningar ska ha med bakgrundsvariabeln funktionsnedsättning och redovisa resultaten, bland annat i trygghetsmätningen.
- Att stadens kvinnofrids- och våldsförebyggande arbete ska rymma ett funktionshinder-perspektiv.
- Att kvinno- och brottsofferjourer samt skyddade boenden som staden ansvarar för eller stödjer ska vara tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

²⁹ Se t.ex. <http://www.brottsoffermyndigheten.se/nyheter/samre-rattstrygghet-for-barn-med-funktionsnedsattning>

- Att FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning ska utgöra ett av de dokument som ska vara vägledande för programmet.
- Att staden vid olika utbildnings- och informationsinsatser vad gäller våld i nära relationer ska uppmärksamma utsattheten för personer med funktionsnedsättning, samt de strukturella orsakerna till detta.

RFSU Stockholm

RFSU Stockholms yttrande daterat den 22 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

RFSU Stockholm tackar för att ha fått möjligheten att lämna kommentarer på programmet. RFSU är en partipolitiskt och religiöst obunden folkrörelse med uppgift att sprida en positiv, bejakande och öppen syn på samlevnads- och sexualfrågor. Vi arbetar med utgångspunkt i sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR) för ett jämlikt och jämställt samhälle där sexualitet är en källa till glädje och njutning i människors liv.

RFSU:s metoder syftar till att skapa samtal om sexualitet och att uppmuntra människor att själva reflektera över olika aspekter av sexualitet. Vi möter unga i skolan och på olika arenor, som till exempel fritidsgårdar, festivaler, häkten och HVB-hem. Vi jobbar alltid utifrån ett normkritiskt och intersektionellt perspektiv med fokus på frågor som ömsesidighet och rätten till sin egen kropp.

Sammanfattning

RFSU Stockholm välkomnar programmet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Det är positivt att programmet har alla stockholmare som målgrupp eftersom ett brett våldsförebyggande arbete med tidiga insatser är helt centralt för att förhindra våld på olika sätt. Detta är ett perspektiv som RFSU har i sin helhet i vårt dagliga arbete. Det är också positivt att förövare lyfts fram som en målgrupp för åtgärder.

Framförallt saknar RFSU Stockholm analysen att föreställningar om sexualitet ligger till grund för destruktiva könsroller och våld och att bred normkritisk sexualupplysning och sexualundervisning därför är en helt central del av det våldsförebyggande arbetet. Stockholms stad kan ta ett större ansvar för likvärdigheten i undervisningen och för att skolorna har kompetens att genomföra läroplanernas intentioner. Alla unga stockholmare måste få chans till samtal om ömsesidighet, samtycke och maskulinitetsfrågor.

Vi ser även utrymme för ökad tydlighet avseende HBTQ-personers livssituation. Faktumet att detta är en grupp som i betydligt större utsträckning än andra riskerar att utsättas för våld är en aspekt som bör beaktas i allt våldsförebyggande arbete.

Programmet kan stärkas i sin konkretion om vilka åtgärder som ska tas. Vi välkomnar målen att alla medarbetare ska nås av kunskapshöjande insatser och att den breda målgruppen stockholmare ska nås av information. Detta är en bra grund som ger goda förutsättning för att åstadkomma förändringar för målgrupperna. Målen och delmålen kan kompletteras så att de avspeglar målsättningen att nå konkreta effekter

av insatserna, det vill säga att förebygga våld och ge stöd till utsatta.

Maskulinitetsnormer och förekomst av våld

Det är positivt att maskulinitetsnormer nämns som en orsak till det våld unga möter, bland annat i skolorna. Vi saknar däremot kopplingarna mellan föreställningar om sexualitet och destruktiva normer om hur man bör vara som kille eller man. Det är helt centralt att våga prata om föreställningar om sexualitet och lust som en del av arbetet med att förebygga sexuella trakasserier och annat våld i skolorna och på andra arenor. Alla vuxna i barns och ungas närhet behöver kunna bemöta de frågor unga har om sexualitet och normer kring detta.

De verksamheter dit killar och män kan vända sig med sina frågor är också viktiga i det förebyggande arbetet. Exempelvis Killfrågor, mansmottagningarna, PrevenTell och KASTverksamheten, som riktar sig till köpare av sexuella tjänster, behöver få säkrade resurser.

Skola och förskola

RFSU Stockholm saknar sexualundervisningens roll i skolorna och den kompletterande sexualupplysningen som en del av arbetet med att bryta könsroller, stereotypa idéer om vem som har rätt eller saknar rätt till kroppslig integritet. Det går inte att bortse från idéer om sexualitet och könsroller för att komma till rätta med både sexuella trakasserier, sexuella ofredanden och annan våldsproblematik.

Sexuella trakasserier är vanligt i skolan och påverkar arbetsmiljö, elevers skolprestationer, relationer, självbild, sexualitet och hälsa. Sexuella trakasserier är ord eller handlingar av sexuellt slag som gör att den som utsätts känner sig kränkt, rädd eller på annat sätt illa till mods och som sker på en skola, högskola eller arbetsplats. Enligt Friendsrapporten 2016 uppgår 12% av tjejerna och 6% av killarna att de utsatts för sexuella trakasserier av någon på skolan det senaste året.

Idag sker även en stor del av denna typ av kränkningar på nätet. Enligt Friends nätrapport 2016 uppgår en tredjedel av de tillfrågade unga att de utsatts för nätkränkningar det senaste året. Var tredje tjej och var fjärde kille uppgår att de utsatts för sexuella trakasserier på nätet under det senaste året.

Alla unga ska nås av kvalitativ sexualupplysning och normkritiska samtal i skolan. Lärare måste ges verktyg för att kunna diskutera frågor om normer kring könsroller, våld, sexuellt samtycke och gränssättning. Lärare och fritidspersonal ska därför erbjudas kompetensutveckling inom normkritisk sexualundervisning. Att bemöta det våld och sexuella trakasserier som unga möter på nätet måste också ingå i kompetensen hos skol- och fritidspersonal.

Genomförandet av sexualundervisningen åligger skolorna och rektor och lärare. Men kommunerna och skolans huvudmän måste ta ett större ansvar för likvärdigheten i undervisningen och för att skolorna har kompetens att genomföra läroplanernas intentioner. Det kan de exempelvis göra genom central samordning och fortbildning.

Civila samhällets roll

Det är positivt att civila samhällets aktörer framhålls som en partner i det förebyggande arbetet. Delmål 2.4 att "Staden samverkar med idéburen sektor i syfte att nå personer och grupper som inte kommer i kontakt med stadens egna verksamheter" bör vidgas och inte enbart handla om att nå fler grupper. Staden bör

samverka med det civila samhällets aktörer för att dra nytta av civilsamhällets erfarenhet och metoder för att prata om relationer, ömsesidighet, och diskutera destruktiva könsroller och gränssättning. RFSU Stockholm har utvecklat metodmaterial även för att nå unga på andra arenor än i skolan, till exempel på fritidsgårdar, häkten och på HVB-boenden. Vi har också särskilda metoder för att prata sex och samlevnad på teckenspråk, på lättare svenska, samt med personer med kognitiva funktionsvariationer.

RFSU Stockholm och andra organisationer i civila samhället behöver också ekonomiskt stöd för att kunna fortsätta utveckla nya metoder för att bedriva normkritiskt arbete, särskilt för att nå personer med en sexualitet i riskzon och för att förebygga sexuella övergrepp.

Förebyggande insatser på olika arenor

RFSU Stockholm delar problembeskrivningen i programmet men saknar tydlighet i åtgärderna. Delmålen för det förebyggande arbetet mot målgruppen ”alla stockholmare” lyder att ”Riktad information om stöd och hjälp till unga stockholmare sprids via de arenor och verksamheter som de deltar i och besöker” (delmål 2.2 och 2.3). ”Stöd och hjälp” kan här uppfattas som att informationen ska rikta sig mot redan våldsutsatta, medan RFSU Stockholms erfarenhet är att förebyggande insatser måste komma i ett tidigt skede, för att utmana normer kring sexualitet, kroppslig integritet och könsroller innan övergreppet skett.

Det förebyggande arbetet och informationsinsatser måste därför riktas bredare för att nå hela befolkningen. Sexualupplysning i olika former måste nå barn, unga vuxna och vuxna, anpassat till olika målgrupper. Vården och ungdomsmottagningarna är viktiga mötesplatser för samtal, och ska vara tillgängliga, men även idrotten och föreningslivet i stort.

Nyanländas och asylsökandes rätt till sexualundervisning

Nyanlända och asylsökande unga är en grupp som ofta inte fått möjlighet till sexualundervisning tidigare. Frågor om kön, sexualitet, jämställdhet, sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter behöver integreras och göras obligatoriskt i SFI-undervisningen. Många nyanlända vuxna kommer från länder utan eller med mycket begränsad sex- och samlevnadsundervisning. Många av dem har barn som får sex- och samlevnadsundervisning i skolan och behöver kunskaper för att kunna stötta sina barn.

Barn och ungdomar på HVB-hem är en bortglömd grupp. Deras behov av sex- och samlevnadsundervisning förbises ibland helt. I andra fall är den undervisning som ges undermålig. Olika sexualvanestudier, men även Skolinspektionen, visar att unga som befinner sig i en socialt utsatt position är extra sårbara när det gäller sexualitet. Barn och unga som placeras på HVB-hem har svårare än andra att värna sin integritet, sin kropp och sin sexualitet. Rutiner saknas också för hur personalen på HVB-hem ska agera om sexuella övergrepp inträffar.

I fråga om hedersrelaterat våld riskerar redan utsatta personer som placeras på ett skyddat boende att gå miste om den sexualundervisning de annars skulle få tillgång till i till exempel skolan. En del av hedersvåldets mekanismer är att individen själv inte bestämmer över sin egen kropp och sexualitet och det är av största vikt att de som utsätts- eller riskerar att utsättas för detta nås sexualundervisning med fokus på rätten till sin egen kropp och sexualitet. RFSU är en viktig aktör när det gäller att kunna nå

grupper som inte får tillgång till sexualundervisning genom skolan.

Tips på material

Som skrivits ovan arbetar RFSU Stockholm förebyggande i skolan om bl.a. könsroller, våld, sexuellt samtycke och gränssättning. Vi vill därför tipsa om en del material som ligger till grund för det arbetet och som även finns på lättare svenska:

<http://www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/RFSU-material/Sidbank/Metod-ochhandledning/Vill-du/>

<http://www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/RFSU-material/Sidbank/Metod-ochhandledning/Att-arbeta-med-sexuella-trakasserier-i-skolan/>

<http://www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/Sexualundervisning-pa-lattare-svenska/>

TRIS – Tjejers rätt i samhället

TRIS – Tjejers rätt i samhällets yttrande daterat den 24 november 2016 har i huvudsak följande lydelse.

TRIS- tjejers rätt i samhället välkomnar förslaget till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat förtryck och våld (HRV). TRIS anser vidare att det är av särskild betydelse att HRV lyfts enskilt och att detta får samma tyngd som våld i nära relationer.

Vi vill dock lyfta några särskilda punkter som vi anser att programmet bör innehålla;

- **Åtgärder när det gäller könsstämpning.** I programmets nuvarande form så nämns könsstämpning ytterst lite. Då könsstämpning är en utbredd problematik och att det är tydligt kopplat till hedersrelaterade normer och värderingar gör att det naturligt bör komma med i programmet. Exempelvis kan det lyftas att socialtjänst, skola, förskola och andra aktörer ska utbildas i könsstämpning och i hur man ser varningssignaler när en flicka är könsstämpad samt om hon riskerar att bli. Vidare vilka åtgärder ex. skola och förskola ska vidta vid misstanke. Könsstämpning bör också komma in i centrala begrepp.
- **Att i texten om HRV på sidan 8-9** referera till Stockholms stad rapport från 2009; oskuld och heder av bl.a. Astrid Schlytter istället för tidigare Ungdomsstyrelsens (idag MUCF).
- **Att i texten om HRV på sidan 8-9** inte endast lyfta den fysiska oskulden utan också den sociala oskulden. Alltså att det inte enbart handlar om att den ”fysiska oskulden” bibehålls utan också att flicka agerar oskuldsfullt och inte får ett rykte som säger annat. Läs; *Om kravet på oskuld. En studie om flickors respektive pojkars föreställningar* av Mariet Ghadimi
- **Att i texten om hedersrelaterat förtryck och våld på sidan 8-9 lägga till;** Intellektuell funktionsnedsättning som särskild sårbarhetsfaktor. Just nu nämns HBTQ-personer som särskilt sårbara, vilket de mycket riktigt är. Dock är även gruppen personer med intellektuell funktionsnedsättning som utsätts för HRV mycket utsatt. En faktor är att de ofta mycket

isolerad från samhället då exempelvis familjemedlemmar/släkt ofta blir gode män/personliga assistenter. Vidare riskerar personer med intellektuell funktionsnedsättning att giftas bort i vilseledande äktenskap.

Läs mer om detta i TRIS rapport; http://www.tris.se/wp-content/uploads/2013/11/TrippeltUtsatt_TRIS-1.pdf

Vidare att personer med intellektuell funktionsnedsättning omnämns generellt i programmet, exempelvis att yrkesverksammas kunskap ökar gällande målgruppen.

- **Pojkars situation i en hedersrelaterad kontext** bör särskilt belysa utifrån både en offer och förövare. Pojkar i en hederskontext förväntas och har tillåtelse att kontrollera och utöva våld mot närstående kvinnliga släktingar (exempelvis systrar). Vidare riskerar pojkar och unga män utsättas för HRV om de inte upplever kollektivets förväntningar (ex. annan sexualitet/tillsammans med fel flicka/inte agerar manligt enligt normen). Läs mer om detta i Astrid Schlytter och Devin Rexvids bok; *Mäns heder- att vara både offer och förövare*.
- **Orosanmälningar gällande barn och unga.** Enligt nya föreskrifter (SOFs: 2014:4) ska socialnämnden när de får kännedom om att ett barn utsatts för eller bevittnat våld eller andra övergrepp mot närstående ska nämnden utan dröjsmål inleda en utredning. Den som berörs av en sådan utredning ska, om inte särskilda skäl talar mot det, genast underrättas om att en utredning har inletts. Ett sådant skäl är när det gäller fall av hedersrelaterat våld kan socialnämnden i dessa fall behöva tala med

Varken hora eller kuvad

Varken hora eller kuvads yttrande daterat den 31 oktober 2016 har i huvudsak följande lydelse.

Sida 8, stycke 1:

Nej, det saknas inte statistik för hur många som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck i Sverige. Carin Götblads utredning lades fram 2014 och anger antalet till drygt 100 000 ungdomar. Detta rör visserligen bara gruppen ungdomar men det är även fallet för den studie som togs fram av Myndigheten för Ungdoms- och civilsamhällesfrågor (dåvarande Ungdomsstyrelsen) 2009.

Vi vill också hänvisa till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som genomfördes av Varken Hora eller Kuvad i Stockholm under årsskiftet 2015-2016. Där finns aktuell statistik rörande åldersspannet 12-55 år som rör situationen just i Stockholm och 1200 - bland barn och unga i Göteborgs utsatta förorter.

Sida 8, stycke 2:

Mödomshinneoperationer är något som dessvärre praktiserats på vårdcentraler i Stockholm. Det bör vara värt att ta upp den frågan på ett mer konkret sätt för att ge en

korrekt problembild. Vi vill också påpeka att könsstympning förekommer i viss utsträckning i Sverige men att det även händer att den utförs utomlands mot barn som är svenska medborgare.

Sida 9, stycke 1:

Vi menar att skrivningen om HBTQ-personers utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck är allt för vag. HBTQ-personer (HBTQA-personer egentligen eftersom asexuella personer också är en grupp som drabbas i det fördolda) riskerar inte bara att tvingas till giftermål i heterosexuella förhållanden. De riskerar också att hotas, förföljas, förskjutas, utsättas för våld eller till och med mördas. Detta är ett välkänt faktum som inte bara kan reduceras till att handla om att denna grupp riskerar att giftas bort.

Sida 9, stycke 2:

Precisera vilkas överträdelser av normer som riskerar leda till olika typer av straff. Man kan i detta sammanhang få för sig att det enbart handlar om HBTQ-personer och så är inte fallet. Alla typer av normöverträdelser riskerar att mötas med repressalier för människor som lever i en hederskontext. Speciellt drabbad är, som ni helt riktigt påpekar tidigare i texten, unga tjejer och killar samt HBTQ-personer.

Sida 9, stycke 4:

Vi instämmer helt i att ett antirasistiskt och feministiskt förhållningssätt är nyckeln till att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. Vi i Varken Hora eller Kuvad har under mer än 11 år arbetat med just detta förhållningssätt. Vad vi förvånas över är att skolorna och fritidsgårdarna inte nämns som arenor för att arbeta med dessa frågor. Under vår tid som verksam förening är dessa de arenor vi har valt för att nå ut. Vi menar att ungdomar är de som är lättast att påverka i sina värderingar och tankar kring, demokrati, mänskliga rättigheter, normer om heder, maskulinitet, patriarkalt beteende och fördomar. Vi menar att det vore bra om även skolornas roll gavs en plats i detta stycke, folkhögskolorna, liksom Svenska för invandrare (SFI) och asylboendena.

Sida 11, punkt 1, Målgrupper:

Alla Stockholmare är den första målgruppen. Det tycker vi är utmärkt som definition men frågan är vad alla stockholmare är mål för? ”För informationsarbete för att upplysa om våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck och könsmaktsordningen”, menar vi vore en viktig precisering att göra här.

Sida 11, punkt 3:

Eftersom barn är en vag definition (om än glasklar i legal mening) menar vi att det vore bra att ändra skrivningen i rubriken till ”Barn och unga”. Det specifika utövandet av hedersrelaterat våld och förtryck börjar i regel efter att en flicka haft sin första menstruation och därmed kan betraktas som ”vuxen”. Den specifikt mest utsatta gruppen är unga tjejer mellan cirka 12 och 25 år, det vill säga från första

menstruationen till ett eventuellt giftermål. Därför är det relevant att specificera i detta fall.

Sida 11, tillägg:

Det vore önskvärt att en punkt också behandlar målinriktade insatser till personer som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Med stöd bland annat av Varken Hora eller Kuvads kartläggning *Elvahundra* och Tolvhundra vet vi att det finns en omfattande problematik med att människor så att säga hamnar i skarven. De lever i en hederskontext och riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck men vi vet inte om de redan är utsatta eller riskerar att bli det. I *Elvahundra* visas tydligt att de drabbade koncentreras rent geografiskt i hög utsträckning till socioekonomiskt utsatta och segregerade områden i våra förorter. Vi menar att det behövs punktinsatser där för att uppmärksamma, hjälpa och stödja dem som löper risk att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck.

Föräldrarna ska man inte glömma. Utbildningsinsatser för föräldrar. Skolan och förskolan spelar en viktig roll här.

Sida 16-17, Skola och förskola:

Inom Stockholm stad finns ett antal religiösa friskolor etablerade. Religiösa friskolor är en bärare och reproducent av hederskulturella värderingar. Vi menar att det vore önskvärt att Stockholm stad skärpte tillsynen av dessa friskolor på ett sådant sätt att deras roll som reproducent av hedersrelaterat våld och förtryck inte var möjlig. Vår högsta önskan vore att religiösa friskolor förbjöds i lag men vi inser att detta är en annan fråga som regleras på en annan politisk nivå. Segregation och utanförskap styckes av dessa privata och religiösa skolor. liksom könssegregationen ska inte höra hemma i Sverige.

Ett uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck är också att ungdomar i skolåldern inte tillåts delta i vissa delar av skolundervisningen så som ämnet *Idrott och hälsa* eller delämnena i *Biologi* så som sexualkunskap eller *Samhällskunskapens Religionsundervisning*. Vi menar att staden bör ha som mål och princip att varje elev ska delta i alla skolämnens samtliga delar och moment i enlighet med skollagen. Detta innebär som vi ser det att staden måste vara beredd att i större utsträckning ta till verk samma metoder för att tillse att skollagen efterföljs, så som förordnande om hämtning i de fall där det handlar om elever som regelbundet uteblir, eller tvingas utebli, från viss ämnesundervisning eller vissa moment av ämnesundervisningen.

Sida 18, Samverkan med idéburen sektor:

I stycket ges uttryck för att staden ska samverka med föreningar, religiösa samfund med flera för att ”nå människor och grupper som i regel inte kommer i kontakt med stadens verksamheter”. Detta är en skrivning som vi totalt motsätter oss i en del. Vi menar att staden inte bör förlita sig på de religiösa samfundens samverkan i syfte att nå människor och grupper som i regel inte nås av stadens verksamhet. Detta eftersom de religiösa samfunden är en instans i samhället som i mångt och mycket fungerar

antidemokratiskt, antifeministiskt, funkofobt, homofobt och i vissa fall rent rasistiskt. Att i arbete för de rakt motsatta värdena, demokrati, feminism, tillgänglighet, friheten att älska vem man vill och antirasism, förlita sig på religiösa samfund är verkligen att sätta bocken som trädgårdsmästare. De religiösa samfunden fungerar som reproducent av hedersnormer. Därför kan de i regel inte vara en instans att förlita sig på när det gäller att motverka hedersnormer. En dialog med samfunden är alltid positiv. Däremot innebär inte det att det är acceptabelt att se dem som en del av en lösning.

Sida 20-21:

Under rubriken ”Att vara utsatt för våld” räknas en rad grupper upp som kan anses särskilt sårbara. Bland dem nämns personer med funktionsnedsättning, äldre, personer med missbruksproblematik, HBTQ-personer personer med utländsk härkomst och personer som lever i en hederskontext. Detta innebär att personer som lever i en hederskontext, det vill säga riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck, skiljs ut som en grupp när det i själva verket är tvärtom. Hederskontexten är inte en grupp bland dessa andra grupper som räknas upp, alla de uppräknade grupperna kan innehålla personer som lever i en hederskontext. Hederskontexten måste läggas som ett raster över samtliga dessa grupper då personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck kan finnas inom samtliga uppräknade grupper. Hela detta avsnitt bör omarbetas.

Generella synpunkter:

Tanken med detta program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är att behandla båda dessa strukturella problem på ett likvärdigt sätt. Eller så borde åtminstone vara fallet. Vår upplevelse när vi tar del av detta dokument är emellertid en annan. Om vi fick gissa var tanken från början att ta fram ett program mot våld i nära relationer och att händelser i samhället och yttre faktorer gjorde att man valde att även inkludera hedersrelaterat våld och förtryck. Det vore åtminstone en godtagbar förklaring till de brister vi ser i förslaget till program.

Vi ser det som att det hedersrelaterade våldet och förtrycket har satts på undantag i programmet till förmån för det som handlar om våld i nära relationer. Huruvida detta är medvetet eller omedvetet låter vi vara osagt men det faktum att man inte ens i detta program har ansträngt sig för att hitta alla tillgängliga rapporter och fakta i ämnet, hedersrelaterat våld och förtryck, gör oss undrande. Självklart går det att anlägga en syn på hedersrelaterat våld och förtryck som reducerar dessa mekanismer till att endast vara en del av könsmaktsordningen. Emellertid anläggs i programförslagets inledning en ton som anger att man har ansatsen att se hedersrelaterat våld och förtryck som en särkopplad mekanism som har starka likheter med, men andra funktioner, uttryck och mekanismer, än våld i nära relationer. Tyvärr är detta en ansats man inte klarar av att hålla i mer än under programförslagets inledning vilket är beklagligt.

Vår önskan är att Stockholm stad innan ett framläggande av ett skarpt förslag till kommunfullmäktige för en mer djupgående dialog beträffande de delar av programmet som rör hedersrelaterat våld och förtryck och att denna dialog sker med de

organisationer i stadens omedelbara närhet som arbetar med just dessa frågor. Här finns utöver Varken Hora eller Kuvad även Origo, Kruton, Kvinnors Rätt och Glöm aldrig Pela och Fadime.

Reservationer m.m.

Arbetsmarknadsnämnden

Reservation anfördes av Per Henriksson (L) enligt följande.

Att som svar på remissen anför följande:

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskilda individens behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Det som däremot främst oroar oss är den påtalade bristen på barnrättsperspektiv. Eftersom det ofta är barn och unga som är utsatta för hedersförtryck tycker vi det är märkligt att de inte omnämns redan i inledningen. Även de bör beaktas som våldsutsatta barn och inte ”barn med särskilda behov” vilket står i skrivelsen.

Inte heller finns något särskilt omnämnande av personer med funktionsnedsättning eller äldre personer som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Särskilt personer med funktionsnedsättning är extra sårbara och isolerade, i synnerhet om deras assistenter är familjemedlemmar och det finns risk för tvångsäktenskap. Då måste också insatserna för att hjälpa den utsatte vara tydliga.

Vidare nämns ingenting om barnäktenskap eller risken för att föras ut ur landet och bli bortgift. Vi anser dessutom att analysen om att det ofta är syskon som utövar våld mot syskon saknas. Ska man kunna förstå komplexiteten bakom hedersförtrycket och om rätt åtgärder ska kunna vidtas måste denna insikt och kunskap bland myndighetsutövande personal finnas.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkandet i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning

kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid, som till exempel målet om när det på stadens webbplats ska finnas lättillgänglig information på flera språk om vart vuxna och barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan vända sig. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra.

Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Det är också märkligt att de organisationer inom civilsamhället som arbetar med barn och unga som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, som t.ex. Riksföreningen Glöm aldrig Pela och Fadime, TRIS (tjejers rätt i samhället) och föreningen Varken Hora eller Kuvad inte fått vara remissinsatser och inkomma med sina kunskaper och erfarenheter i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck.

Särskilt uttalande gjordes av Johanna Sjö m.fl. (alla M) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Vi instämmer i övrigt i förvaltningens svar om att även att samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete.

Fastighetsnämnden

Reservation anfördes av Richard Bengtsson m.fl. (alla L) och Henrik Sjölander m.fl. (alla M) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans i målen står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande

överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Kulturnämnden

Reservation anfördes av Rasmus Jonlund m.fl. (alla L) och Sophia Granswed m.fl. (alla M) enligt följande.

1. delvis bifalla förvaltningens förslag, samt
2. i övrigt anför följande:

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på

Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Service-nämnden

Särskilt uttalande gjordes av Henrik Sjölander m.fl. (alla M) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

I övrigt anser vi även att samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete.

Socialnämnden

Reservation anfördes av Andréa Ström m.fl. (alla M) och Isabel Smedberg Palmqvist m.fl. (alla L) enligt följande.

Vi yrkar på att socialnämnden ska

1. Delvis bifalla förvaltningens förslag
2. I övrigt anför följande

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet. Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i nämnden leds av Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi

saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Utbildningsnämnden

Reservation anfördes av Lotta Edholm (L) enligt följande.

Att delvis bifalla förvaltningens förslag till beslut.

Att därutöver anföras:

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan konstatera att det i programmet saknas förslag för genomförande. Inga handlingsplaner finns och inte heller någon förklaring om när sådana ska tas fram eller av vem. I ett program som är relativt övergripande och ospecifikt är detta nödvändigt. För att programmet ska kunna förverkligas krävs att det redan vid beslut finns en plan för genomförande.

Vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskilda individens behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Det är positivt att programmet slår fast att alla vuxna i skolan måste ha kunskaper om ”jämskillighet, hur normer kan begränsa människors tillvaro, och hedersrelaterat våld och förtryck”. Däremot saknar programmet tydliga skrivningar om hur de vuxna i skolan också måste ha en tydlig skyldighet att gripa in om de misstänker att något barn far illa. Det saknas också skrivningar om vikten av samverkan mellan skola och socialtjänst. Samarbetet mellan skolan och socialtjänsten måste utvecklas. Unga flickor och pojkar som lever i en hederskultur måste kunna fångas upp och erbjudas stöd.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkandet i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Även om programmet

nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Det är förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Särskilt uttalande gjordes av Cecilia Brinck (M) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete. Det bör även tydliggöras vilket ansvar Staden som arbetsgivare har i frågan om stöd till anställda som blivit utsatta för våld.

Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck, det är därför bekymmersamt att utomstående aktörer saknas i programmet.

Äldrenämnden

Särskilt uttalande gjordes av Sofia Modigh (KD), Dennis Wedin m.fl. (alla M) och Ann-Katrin Åslund (L) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att socialförvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld

och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Beträffande det remitterade förslaget till Program om våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck vill vi särskilt belysa äldreperspektivet. Recent forskning visar med all tydlighet att äldre generellt och i synnerhet äldre kvinnor som utsätts för sexuellt våld har svårare att få hjälp på grund av omgivningens okunskap.

I det nämnda programmet hänvisas förvisso till en studie om våldsutsatthet och hälsa vilken visade att hjärtinfarkt är två till fyra gånger vanligare hos kvinnor i åldern 56-74 år, som varit utsatta för våld, än hos dem som inte har varit det. Äldre kvinnor påverkas av flera av de i rapporten omnämnda faktorer som gör dem extra sårbara vid våldsutsatthet.

Som ansvarskännande äldrepolitiker måste vi belysa att problematiken hos äldre kvinnor ofta är av speciell art eftersom de känner att de får skylla sig själva eller för att de tycker det är jobbigt att prata om exempelvis sexuellt våld. Om detta nämns inget i vare sig rapporten eller i äldreförvaltningens svar.

Ett kompetent och respektfullt bemötande hos de olika aktörer som kommer i kontakt med våldsutsatta äldre kvinnor är viktigt. Lika viktigt är att personalen genom ett lyhört förhållningssätt upptäcker tidiga tecken på att allt inte står rätt till och förmår agera utifrån det. Utbildning är i sammanhanget viktig för att personalen ska våga fråga om våld.

De synpunkter som våra allianskollegor i socialnämnden framfört i sitt förslag till beslut anslutar vi oss till.

Det är förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas

av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck.

Bromma stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Jan Tigerström m.fl. (alla M) och Jonatan Ohlin (L) enligt följande.

Delvis bifalla förvaltningens förslag och i övrigt anför följande:

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejaskas. Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt

tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet. Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i nämnden leds av Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Risk - och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Enskede-Årsta-Vantörs stadsdelsnämnd

Särskilt uttalande gjordes av Gustav Johansson m.fl.(alla M) och Peter Backlund (L) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete. Det bör även tydliggöras vilket ansvar Staden som arbetsgivare har i frågan om stöd till anställda som blivit utsatta för våld.

Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck, det är därför bekymmersamt att utomstående aktörer saknas i programmet.

Farsta stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Lars Jilmstad m.fl. (alla M) och Peter Öberg (L) enligt följande.

1. Stadsdelsnämnden överlämnar delvis förvaltningens tjänsteutlåtande som svar på remissen av förslag till program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck 2017-2020.
2. Nämnden föreslår att förslaget till program omarbetas enligt nedan innan det fastställs av kommunfullmäktige.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att socialförvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområden. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligare i en del områden än i andra och hänger ofta ihop med ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde.

Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet. Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i socialnämnden leds av Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi och psykisk hälsa måste även tydliggöras i programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Hägersten-Liljeholmens stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Abit Dundar m.fl. (alla L) och Anette Hellström m.fl. (alla M) enligt följande.

Att som svar på remissen anföra följande.

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan konstatera att det i programmet saknas förslag för genomförande. Inga handlingsplaner finns och inte heller någon förklaring om när sådana ska tas fram eller av vem. I ett program som är relativt övergripande och ospecifikt är detta nödvändigt. För att programmet ska kunna förverkligas krävs att det redan vid beslut finns en plan för genomförande.

Vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet 'behov' vid stödsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskilda individens behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att 'pojkar och män' kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld i nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid, som till exempel målet om när det på stadens webbplats ska finnas lättillgänglig information på flera språk om vart vuxna och barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan vända sig. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Hässelby-Vällingby stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Jennyfer Redin m.fl. (alla M) och Helen Jäderlund Eckardt m.fl. (alla L) enligt följande.

Förslag till beslut:

Att i huvudsak bifalla förvaltningens förslag till beslut
samt i övrigt anföras följande

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete

med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet. Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i nämnden leds av Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild.

Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Kungsholmens stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Henrik Sjölander m.fl. (alla M) och Maria Johansson m.fl. (alla L) enligt följande.

1. delvis bifalla förvaltningens förslag, samt
2. i övrigt anförda följande:

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejaktas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkreta, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet, i alla åldrar och oavsett funktionsförmåga.

Kvinnor med funktionsnedsättning är i minst lika hög grad som kvinnor utan funktionsnedsättning utsatta för våld eller hot om våld. I programmet nämns visserligen personer med funktionsnedsättning, men ej som kvinnor och män. Denna ofta förekommande avsexualisering är en viktig förklaring till att dessa brott många gånger tar längre tid att upptäcka, till den okunskap som fortfarande finns inom rättsväsendet samt till att det tar längre tid för kvinnor med funktionsnedsättning att ta sig ur en våldsam, destruktiv relation.

Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans i målen står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk - och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Norrmalms stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Petra Gardos Ek m.fl. (alla M) och Olov Lindquist (L) enligt följande.

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan konstatera att det i programmet saknas

förslag för genomförande. Inga handlingsplaner finns och inte heller någon förklaring om när sådana ska tas fram eller av vem. I ett program som är relativt övergripande och ospecifikt är detta nödvändigt. För att programmet ska kunna förverkligas krävs att det redan vid beslut finns en plan för genomförande.

Vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskilda individens behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid, som till exempel målet om när det på stadens webbplats ska finnas lättillgänglig information på flera språk om vart vuxna och barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan vända sig. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Rinkeby-Kista stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Aleks Sakala m.fl. (alla M) och Burhan Yildiz m.fl. (alla L) enligt följande.

1. Delvis avslå förvaltningens förslag.

2. I övrigt anföra:

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att socialförvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandat-period, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstads-område. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet. Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i nämnden leds av

Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk- och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Skarpnäcks stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Kristina Lutz m.fl. (alla M) och ledamot Jessica Sjönell (L) enligt följande.

Att som svar på remissen anför följande.

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan konstatera att det i programmet saknas förslag för genomförande. Inga handlingsplaner finns och inte heller någon förklaring om när sådana ska tas fram eller av vem. I ett program som är relativt övergripande och ospecifikt är detta nödvändigt. För att programmet ska kunna förverkligas krävs att det redan vid beslut finns en plan för genomförande.

Vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskildes behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära

relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid, som till exempel målet om när det på stadens webbplats ska finnas lättillgänglig information på flera språk om vart vuxna och barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan vända sig. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Skärholmens stadsdelsförvaltning

Reservation anfördes av Cecilia Carpelan m.fl. (alla L) och Elisabeth Johnson m.fl. (alla M) enligt följande.

Att som svar på remissen anför följande.

Det är bra att det skapas ett program för arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Men vi kan konstatera att det i programmet saknas förslag för genomförande. Inga handlingsplaner finns och inte heller någon förklaring om när sådana ska tas fram eller av vem. I ett program som är relativt övergripande och ospecifikt är detta nödvändigt. För att programmet ska kunna förverkligas krävs att det redan vid beslut finns en plan för genomförande.

Vi kan också konstatera att programmet är förhållandevis övergripande och detaljfattigt. Till exempel måste begreppet ”behov” vid stödinsatser brytas ned, så att det blir tydligt både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte. Det kan handla om ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skolan och annat. Det bör också göras bedömningar kring den egna förmågan att bedöma hoten och om det finns risk för suicid. Det är också viktigt att specificera att skyddat boende ska ges efter den enskilda individens behov och situation, inte efter vilken ekonomi den enskilda stadsdelen har.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas

av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld i nära relationer som har gjorts, till exempel av Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vad gäller övriga detaljer i programmet saknar vi hänvisning till den kartläggning som gjordes av hedersrelaterat våld och förtryck som gjordes i Stockholms stad år 2009. Vi saknar siffror för hur många misshandelsbrott mot män över 18 år som har gjorts i Stockholms stad (även om siffrorna som finns troligen har ett stort mörkertal). Vi konstaterar att många av målen har onödigt lång genomförandetid, som till exempel målet om när det på stadens webbplats ska finnas lättillgänglig information på flera språk om vart vuxna och barn som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck kan vända sig. Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Spånga-Tensta stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Ole-Jörgen Persson m.fl. (alla M) och Bengt Porseby (L) enligt följande.

1. Delvis bifalla förvaltningens förslag
2. I övrigt anför följande

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära

relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet.

Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Det är anmärkningsvärt att en majoritet som i nämnden leds av Miljöpartiet, ett parti som länge med den äran har hållit fanan högt för att hjälpa utsatta män, inte levererar när det har möjligheten”.

Särskilt uttalande gjordes av Anna Jonazon m.fl. (alla S), Sus Andersson m.fl. (alla MP) och Rashid Mohamed (V) enligt följande.

Vi ser positivt på att ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck tagits fram. Stadsdelsförvaltningen i Spånga Tensta har sedan tidigare arbetat med att utveckla arbetet och har höjt kompetensen internt för att tidigt upptäcka och hjälpa människor som drabbats av våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck. Ett arbete som kommer att fortsätta och stärkas av att det finns ett organiserat arbete inom hela staden genom programmet.

Det är centralt att olika aktörer samverkar för att upptäcka och beivra alla former av våld och kränkningar i nära relationer – internt i staden men också externt: med polisen, hälso- och sjukvården och exempelvis lokalt föreningsliv.

För att komma åt problemen behövs öppen dialog. Nya verktyg behöver utvecklas för detta, för att skapa vägar ut ur mycket svåra familjesituationer utan att skapa låsningar.

Enligt förslaget ska stadsdelsnämnderna erbjuda stöd till personer som utövar våld. Metodutveckling bör ske centralt och i nära samarbete med forskning för att säkerställa att evidensbaserade metoder används.

Södermalms stadsdelsnämnd

Särskilt uttalande gjordes av Anders Göransson m.fl. (alla S), Anna-Klara Müntzing m.fl. (alla MP) och Birgitta Sevefjord (V) enligt följande.

Vi noterar att ärendet också har remitterats till bl.a. Kommunstyrelsens råd för funktionshinderfrågor.

Vi vill ändå gärna redan från Södermalms stadsdelsnämnd komplettera med de synpunkter på programförslaget som framförs i protokollet från sammanträde med Södermalms råd för funktionshinderfrågor (Ärende 41) och som vi tycker är viktiga att beakta i det fortsatta programarbetet mot våld i nära relationer.

Särskilt uttalande gjordes av Filip Solsjö m.fl. (alla M), Anne-Lie Elfén m.fl. (alla L) enligt följande.

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete. Det bör även tydliggöras vilket ansvar Staden som arbetsgivare har i frågan om stöd till anställda som blivit utsatta för våld.

Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck, det är därför bekymmersamt att utomstående aktörer saknas i programmet.

Älvsjö stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Torbjörn Erbe m.fl. (alla M), Jan Bressler (L) och Evy Kjellberg (C) enligt följande.

1. Delvis bifalla förvaltningens förslag
2. I övrigt anföras följande

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete. Det faktum att kompetens från utomstående aktörer saknas i programmet är också bekymmersamt. Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck.

Då majoriteten inte heller gett uttryck för att handlingsplaner ska upprättas, efterfrågar vi konkretion, analys samt en genomförandeplan i programmet. Till exempel måste begreppet "behov" vid stödinsatser brytas ner, så att det blir tydligt

både vem eller vilka som utgör hot och de risk- och sårbarhetsfaktorer som finns för den utsatte.

Det handlar även om att problematisera utmaningarna i Stockholms ytterstadsområde. Ett systematiskt förtryck av kvinnor är vanligt förekommande i områdena och därtill föreligger ett socioekonomiskt utanförskap. Unga kvinnor blir offer för hederskulturen, men även pojkar blir både förövare och offer när då de tvingas upprätthålla hedersnormer. Kvinnor och män som söker en fristad i Sverige ska inte mötas av samma förtryck som de en gång flydde ifrån.

Våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är något som kan drabba människor av olika könsidentitet och i alla åldrar. Även om våldet oftast utövas av män och det oftast är kvinnor som drabbas är det viktigt att inte fastna i det normtänkande i arbetet med att hjälpa dem som utsätts. Därför är det viktigt att ett program som detta genomsyras av normkritiskt tänkande. Vi saknar tydlighet kring detta i programmet. Även om programmet nämner män som utsätts för våld i nära relationer och unga män som utsätts för hedersrelaterat våld är det inte tillräckligt tydligt och genomsyrar inte programmet på det sätt som det borde. Det bör också stå att ”pojkar och män” kan utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck. Vi kan dessutom konstatera att i listan över referenslitteratur finns inget av den forskning kring män som utsätts för våld nära relationer som har gjorts, till exempel på Göteborgs och Uppsala universitet. Vi noterar också att det inte någonstans står att människor som har utsatts för våld i nära relationer ska få det stöd de behöver oavsett könsidentitet.

Vi saknar fördjupning i vad psykiskt våld är, hur det kan ta sig i uttryck, hur det kan drabba och framför allt frågan om hur svårt det är att förklara och lagföra. Vi saknar förslag på hur civilsamhället ska kunna vara en del av arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck.

Risk - och sårbarhetsfaktorer exempelvis ekonomi, psykisk hälsa, barn som går i skola måste även tydliggöras programmet, samt hotbild. Vi konstaterar även att vissa mål har onödigt lång genomförandetid, exempelvis när det handlar om flerspråkig information på stadens webbplats till barn och vuxna som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck.

Vi hoppas att majoriteten bjuder in Alliansen för samtal kring hur vi förbättrar programmet enligt ovanstående. Då kan vi få till stånd en blocköverskridande överenskommelse för att säkerställa det långsiktiga arbetet mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck i Stockholms stad.

Östermalms stadsdelsnämnd

Reservation anfördes av Therese Carlborg m.fl. (alla M) och Mimmi Deljerud Engholm (L) enligt följande.

Att delvis bifalla förvaltningens förslag

Att i övrigt anför följande:

Ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat våld och förtryck är positivt och mycket välkommet. Vi konstaterar att förvaltningen har gjort ett gediget arbete med programmet och att det innehåller många bra förslag. Att utsättas för våld

och förtryck är en inskränkning på människors frihet och integritet. Varje individ har rätt att leva och bestämma över sitt eget liv. När denna rättighet inte upprätthålls är det samhällets ansvar att agera och säkerställa att de grundläggande värdena i samhället bejakas.

Det är dock förvånande att majoriteten inte strävar efter ett blocköverskridande samarbete, dels för att programmet ska vara gällande över mer än en mandatperiod, dels krävs ett samarbete för ett mer långsiktigt och hållbart arbete.

Samhällsorientering för nyanlända bör inkluderas i programmets beskrivning av verksamheter som bedriver ett förebyggande arbete. Det bör även tydliggöras vilket ansvar Stockholms stad som arbetsgivare har i frågan om stöd till anställda som blivit utsatta för våld.

Civilsamhällets organisationer, myndigheter och experters kompetens är ovärderliga och behövs i arbetet för att motverka våld och förtryck, det är därför bekymmersamt att utomstående aktörer saknas i programmet.

Kommunstyrelsens råd för mänskliga rättigheter

Särskilt uttalande gjordes av Maud Eduards (OPOL) enligt följande.

Förslaget är viktigt. Centrala perspektiv slås också fast i inledningen av programmet, som att stadens arbete för jämställdhet bygger på de nationella målen, varav ett är att mäns våld mot kvinnor ska upphöra, och att arbetet mot våld behöver grundas i ett antirasistiskt och feministiskt förhållningssätt.

Jag har två kommentarer. Den första gäller problematiseringen av Våld i nära relationer respektive Hedersrelaterat våld och förtryck. De två typerna av våld betecknas som "ett vanligt förekommande samhällsproblem. Våld som sker i en hederskontext kan förstås som en form av våld i nära relationer, men har också tydliga särdrag" (min fetstil).

Det som betecknas som ett samhällsproblem visar sig vid närmare läsning beskrivas på två olika sätt. Under rubriken Hedersrelaterat våld och förtryck talas det om maktutövning, kontroll (flera gånger), patriarkala strukturer, straff och förtryck. Det påpekas också att skuld- och skambeläggning, nedvärdering, förföljelse, hot och isolering används som medel. Det är ett tydligt strukturellt perspektiv, implicit kopplat till etnicitet. Våld i nära relationer diskuteras i huvudsak som ett hälsoproblem. Här finns inget av de "särdrag" som anges under rubriken hedersrelaterat våld och förtryck.

Mitt förslag är att likheterna snarare än skillnaderna mellan våld i nära relationer och hedersrelaterat våld lyfts fram. De uttryck för könsstrukturer som kopplas till hedersrelaterat våld och förtryck är centrala aspekter även av våld i nära relationer. Hälsorisker måste omvänt vara giltiga problem inte bara i nära relationer utan även i det hedersrelaterade våldet. På samma sätt gäller de hot om våld, våld och dödligt våld som sägs kunna bli resultatet av hederstänkande (s 13) också nära relationer. Redan Kvinnofridspropositionen (1997/1998:55) poängterade dessa våldsmönster, bland

annat i bestämmelsen om grov kvinnofridskränkning. Mäns våld, förtryck och maskulinitetsnormer länkar samman våld i nära relationer och hedersrelaterat våld.

Mot denna bakgrund om gemensamma drag i våldet kan även skillnader skrivas fram. För att kunna göra riktade och relevanta insatser behöver naturligtvis olika uttryck för våld diskuterats. Här kan också påpekas att även män kan utsättas för våld.

Min andra kommentar till programmet gäller en önskan om en tydligare koppling till det fjärde nationella jämställdhetsmålet - nolltolerans för mäns våld mot kvinnor. Statistik visar också att 98 procent av de som misstänks för sexualbrott är män (jfr SOU 2015:55 Nationell strategi mot mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck). I den nationella strategin görs en distinktion mellan mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. Men en oroande trend i samhället är annars att könsneutrala skrivningar kring våld blivit vanligare. Inte minst för att kunna sätta in rätt åtgärder behöver myndigheter analysverktyg som gör klart hur maskulinitets- och maktkodade våldsprocesserna är. Det bör framgå i programmet.

Särskilt uttalande gjordes av Christina Heilborn (OPOL) enligt följande.

Det föreslagna programmet mot våld i nära relationer och mot hedersrelaterat våld och förtryck ställer jag mig generellt bakom men vill helt kort kommentera det ur ett barnrättsperspektiv.

I den PM som beskriver programmets innehåll betonas att våld är ett samhällsproblem och att våldsutsatta måste få stöd och skydd samt att våldsutövare ska erbjudas stöd. Dessa åtgärder är bra och viktiga men jag anser att det tydligare bör framgå att våld är brottsligt och innebär en kränkning av mänskliga rättigheter, och att alla har rätt att skyddas mot det och att få upprättelse vid sådan utsatthet.

Det bör också tydligare framgå att ett barn har individuella rättigheter med utgångspunkt i FN:s konvention om barnets rättigheter som måste beaktas i varje enskilt fall. Det enskilda barnets bästa måste vara i fokus när insatser ska vidtas för att skydda barn mot våld från föräldrar, andra vårdnadshavare eller närstående.

I syfte att säkerställa rättssäkerheten för barn som är utsatta för våld krävs att skola, sjukvård och socialtjänst har kunskap om hur barn kan signalera utsatthet och övergrepp, samt kännedom om hur anmälningsskyldigheten ska hanteras i praktiken. Det är dessutom nödvändigt att myndigheter samarbetar för att få rättskedjan att fungera så att barnet skyddas och får upprättelse. Barn själva måste få information om sina rättigheter och vart de kan vända sig när de är utsatta för våld eller andra former av övergrepp.

Särskilt uttalande gjordes av Azam Qarai (OPOL) enligt följande.

Jag är positiv till framtagandet av ett program mot våld i nära relationer och hedersrelaterat förtryck och våld, och att det senare särskilt lyfts fram.

Dock har jag några starka farhågor rörande innehållet i programmet:

1) Avsaknad av ett genomgående barnperspektiv. På samma sätt som att vikten av ett normkritiskt förhållningssätt lyfts fram bör vikten av ett barnperspektiv genomsyra programmet. Det praktiska barnperspektivet tappas lätt bort om man inte ständigt påminner om det och ger vägledning i hur det konkret kan implementeras i all verksamhet där det är relevant.

En mycket viktig verksamhet är t.ex. socialtjänsten. Min erfarenhet är att socialtjänstens systemteoretiska perspektiv och arbetssätt ofta utgår från ett vuxenperspektiv och att den bästa platsen för barnet alltid är hos familjen. Det är då inte ovanligt att barnperspektivet och barnets vilja får stå tillbaka.

Man behöver också genomgående i programmet synliggöra det specifika som är viktigt att känna till kring barn utsatta för hedersrelaterat förtryck och våld, t.ex. när det gäller begränsningar och kontroll. Avsnittet kring barns utsatthet för våld är i nuläget alltför allmänt hållet, och snarast fokuserat på barn som utsätts av en person eller ser en förälder utsätta den andra.

2) Bristande kunskap kring det hedersrelaterade våldets specifika och kollektiva egenskaper. Detta blir tydligt i beskrivningen både av problematiken, av hur det drabbar utsatta barn och vuxna och inte minst när det gäller vilka åtgärder som är möjliga för att förhindra våldet och förtrycket.

Medvetenhet om det hedersrelaterade våldet och förtryckets uttryck och konsekvenser är av yttersta vikt till exempel när det gäller att göra korrekta bedömningar och ge adekvata insatser i ärenden. I programmet föreslås bland annat stöd och behandling till våldsutövare för att åstadkomma en attitydförändring, och det när ett brott redan har begåtts. Hedersrelaterat förtryck och våld är kollektivt sanktionerat och handlar om grundläggande värderingar och normer. För att komma åt detta krävs omfattande förebyggande arbete, under lång tid (något jag saknar i programmet).

Behandling och stöd till våldsutövare kan vara mycket riskabelt, särskilt om man tror sig kunna åstadkomma en relativt snabb förändring och kanske till och med möjliggöra att den utsatta kan återvända till familjen. Det handlar om grundläggande normer och värderingar, inte bara hos den enskilda individen utan också i individens sociala sammanhang, där betydelsefulla och tongivande personer ingår.

Genom mitt arbete på Linnamottagningen, Kvinnors Nätverk, har jag egen erfarenhet av att arbeta med förövare, och då framförallt föräldrar som utsatt sina barn för hedersrelaterat förtryck och våld. I boken *Familjearbete i hederskontext* (2013) redogör vi för hur vi undersökt möjligheten att förbättra situationen för den utsatta genom att samtala med och försöka påverka föräldrarna och få dem att ändra sin inställning till de hedersrelaterade normer som säger att den ungas fri- och rättigheter måste begränsas för att familjens heder inte ska riskeras:

Vårt antagande att föräldrarnas känslomässiga band till den unga, skulle kunna motivera dem att ändra sitt förhållningssätt visade sig inte stämma. Det visade sig varefter samtalen fortskred, att upprätthållandet av de hedersrelaterade normerna var mycket viktigt för föräldrarna och att relationen till den unga inte kunde få dem att ändra sig i detta avseende. En viktig bidragande orsak kan ha varit föräldrarnas

övertygelse att det som bäst skulle gynna både den unga och dem själva, var att de hedersrelaterade normerna upprätthölls. (...)

Resultaten pekar mot att det finns två huvudsakliga skäl till att föräldrarna inte vill förändra sitt synsätt och sitt förhållningssätt till den unga:

1. Omgivningen accepterar inte att föräldrarna bryter mot de hedersrelaterade normerna

2. Föräldrarna anser att deras synsätt är rätt och att de hedersrelaterade normerna är riktiga

(...)

Vi menar att omgivningens tryck på familjen syntes mycket tydligt i fallen i projektet. Vår uppfattning är att man, när man hittills har diskuterat familjearbete i hedersrelaterade sammanhang, inte till fullo har insett vidden av detta tryck och hur hög grad det hindrar familjer och individer att förändras.

(Familjearbete i hederskontext, sid 111-112)

Det finns avsevärda svårigheter med att göra en korrekt bedömning av förövarens faktiska inställning och av helhetssituationen i fall av hedersrelaterat förtryck och våld (t.ex. när det gäller omgivningens påverkan). En felbedömning av situationen kan medföra stora fysiska och psykiska risker för den utsatta.

Det betyder inte att personer som utövar hedersrelaterat förtryck och våld inte ska få stöd, men det kräver rimliga förväntningar på vilka förändringar man kan åstadkomma, hög riskmedvetenhet och att alla sådana insatser helt hålls isär från den utsatta.

Särskilt uttalande gjordes av Ulrika Westerlund (OPOL) enligt följande.

Det finns en risk att detta begrepp osynliggör problem och grupper som är utsatta för våld, tvärtemot vad syftet med begreppet antagligen är. Ofta används begreppet i syfte att vara inkluderande och uppmärksamma situationen för alla som utsätts för våld i en nära relation, men i praktiken handlar det, till exempel de föreslagna åtgärderna, egentligen mest om mäns våld mot kvinnor. Då finns en risk för att begreppet har osynliggjort såväl det specifika problemet med mäns våld mot kvinnor, som våld i hbtq-personers relationer.

RFSL har därför flera gånger rekommenderat sammansättningen "Mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, samt hedersrelaterat våld och förtryck" eller liknande.

Se till exempel detta remissyttrande, sid 3-4, under rubriken "Språkbruk":

http://rfsl.se/wp-content/uploads/2016/01/RYSOU-2015_55.pdf